

Második Mária

Mária Terézia a régi magyarországi kegyességben

Második Mária

Mária Terézia a régi magyarországi kegyességben

Pázmány Irodalmi Műhely

Lelkiségtörténeti tanulmányok

Az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
sorozata

Sorozatszerkesztő
Szelestei N. László

A sorozatban megjelent:

1. Lelkiségtörténeti számvetés
2. Régi vallásos énekek és énekeskönyvek
3. Régi magyar imakönyvek és imádságok
4. Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon
5. Misztika a 16–18. századi Magyarországon
6. Szelestei N. László, Irodalom és lelkiség
7. Menny és pokol a barokk kori ember életében
8. Közkincs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról
9. Kovács Eszter, *A Makula nélkül való tükör* cseh forrásai
10. A nők és a régi magyarországi vallásosság
11. Régi magyar népénekek és imádságok
12. Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon
13. Makulátlan tükör: Tanulmányok a *Makula nélkül való tükör* című kegyességi műről
14. Útmutató: Tanulmányok Pázmány *Kalauzáról*
15. Barokk vallásos közösségek
16. Népénekek és gyülekezeti énekek a 17. századi Magyarországon
17. Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére
18. Lelkiség és oktatás a régi Magyarországon
19. Második Mária: Mária Terézia a régi magyarországi kegyességben

Második Mária
Mária Terézia a régi magyarországi
kegyességben

Szerkesztette
Maczák Ibolya

MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
Budapest, 2019

Lektorálta
Bajáki Rita

Készült
Az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoportban

A kötet a Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport konferenciájának
(Budapest, 2017. december 14-i) előadásait tartalmazza

A borítón elől:
Mária Terézia nagykárolyi castrum dolorisáról készült metszet részlete, 1781
(Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára)

ISBN 978-963-508-904-8
ISSN 2060-7385

© A kötet szerkesztője és szerzői, 2019
© MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
Kiadványaink internetes elérhetősége: <https://btk.ppke.hu/tudomanyos-kozelet/kutatasok/mta-ppke-barokk-irodalom-es-lelkiseg-kutato-csoport/kiadvanyaink>

Felelős kiadó: Nagy László
Tördelte: Báthory Orsolya, Maczák Ibolya
A sorozat címlapterve: Szentés Éva
Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft.
Ügyvezető igazgató: Katona Szilvia
www.sednyomda.hu

|| *Tartalom*

A Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport 2017. december 14-én tartott <i>Második Mária</i> konferenciájának programja.....	7
M. VARGA BENEDEK Mária Terézia alakja Padányi Biró Márton politikai teológiájában	9
KÖKÉNYESI ZSOLT A reprezentáció ceremoniális és retorikai eszközei – Mária Terézia mint a születésnap ünnepségek és köszöntő beszédek ünnepeltje	19
MACZÁK IBOLYA A biblikus mitizáció sajátos formái Mária Terézia halotti reprezentációjában.....	43
SERFŐZŐ SZABOLCS Mária Terézia castrum dolorisa a pesti ferences templomban 1781 januárjában.....	55
HEGYI ÁDÁM Mária Terézia alakja a református kegyességben a Körös-Maros Közi Szent Társaságban.....	65
HENDE FANNI Előírások és a valóság – A koronázási szertartásrendek (kon)fúziója Mária Terézia királykoronázásán	77
SERFŐZŐ SZABOLCS Mária Terézia magyarországi egyházi adományai	89
KULCSÁR KRISZTINA A királynő cédukkái – Imák, fohászok, feljegyzések Mária Terézia hagyatékában	109
HUBERT ILDIKÓ Mikor segíti a költőt alkalmi versírásában a toposz?	129

SZÁDOCZKI VERA

Mária Terézia és az uralkodói család képe a latin nyelvű költemények tükrében.....	143
Személynévmutató	161

*A Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
2017. december 14-én tartott Második Mária
konferenciájának programja*

M. VARGA BENEDEK

Mária Terézia alakja Padányi Bíró Márton politikai teológiájában

KÖKÉNYESI ZSOLT

*A reprezentáció ceremoniális és retorikai eszközei – Mária Terézia mint a születésnap
ünnepségek és köszöntő beszédek ünnepeltje*

MACZÁK IBOLYA

A biblikus mítizáció sajátos formái Mária Terézia halotti reprezentációjában

HENDE FANNI

*Előírások és a valóság – A koronázási szertartásrendek (kon)füzűje Mária Terézia ki-
rálykoronázásán*

KULCSÁR KRISZTINA

A királynő cédulkái – Imák, fobások, feljegyzések Mária Terézia hagyatékában

BÁTHORY ORSOLYA

*„E munkátskát született nyelvünkere kellet által tennem...” – Mária Terézia által ajánlott
hitbizalmi művek Bessenyei György fordításában*

HUBERT ILDIKÓ

Mikor segíti a költőt alkalmi versírásában a toposz?

SZÁDOCZKI VERA

Mária Terézia és az uralkodói család képe a latin nyelvű költemények tükrében

M. VARGA BENEDEK

„*Duae Mariae in hoc Regno*”

Mária Terézia alakja Padányi Biró Márton politikai teológiájában

Az alábbi tanulmány „uralom és üdvösség”¹ kapcsolatáról szól, pontosabban arról, hogy ezt a kapcsolatot az 1741. évi országgyűlésen veszprémi nagyprépostként a székeskáptalant képviselő Padányi Biró Márton miként képzelte el.² Számára a katolikus vallás nem csupán az „igazság” egyetlen útját jelentette, amelyet szembeállított a protestantizmus tanaival, hanem egyfajta politikai vallást is, amelyben az üdvösségre vezető utat egyedül a katolikus királyság tudta biztosítani. Padányi Biró szövegét politikai teológiájának kidolgozottsága teszi különlegessé: a földi és égi hatalom strukturális analógiája, középpontjában a Szent István-i országfelajánlás alapmítoszáinak újradefiniálásával.

Ahhoz, hogy megértsük Padányi Biró Márton politikai elképzeléseit a két Mária országáról, szükséges, hogy előbb megvizsgáljuk azt, hogy miként képzelte el a királyság működését és kapcsolatát a szent szférájával. Ezt követően fogok kitérni arra, hogy a prépost milyen új értelmezést adott a Mária országa toposznak. Szeretném tovább árnyalni Tüskés Gábor és Knapp Éva álláspontját a „Mária országa-Magyarország” toposz 18. századi recepcióját illetően. Írásomban azt próbálom meg bizonyítani, hogy Padányi Biró a *Regnum Marianum* mítoszt olyan formában interpretálta, amely nem csupán a rendi identitást tükrözte, hanem a Habsburg-ház örökös királyságát és Mária Terézia királyi címét is legitimálni tudta. Mindehhez Padányi Biró Márton négy prédikációját fogom megvizsgálni, amelyeket a koronázó országgyűlés idején a pozsonyi ferencesek templomában mondott el.³ Az alábbiakban nem bocsátkozom a prédikációk részletes elemzésébe, csupán néhány aspektust ragadok ki, amelyek a téma szempontjából relevánsak.

¹ Jan ASSMANN, *Uralom és üdvösség: Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*, Budapest, Atlantisz, 2008, 17.

² FORGÓ András, *Az egyházi középkelet politikai szerepvállalása a török kiűzése után = Padányi Biró Márton veszprémi püspök emlékezete*, szerk. HERMANN István, Veszprém, MNL Veszprém Megyei Levéltára, 2014, 27.

³ PADÁNYI BIRÓ Márton, *Firmamentum Regnorum, országoknak erőssége [...] az az felséges második Mária Királyi Királyné aszszonyunknak [...] és országlásának örökös állandósága*, Buda. (Elhangzott: 1741. június 29.); UŐ, *Diplomatica securitas: Független peccéses levéllel meg-erősített batorság avagy kegyelem-levél*, Buda. (Elhangzott: 1741. augusztus 2.); UŐ, *Regnum decoris, et diadema speciei, az az: Ekességnek*

A szövegeket Padányi Bíró a barokk prédikációk egyik hatásos *conchetto predicabilis*, a „titkos értelmű ház” allegóriája köré építette,⁴ amely a prédikációs segédkönyvek kedvelt képe volt az Anyaszentegyház megjelenítésére.⁵ Az egyes szentbeszédek lényegében ennek a programadó képnek az elemeit fejtik ki. A Padányi Bíró által is hivatkozott Efezusi levél szintén a ház metaforát alkalmazza az egyház ábrázolására: „Apostolokra és prófétákra alapozott épület vagytok, s a szegletkő maga Krisztus Jézus. Ő tartja össze az egész épületet, belőle nő ki az Úr szent temploma” (Ef 2,20–21).

A Mária Teréziának dedikált első prédikáció, a *Firmamentum Regnorum* ajánlásában Padányi Bíró részletesen kibontja az általa felvázolni kívánt allegorikus ház értelmét, amely ebben az esetben a Magyar Királyságot jelenti. Az épület fundamentumát és szegletkővét az uralkodó szentsége adja, építőkövei pedig „az egész Magyar Nemzetnek egyenlő hívességgel, és buzgósággal [...] gerjedező szivei.” Ez „pars pro toto”-ként értelmezve másként azt jelenti, hogy a királyság alapja az uralkodó és építő kövei pedig a rendek. Az első emelet a nemzet uralkodó iránti állhatatosságát, vagyis hűségét jelenti, a második szint a nemesi szabadság, felette a koronázás található, végül pedig a legfelső emelet a „Királyi székben való ülés”, vagyis az uralkodás. Innen lehet nyolc lépcsőn át az egekbe jutni Szűz Mária trónja elé. Szekfű Gyula szerint a Padányi Bíró által megszerkesztett kép éppen olyan,

országa [...] Ugy mint Mária Magyar, és Cseh Országú örökös királyi királyné [...] Koronázásából származott és megújult öröme, gyönyörűsége, és vigasztalása, Buda. (Elhangzott: 1741. augusztus 20.); Uő, Majestatica sessio, az az: gálás, jeles, pompás, tisztelettel, örömmel, és vigassággal, Mennyeekben és a földön szenteltetett ülni ünnep, Buda. (Elhangzott: 1741. szeptember 8.)

⁴ BÁN Imre, *A magyar barokk próza változatai*, Irodalomtörténet, 1971, 477; KOLTAY-KASTNER Jenő, *A magyar irodalmi barokk*, Budapesti Szemle, 1944, 124. Koltay-Kastner nyomán Bán Imre is a *seciento* stílushoz sorolja Padányi szövegeit, amelyeknek jellemzője „a szimbólumok hajhászása”, a képi ötletek szerkezetére felépülő gondolatmenet, szójátékok és pátoz, amellyel magukkal ragadják a hallgatót. BARTÓK Zsófia Ágnes, *A Karthauzi Névtelen ház-metaphorikájának párhuzamai latin prédikációs segédkönyvekben = Plaustrum seculi VI: Az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén 2008. április 19-én rendezett konferencia szerkesztett anyaga*, szerk. BÁRCZI Ildikó. http://sermones.elte.hu/page/363tan_plaus_bzsofia.pdf (Utolsó letöltés: 2018. 09. 16.)

⁵ „Mert vala mint a' háznak építésében elsőben fundamentumot kell vetni : az-után arra a kő falat felrakni : utollyára azt a ház-héjjal be fedni ; és mind ezeknek végbe-vitelére néminemű eszközök is kívántatnak. Úgy a lelki üdvösségnek épületé-hez szükséges a hitnek fundamentuma, a Reménységnek kőfalai, a Szeretetek fedele, és néminemű eszközök, melyek a Szent Sacramentumok, vagy is szentségek.” Roberto BELLARMINO, *A keresztényi tudományok bőrében való magyarázása[...]* Nagyszombat, 1744, 36–37. Idézi: KOLTAY-KASTNER, *i. m.*, 124–125.)

mint amikor a barokk templomtérbe belépve és a mennyezetre föltekintve a megnyíló ég tárul fel a hívő lélek előtt a szentek és angyalok seregével.⁶

Padányi Bíró titkos értelmű házának barokk allegóriája a két világ – a földi és a mennyei hatalom – teljes harmóniáját és kölcsönös kapcsolatát jeleníti meg, ahol az állam az üdvösség eléréséhez vezető út egyik állomása lesz. Ebben a képben helyet kapott mind az uralkodó személye, mind a rendek nemesi szabadsága, mind pedig a katolikus hit tanítása. Szekfű megjegyzi, hogy Padányi Bíró ezen prédikációinak egyik visszatérő kifejezése a „béke”, mivel a prépost által kreált kép a rendi küzdelmekkel ellentétben egyfajta egyensúly létrejöttét akarja kifejezni.⁷ Mária Terézia megkoronázásával és így a Pragmatica Sanctio érvényre jutásával Padányi Bíró joggal gondolhatta, hogy a fő kérdéseket tekintve hatalmi stabilitás állt be a királyságban. Így a szöveg másik kulcsfogalma az „állandóság” lesz, amely az örökös királyság gondolatával áll kapcsolatban.

Padányi Bíró – aki saját magát „[t]udatlan együgyű építő Mester”-nek nevezi a *Firmamentum Regnorum* ajánlásában – az általa rajzolt házzal rögtön szembeállít egy másik épületet és annak építőit, akik szintén egy politikai épületen dolgoznak, ám a prépost szerint helytelen módon. Ez esetben azonban nem az általa gyakran osztorozott protestánsok ellen beszél, hanem a szabadkőműveseket támadja, akik szerinte rossz alapra építenek, és ezért művük Bábel tornya lesz.⁸ Padányi Bíró helyteleníti, hogy vallástól függetlenül bárki lehet szabadkőműves, és azt is rosszálja, hogy minden találkozásuk titokban zajlik, holott – és itt János evangéliumát idézi – a gonosz gyűlöli a világosságot, az igaz azonban világosságra jön. Padányi Bíró így szembeállítja a gyenge és múlandó alapokon nyugvó szabadkőműves Bábelt a krisztusi tanítás örök érvényével és az erre épülő és általa felvázolt politikai rend maradandóságával.

A *Firmamentum Regnorum* prédikációban Padányi Bíró egy másik képet is használ a magyar királyság misztikus megjelenítésére, amely szintén a krisztusi alapokon nyugvó királyság harmóniáját igyekszik közvetíteni. Itt Padányi Bíró a 45. zsoltár Szent Ágoston-féle kommentárjához fordul,⁹ amely a zsoltár következő soraira vo-

⁶ HÓMAN Bálint, SZEKFI Gyula, *Magyar történet*, Budapest, 1935, 374.

⁷ *Uo.*

⁸ TŰSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Padányi Bíró Márton és a dunántúli protestantizmus*, Veszprémi Történelmi Tár, 1989, 141.

⁹ Vö. S. Aur. AUGUSTINUS, *Enarrationes in Psalmos*, Paris, 1886, 306–310. David G. HUNTER, *The Virgin, the Bride, and the Church: Reading Psalm 45 in Ambrose, Jerome, and Augustine*, Church History, 2000, 298.

natkozik: „Filiae Regum in honore tuo. Astitit Regina a dextris tuis in vestitu deaurato circumdata varietate.”¹⁰ A szövegben megjelenő aranyozott ruhába öltözött királynő alakja Szent Ágoston értelmezésében az Anyaszentegyházat jelképezi, ruhájának aranyozása az egységes hit tanítását, különböző színei pedig a különböző nyelveket jelenítik meg, amelyeken az igaz hitet vallják szerte a világon.

Padányi Bíró számára a minden nemzetet átölelő anyaszentegyház metaforája alkalmazhatónak tűnt a soknyelvű magyar királyságra is:

Itten én ezt e’ mostani alkalmatossággal egy kevésbé magyar értelemre vévén, ezen Királynén értem ez előtt ötöd nappal dicsősséggessen meg-koronáztatott MARIA THERESIA Felséges Királyi-Királyné Aszszonyunkat: annak ruházattján több Birodalma alatt lévő Nemzetek között tulajdon képpen Magyar hazánkat, Nemzetünket.

A ruha aranyozásán Padányi Bíró az egyházi és világi főrendeket és a nemességet érti, a királyok leányain pedig a szabad királyi városokat „és az egész Magyar Nemzetet.” Padányi Bíró idézi Ágoston sorait, ahol így szólítja meg a királynőt:

Jöjjön elő a’ sok nemzetségek közül, vályon-el a’ Nemzetségektül, és ugy jöjjön közinkben. És noha a’ sok féle nyelveknek külömbségével környül vétetve vagyon-is, jöjjön-el a’ Bölcsességnek, értelemnek és akaratnak egyenlőségében.¹¹

Míg Ágoston megjegyzi, hogy a tanítás sok nyelven szól ugyan, de értelme mégis egy, úgy Padányi Bíró is leszögezi, hogy bár „más a’ Magyar, más a’ Német, más a’ Tót nyelv” mégis mindez képes harmóniában lévő politikai rendet alkotni. A katolikus alapokon álló, soknyelvű magyar királyság így a bábéli zűrzavar ellentéte lesz, amelyben a király a politikai erők egyensúlyát „és a’ nyelveknek illy sok külömbsege között-is házbéli igaz egy máshoz való szeretetben, és egységben” való közösségét biztosítja. Miként az igaz hit megteremti az egységet az egyházban, úgy hozza létre ezt a katolikus uralkodó a soknyelvű magyar királyságban.

Padányi Bíró szerint azzal, hogy a *natio Hungarica* tagjai a földi házban – amely katolikus fejedelemre épült – otthonra leltek, már az égi házban is lakhelyet készítettek maguknak. Ahogy a ház allegóriája mutatja, a lépcsők a világi állam épületéből vezetnek fel a mennyekbe, vagyis az üdvösségre is a földi királyság épületén át

¹⁰ Padányi fordításában: „A’ Királyok Leányi a’ te tisztességben; Jobb kezed felül állott [a királynő – M.V.B.] aranyos ruházatban, környül vétetvén sok színü ékességekkel.”

¹¹ Szent Ágostonnál: „Veniat a Gentibus circumamicta linguis omnibus in universitate Sapientiae.” Idézi: PADÁNYI, *Firmamentum Regnorum*.

lehet eljutni, tehát Padányi Biró lényegében az eszkatológia és a politikai rend szoros kapcsolatát konstruálja meg.¹² A prépost által felvázolt épület alapján és csúcsán, amely már a szent szférájába helyezkedik el, egyaránt egy királynő áll: Mária Terézia és Szűz Mária, jelezve a földi és mennyei királyság összefonódását.

A Mária nevek azonosságának – amellet, hogy Padányi Biró prédikációit retorikai keretbe foglalta – volt egy másik funkciója is: a hallgatóság számára legitimálni lehetett azt, hogy az ország élén királynő áll „rex” címmel, mégpedig örökös jogon. Ezért a továbbiakban azt szeretném megvizsgálni, hogy a *Regnum Marianum* mítoszt miként alkalmazta Padányi Biró Mária Terézia nőuralmának történeti alátámasztására.

Tüskés Gábor és Knapp Éva a „Mária országa” toposz történeti kialakulását vizsgáló tanulmányukban áttekintették a toposz történetét és azokat a kontextusokat, amelyekben fontos politikai üzeneteket hordozott. Kimutatták, hogy a török háborúk idején a konfesszionális vitákban megjelenő „Mária országa” gondolat katolikus oldalon alkalmasnak bizonyult egyrészt a három részre szakadt ország integritásának hangsúlyozására, másrészt arra, hogy a királyság szétszakadásáért a protestantizmust vádolják. A 17. század végén azonban két új politikai aspektust kapott a *Regnum Marianum* mítosz, amely a szerzők szerint ekkor kiegészült a rendi jogok hangsúlyozása és „a királyi hatalom Mária által történő megerősítésének” jelentésével. Ez utóbbi Tüskés és Knapp véleménye szerint erőteljesen abszolutizmusellenes tendenciát hordozott. Példaként Csete István prédikációját idézik, aki úgy érvelt, hogy a koronát és az országot Szent István Máriára hagyta, aki viszont az uralkodásra alkalmas személynek ítéli oda, mindezt azonban Csete szerint a rendi akaratnak is meg kell erősítenie. Tüskés és Knapp úgy látták, hogy Csete „[k]özvetve a Habsburg-ház örökösödési joga ellen érvel, amikor Szent István koronafelajánlását úgy értelmezi, mintha a király ezzel akarta volna elérni, hogy »ahhoz a mennyei záloghoz se barátság, se sógorság, se ajándék hozzá ne férhetnek.«”¹³

Padányi Biró *Regnum decoris* prédikációjában viszont ennek szöges ellentétét olvashatjuk, ugyanis nála a Szent István-i koronafelajánlás története a *Pragmatica Sanctio* és az örökös királyság közvetlen előképe lesz. Padányi Biró szerint Szent

¹² Ezen a ponton Padányi egészen eltávolodik az általa gyakran idézett Szent Ágostontól, aki – ahogy Geréby György írta – „a legerőteljesebb ellenzője volt annak, hogy az eszkatológiát azonosítsa bármiféle létező politikai renddel.” GERÉBY György, *Political Theology versus Theological Politics: Erik Peterson and Carl Schmitt*, New German Critique, 2008, 28.

¹³ TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Magyarország – Mária országa: Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2000, 594.

István Nagyboldogasszony napjára országgyűlést hirdetett és ott Imre herceg halála után Szűz Máriát Magyarország „örökös királyné Aszszonyává” választotta és ezt „az uj Országot, uj Izraelt a’ Magyar Nemzetet” felajánlotta neki. Ezt Padányi Biró úgy értelmezi, mint a Pragmatica Sanctio előzményét, hiszen

mingyárt azon Szent Királyunk Férfiu Successor Férfiu örökös avagy Magzat nélkül múlt, ki e’ világbul, még a’ *pragmatica Sanctiót* is avagy törvényes végzést, melly által ország Gyülesen az egész Hazabélieknek értelmével sött óhajtozó kívánságával a’ Leány ágot-is bevettük és örökössétettük a’ mi országunknak Királyi Méltóságára.

A latin szerzői széljegyzetek rávilágítanak arra, hogy Padányi Biró mit is akart pontosan közölni ezzel a párhuzammal: „Post obitu S. Stephani successio foeminei sexus in Corona Regni Hungariae” (Szent István halála után női nem örökösödése a Szent Koronában). Ezt folytatva két másik széljegyzetében feltünteti, hogy Szűz Mária volt az első, aki a koronát örökölte, legutóbb pedig Mária Terézia. Mindez arra utal, hogy Padányi Biró a két Mária párhuzamba állításával nemcsak a Regnum Marianum kettős értelmét akarta hangsúlyozni, hanem azt is, hogy a női öröklés ténye egyáltalán nem idegen a magyar rendek történeti önértelmezésétől. Figyelemre méltó az a megfogalmazás is, hogy Padányi Biró szerint Szent István az országgyűléssel Szűz Máriát Magyarország „örökös királyné Aszszonyává” választotta. Ezzel tökéletes lesz a párhuzam az égi és földi királynő között. A prépost mindezzel jelezte, hogy az 1687-ben a Habsburg-dinasztia férfi ágán, majd a Pragmatica Sanctióval női ágon is életbe lépő örökös királyság intézménye a magyar királyság kialakulásának időszakára is visszavezethető elveket tükröz, hiszen már Szent Istvánnak sem volt férfi utóda és ő is egy nőre, Szűz Máriára hagyta királyságát. Így a Szent István-i országfelajánlás mítoszának felelevenítésével és át szerkesztésével Padányi Biró a Pragmatica Sanctiót szentesítette a magyar történeti alapmítosz tükrében.

Padányi Biró ezután szükségesnek tartotta azt, hogy megvizsgálja „miként volna képes a gyenge női nem a legfelsőbb hatalom súlyát viselni és a birodalmat kiterjeszteni.”¹⁴ A kérdésfelvetés már önmagában jelzi azt, hogy ez a probléma valószínűleg több kortársban felmerült. Magyarországon I. Mária uralkodásának történeti hagyománya mind a Pragmatica Sanctio, mind pedig Mária Terézia „rex” címe szempontjából precedens értékkel bírt, mint ahogy az is, hogy Szűz Mária az

¹⁴ „Quomodo etiam imbecillior faemineus sexus possit summum Imperium onus portare, imo & dilatare Imperium.”

ország égi királynője volt.¹⁵ Padányi Bíró az udvar és a dinasztia híveként mégis fontosnak érezte, hogy erre a kérdésre kitérjen és eloszlassa Mária Terézia női volta miatt támadó esetleges kételyeket. Ezért Padányi Bíró hangsúlyozza, hogy Mária Terézia „az Aszszonyi Nemet meg-elözö, föllül halladó” uralkodói erkölcsökben és lelki javak között nevelkedett és az igaz hit talapzatán áll.

Mi lehet már kisebb kövecske, és a’ mint látzik mi lehet erőtlenebb gyöngébb eszköz mint az Aszszonyi állat, még-is ezen-is az a’ nagy roppant épület a’ Birodalom az igaz Hit, az ájtatosság és Isteni félelem által állandóvá erőssé, és örökössé léssen.

Tehát Padányi Bíró számára az isteni kegyelem az, ami alkalmassá tehet egy nőt is az uralkodásra.¹⁶

Mária Terézia megkoronázásakor a *Regnum Marianum* gondolat tehát újabb értelmet nyert, hiszen mind Szűz Mária, mind pedig Mária Terézia miatt Mária országává lett Magyarország. Ez a gondolat tükröződik abban az imádságban is, amelyet a *Regnum decoris* prédikáció végén fogalmazott meg Padányi Bíró:

Jelencs bé minket az örökkön örökké élőnek királyi széke előtt a’ mi első MARIA Királyné Pártfogónk, és Szent Aszszonyunk előtt, hogy itt é világi életben a’ mi mostoni második MARIA király királyné Aszszonyunknak vagy-is inkább Anyai [...] szerelmes vezérlése alatt [...] élvén, és mi miny nyáján [...] ’a Szent országnak örökké való örömét és boldogságát [...] tapasztalhaszuk.

A Pragmatica Sanctio és az 1741. évi koronázás által megvalósuló örökös királyság nemcsak a dinasztia helyzetére vonatkozóan stabilizálta a jogi kereteket, hanem a prépost reményei szerint mindez a nemesi szabadságok megszilárdítását is magával hozta. A *Diplomatica Securitas* című prédikációjában a magyar nemesi szótár fogalmainak „teologizálásával” mondja el a megváltás történetét, amelyben a Paradicsomból való kiűzetés a nemesség elvesztését és az örökös jobbágyi sorba való zuhanást jelenti, s Krisztus teste pedig a „diploma securitatis” amely nemesi privilégiumokat ad vissza az emberiségnek. Padányi Bíró a nemesség megszerzésének minden útját felvonultatja a megváltás történetének leírására. Így például az Atya

¹⁵ A kérdést bővebben a *Rex et Domina: Mária Terézia és a nőuralom problémája a 18. századi Magyarországon* című publikálás alatt álló tanulmányomban fejtem ki.

¹⁶ Vö. M. VARGA Benedek, *A kontinuitás szimbolikus konstrukciói Mária Terézia koronázási ünnepségén*, Metszetek, 2014, 120–121.

„Regia Donatio” által a fiát adja az emberekért, akiket „Adoptio” révén gyermekeivé fogadott. Az emberiségnek „Litterae Armales” által nemességet adományozott, amelynek szövege az Atyától jött, írói azok voltak, akik megölték Jézust, a pergamén a Megváltó teste lett, az oklevél pecsétje pedig a lándzsa volt, amely átjárta Krisztus szívét. Ezzel azonban megtört annak az „Obligatorialis” levélnek az érvénye, amelyet Ádám az ördögnek adott.

Mindennek konkrét politikai dimenziója akkor lesz, amikor a prédikáció végén Padányi Bíró az assisi Portiuncula kápolnában – amelyet az isteni kegyelmek kancelláriájának nevez¹⁷ – misztikus módon megjelenítve véli a Magyar Királyságot. Itt a „Maria Regina Angelorum” és „Maria Regina Hungarorum” párhuzam tér ismét vissza, amit Padányi Bíró a széljegyzetben is jelez „Duae Mariae in hoc Regno” (Két Mária a királyságban). A prépost Lukács evangéliumára utalva írta, hogy [e]z mind a’ két Mária [...] örökös részt, és azértis olyan részt választott magának, melly soha el nem vétetik ő tőlök.”¹⁸ Tehát mind a Szűzanya, mind pedig Mária Terézia számára öröklött birtok Magyarország. Így az Angyalok Királynője a mennyben, a Magyarok Királynője a földön

önnön magok örökségét, mint magok tulajdon kedves részét minden veszedelmektül védelmezvén óltalmaznak, és hajdan virágzó Nemesi szabadságunkban kegyelmesen meg tartanak, és meg erősíttenek minket.

Utóbbi esetben a nemesi szabadságnak a szöveg egészét tekintve kettős értelme van, jelenti egyrészt a büntől való megváltást, amely felett Szűz Mária örködik, másrészt viszont a nemesi privilégiumokat, amelyekért Mária Terézia felel. Ide kapcsolódik még két további személy, két „Liliomos oszlop”, akik a névjátékkal létrehozott allegorikus szerkezet további elemeit alkotják. Az egyikük Szent Ferenc, aki a mennyben közbenjárásával, szerzetesei révén pedig a földön segíti „ezt a’ Házat, ezt a’ Hazát.” Az ország második oszlopa pedig Lotharingiai Ferenc, a „Királyi Hatalomnak Társa és mássa”, aki a nemzetet régi nemesi szabadságaiban oltalmazza. Padányi Bíró allegóriájában az angyalok pedig nem mások, mint az uralkodó belső miniszterei és tanácsosai, akik igazsággal szeretik az ő nemzetüket, valamint a jogtudósok, akik a törvény és igazság érvényét tartják fent.

¹⁷ Búcsújáró hely Assisiben, itt hunyt el Assisi Szent Ferenc. Pápai kiváltság miatt augusztus 2-án teljes búcsút nyerhetnek az itt járó katolikus hívek, ezért köti össze ebben a kontextusban Padányi Bíró a büntől való megszabadulást a jobbágyi terhektől való felszabadulással.

¹⁸ „Mária a jobbik részt választotta, nem is veszik el tőle soha.” (Lk 10,42). Köszönöm Török Csabának, hogy felhívta figyelmemet erre az evangéliumi szakaszra.

A két világ, a mennyei és földi királyság tehát pontos analógiával kapcsolódik össze. Az idézett sorokban a magyar rendek politikai valósága, a *natio Hungarica* és a dinasztia kompromisszuma tükröződik vissza, amely szerint azzal, hogy a földi uralkodó, Mária Terézia örökös királyként uralkodik Magyarországon, a nemesi szabadságok védelme is kötelező és megtagadhatatlan feladatává lett. Padányi Bíró okfejtésének ereje abban áll, hogy a nemesi szabadság fogalmának teológiai síkra helyezésével ezeket egy olyan elméleti szerkezet részévé alakította, amely megkérdőjelezhetetlenné és megváltoztathatatlaná tette őket. A teológiai és a politikai strukturális azonosságot mutat, egymást kölcsönösen megerősítik, megszilárdítják, sőt teljes átfedésbe kerülnek. Padányi Bíró rendszerén belül mozogva semmit nem lehet megváltoztatni anélkül, hogy az egész struktúra meg ne inogna. A teológiai és politikai rend szilárdsága a szent királyság eszméjéből táplálkozik. Így Padányi Bíró politikai teológiája lehetővé teszi, hogy a prédikáció záró könyörgésében a megváltás érvényét és a nemesi privilégiumok megtartását egy imádság részeként, mint a földi életben és az örök életben való szabadságok kiteljesedését kérje az Istentől.

Láthattuk tehát, hogy a Szent István-i koronafelajánlás mítosza miként szolgált Padányi Birónál a Mária Terézia megkoronázásával beálló új politikai rend megerősítésére és a Habsburg örökös királyság elismerésére. Padányi Bíró prédikációiban képes volt a *Regnum Marianum* toposzt, amely a *natio Hungarica* kulturális emlékezetének és identitásának egyik fő forrása volt a 18. században, a dinasztia örökös királyságának szolgálatába állítani, egyrészt azért, hogy az örökös királyság gondolatát Szent Istvánig visszavezette a koronafelajánlás történetének átértelmezésével, másrészt azzal, hogy párhuzamot vont aközött, hogy mind Mária Terézia, mind pedig Szűz Mária nőként örökölte meg a Szent Koronát, ugyanakkor sikeresen megtartotta a *Regnum Marianum* gondolat egyik fő aspektusát is, a rendi szabadságok védelmét. Padányi Bíró 1741. évi országgyűlési szereplése megalapozta későbbi karrierjének felfelé ívelését, amely végül püspöki címhez is juttatta. Mindemellert azonban Padányi Bíró Márton annak a barokk világnak volt a képviselője, amelyet már a bécsi udvar kezdett maga mögött hagyni, így fenti prédikációi is egy alapvetően meghaladott korszak politikai gondolkodásmódját tükrözik.¹⁹

¹⁹ R. J. EVANS, *Maria Theresa and Hungary* = R. J. E., *Austria, Hungary, and the Habsburgs: Central Europe c. 1683–1867*. Oxford, Oxford University Press, 2006, 18; Joachim BAHLCHE, *Frederick II of Prussia, Austria, and the Hungarian Protestants: Bishop Márton Padányi Bíró of Veszprém and the Enchiridion de fide*, *Austrian History Yearbook*, 2000, 24, 28; TÜSKÉS, KNAPP, *Padányi Bíró... i. m.*, 144.

KÖKÉNYESI ZSOLT

A reprezentáció ceremoniális és retorikai eszközei

*Mária Terézia mint a születésnap iünnepségek és köszöntő beszédek iünnepeltje**

1717 tavaszán igen nagy várakozás és előkészület előzte meg VI. Károly császár gyermekének, Mária Terézia főhercegnőnek a megszületését. A kereszteléssel kapcsolatos ceremóniáról külön udvari konferencián értekeztek, és keresztapának sikerült megnyerni magát, XI. Kelemen pápát, akit Giorgio Spinola (1667–1739), bécsi nunciusnak kellett képviselnie.¹ Május 13-a előtt senki sem tudhatta, hogy Erzsébet Krisztina császárné fiú- vagy lányutóddal várandós-e, az udvar és a császári család reménykedett a főherceg érkezésében. Mária Teréziát így némi csalódottsággal fogadták, azonban ekkor még senki sem sejtette, hogy az ifjú főherceg nő lesz apja trónjának örököse. Mária Terézia keresztelési ceremóniájára, az udvari szokásoknak megfelelően, még a születés napján sor került, amelyet gróf Kollonich Zsigmond (1676–1751) bécsi püspök (1722-től érsek) végzett el. A főhercegnő, azonban fél évvel korábban elhunyt bátyjával, Lipót főherceggel ellentétben nem kapta és nem is kaphatta meg az Aranygyapjas Rend láncát, illetve a bécsi iünnepségek is jóval szerényebbek voltak ekkor, mint egy évvel korábban, VI. Károly fiának a születése napján.² Gróf Sigmund Friedrich von Khevenhüller (1666–1742), a későbbi neves

* A tanulmány elkészítéséhez szükséges bécsi levéltári kutatásokat a Collegium Hungaricum egy hónapos, 2016. évi ösztöndíja tette lehetővé.

¹ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Obersthofmeisteramt (OMeA) Ältere Zeremonialakten (ÄZA) 27. 12/1.; ÖStA HHStA OMeA *Zeremonialprotokoll* (ZP) Bd. 10. 39r–44r; Johann Christian LÜNIG, *Theatrum ceremoniale historico-politicum, oder Historisch- und politischer Schau-Platz aller Ceremonien [...]*, Leipzig, 1720, II, 533–535; Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Maria Theresia: Die Kaiserin in ihrer Zeit: Eine Biographie*, München, Beck, 2017, 1–12. A Habsburg-keresztelőről és keresztszülöválasztásról bővebben lásd: Angela STÖCKELLE, *Taufzeremonie und politische Patenschaften am Kaiserhof*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 1982/4, 271–337.

² *Wienerische Beleuchtungen, oder, Beschreibung derjenigen Sinn-Bildern: welche bey denen zu Ehren der Geburt des durchleuchtigsten Erz-Herzogs zu Oesterreich, und Prinzen von Asturien, den 14. 15. und 16. April, 1716. angestellten Freuden-Bezeugungen an denen sowohl öffentlichen, als andern Häusern zusehen gewesen*, Zusammengetragen und verlegt von Johann Baptist SCHÖNWEITNER, Wien, 1716; LÜNIG, *i. m.*, 525–530.

főkamarás, majd főudvarmester édesapja naplójában ugyan részletesen megemlékezett Mária Terézia születésének az előkészületeiről, azonban az udvari hangulatot jól tükrözi bejegyzésének a szüksézszerűsége, miszerint háromnapos ünnepelést hirdettek, „de illuminációt nem tartottak”, tehát sem a császárvárosban, sem a Habsburg Monarchia vagy a Német-római Birodalom egyes városaiban nem rendeztek olyan fényes ünnepségeket, mint 1716-ban, vagy később 1741-ben József főherceg születésekor.³

A dolgozat célja, azonban nem az ifjú főhercegnő születése körüli ceremóniáknak a bemutatása, hanem Mária Terézia születésnapjához tartozó ünnepségeinek, illetve két köszöntő beszédnek a vizsgálata. A kora újkor udvari kultúrájában, a korszak „representatív nyilvánosságában” az uralkodó dinasztia családi ünnepei (keresztelők, név- és születésnapok, temetések) hasonlóan fontos és látványos események voltak, mint a különféle állami ceremóniák, például a békekötések vagy a hatalmi reprezentáció csúcspontját jelentő uralkodókoronázások. A dinasztia családi ünnepeinek méltó és ranghoz illő megünneplése egyfelől az uralkodó és az adott ország vagy birodalom hatalmát juttatta kifejezésre, másfelől pedig az uralkodó szuverenitását, regnálásának legitimitását reprezentálta. Az uralkodói születésnapok megünneplésében különösen fontos szimbolikus szerepet játszott a legitimitáció kérdésköre. A születésnapokat már az ókori Rómában is megünnepték, azonban a középkori Európában jóval nagyobb hangsúlyt fektettek a névnapok megünneplésére, amelyhez nem közvetlenül kapcsolódott az ünnepelt, hanem a katolikus hagyományoknak megfelelően a védőszentje révén. A kora újkorban a protestáns területeken, majd a katolikus udvari kultúrában is felértékelődött a születésnapok jelentősége.⁴

Az udvari ünnepek kalendáriumai a ciklikusságra épültek, a császárvárosban különösen jelentősek voltak az évről évre ismétlődő kisebb és nagyobb egyházi ünnepek, amelyek az ünnepi naptár alapját jelentették.⁵ A dinasztia tagjainak családi ünnepei

³ *Meiner Sigmund-Friedrich Grafen Khevenhüllers Lebens Beschreibung*, III, 425. (A napló az Österreichische Nationalbibliothekban található, jelzete 14084); SCHÖNWEITNER, *i. m.*; *Wienerische Beleuchtungen, oder Beschreibung aller deren Triumph- und Ehren-Gerüsten, Sinn-Bildern und anderen sowohl herzlích- als kostbar, und annoroh nie so prächtig gesebenen Auszierungen, welche bey denen Ehren der höchstgewünschten Geburt Josephi [...]*, Zusammen getragen und verlegt von Johann Peter von GHELEN, Wien, 1741.

⁴ A születésnapjához tartozó ünnepségek 18–19. századi változásáról lásd: Susan BAUMERT, „Und jedermann erwartet sich ein Fest”: Eine vergleichende Phänomenologie böfischer und bürgerlicher Geburtstagsfeiern = *Festkulturen im Vergleich: Inszenierungen des Religiösen und Politischen*, Hg. Michael MAURER, Köln – Weimar – Wien, Böhlau, 2010, 119–138.

⁵ A bécsi udvar fontosabb egyházi ünnepeit és az uralkodó dinasztia családi ünnepeit a *Kayserslicher Hof- und Ehren-Kalender* című kiadvány tartalmazza, amelyet a 18. század első felében rendszeresen kiadtak. Az udvar hétköznapjairól és ünnepeiről (összehasonlító jelleggel) lásd: Jeroen

közül a név- és születésnapok ismétlődtek évenként ciklikusan, amelyek jó lehetőséget biztosítanak a reprezentációtörténeti vizsgálódásra. Ugyanis a hasonló ünnepeknek, miként a születésnapnak is a ceremóniái, köszöntő beszédei, illetve ezeknek a mögöttes jelentéstartalmai érzékeny „szeizmográfjai” az ünnepektől rangjának, a politikai klímának és a kulturális szokásoknak, valamint mind ezek aktuális változásának. Számos udvartörténeti vagy a politika kultúrtörténetével foglalkozó kutatás sokáig csak 1740-ig, VI. Károly haláláig terjedt ki és nem foglalkozott Mária Terézia regnálásával, azt inkább már a „modernitás” kategóriájába sorolta, egyoldalú módon a felvilágosodás korszakába kategorizálta. Azonban az utóbbi évtizedben számos mű látott napvilágot, ami szakít ezzel a sematikus szemléletmóddal és a 18. század közepi évtizedek megértésében is fontos szerepet tulajdonít az udvari kultúrának. Ezt erősíti többek között Barbara Stollberg-Rilinger 2017-ben megjelent monográfiája, vagy a nemzetközi Mária Terézia emlékévé számos kutatója által képviselt megközelítésmód is.⁶ A dolgozatban érintőlegesen szeretnék ezen kutatási tendenciákhoz kapcsolódni, elsődleges célom a születésnap-i ceremóniák és laudációk alapján Mária Terézia uralkodói imázsát körvonalazni, különös figyelmet fordítva a téma magyar vonatkozásaira

A születésnapok udvari ceremóniái

Az udvari források a születésnap-i ünnepségekről igen eltérő részletességű leírásokat közölnek, minél rendhagyóbb, minél fényesebb volt az ünnep általában annál részletgazdagabb volt a ceremóniáról szóló leírás is.⁷ Mária Terézia születésnap-i ün-

DUINDAM, *Vienna and Versailles: The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550–1780*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003 (New Studies in European History), 131–180.

⁶ STOLLBERG-RILINGER, *i. m.* Vagy hasonló kérdésfelvetés köré épül Marina Beck monográfiája is, amelyben a szerző az uralkodócsalád név- és születésnap-i ünnepségeinek a ceremóniarendjével is foglalkozik: Marina BECK, *Macht-Räume Maria Theresias: Funktion und Zeremoniell in ihren Residenzen, Jagd- und Lustschlössern*, Berlin, München, Deutscher Kunstverlag, 2017 (Kunstwissenschaftliche Studien, 189), 48–64.

⁷ A születésnap-i ceremóniákkal kapcsolatban a legrészletesebb leírásokat a Főudvarmesteri Hivatal (*Obersthofmeisteramt*) által vezetett *Zeremonialprotokoll* kötetek tartalmazzák, de rövidebb változatban a hetente kétszer megjelenő bécsi újság a *Wienerisches Diarium* (WD) is rendszeresen közölt megbízható beszámolókat az ünnepségekről, valamint Mária Terézia uralkodása alatt gróf (később herceg) Johann Joseph von Khevenhüller-Metsch (1706–1776) főkamrás, majd főudvarmester is naplójában különböző részletességgel megemlékezett a hasonló ünnepnapokról. Khevenhüller naplója: *Aus der Zeit Maria Theresias: Tagebuch des Fürsten Johann Joseph Khevenhüller-Metsch: Kaiserlichen Oberhofmeisters*, Hg. Rudolf KHEVENHÜLLER-METSCH, Hans SCHLITZER, I–

nepségei a hatalmi reprezentáció szempontjából három időszakra tagolhatók: a főhercegnői (1718–1740), az uralkodói (1741–1765) és az özvegy császárnéi (1766–1780) korszakokra, amelyek az ünnepségek szempontjából mint látni fogjuk nem alkottak homogén időszakot, de tendenciálisan jól elkülönültek egymástól. Mária Terézia első születésnapjáról hallgatnak a források, még a bécsi udvar ceremoniális életét dokumentáló *Zeremonialprotokoll* kötetben sem lehet róla hírt kapni. A második születésnap már sokkal jellegzetesebb, annál is inkább, mert ekkor szentelték fel a császárvárosban (a *Rennwegen*) a szalézi nővérek templomát, amelynek alapkövetételeire az alapító, Vilma Amália császárné (Mária Terézia nagynénje) rendelkezésére a főhercegnő születése napján került sor.⁸ Az 1719 és 1733 közötti (tehát a 2 és 16 éves kor közötti) születésnap ünnepségek, igen hasonló ceremoniális forgatókönyvvel rendelkeztek.⁹ Mária Terézia születésnapjának megünneplésére rend szerint a Hofburgban, május 12-én került sor, ekkor egy napos ünnepnapot (*Gala-Tag*) tartottak, nem úgy mint nagyobb ünnepeknél mint a keresztelők vagy az esküvők voltak, amelyek három napig tartottak, illetve az uralkodópár születésnapját is fényesebb külsőségek között ünnepelték, amelyet főünnepként (*Haupt-Gala-Tag*) deklaráltak. A fiatal főhercegnő születésnap ünnepségének egyetlen karakterisztikuma, amelyről a források megemlékeznek az ünnepi ebéd volt, amelyet Mária Terézia ebben az időszakban mindig szegény városi lányok társaságában költött el. Az udvari étkezésen résztvevő rászoruló lányok létszáma mindig annyi volt, ahányadik évbe lépett a főhercegnő, tehát harmadik születésnapján négy lánnyal étkezett együtt, a negyediken öttel és így tovább. Az ünnepi étkezés nyilvános udvari lakomának minősült, így azt gálaruhában az udvari nemesség is szemlélőként figyelemmel követhette. Ez a szokás már több generáció óta hagyomány volt a szigorú ceremoniális rend szerint működő bécsi udvarban, például Mária Terézia idősebb unokatestvéreinek, I. József lányainak, Mária Jozefa és Mária Amália főhercegnőknek a fiatalkori születésnap ünnepségei is hasonló módon voltak megszervezve.¹⁰ Ez a ceremoniális hagyomány

VII, Leipzig, Wien, 1907–1925; VIII, Hg. Maria BREUNLICH-PAWLIK, Hans WAGNER, Wien, 1972.

⁸ WD 1719. 05. 16.

⁹ 1719: WD 1719. 05. 16.; 1720: WD 1720. 05. 14.; 1721: nincs kapcsolódó leírás.; 1722: WD 1722. 05. 13.; 1723: WD 1723. 05. 15.; 1724: nincs kapcsolódó leírás.; 1725: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 13. 46v; WD 1725. 05. 16.; 1726: WD 1725. 05. 15.; 1727: WD 1727. 05. 14.; 1728: WD 1728. 05. 15.; 1729: WD 1729. 05. 14.; 1730: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 14. 388r; WD 1730. 05. 17.; 1731: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 14. 447r; WD 1731. 05. 16.; 1732: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 15. 42v; WD 1732. 05. 14.; 1733: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 15. 198v

¹⁰ Például hasonló ünnepségre került sor Mária Jozefa hetedik (WD 1706. 12. 10.) és Mária Amália hatodik (WD 1707. 10. 22.) születésnapján is.

egyértelműen egyfajta szimbolikus gesztusként értelmezhető, amely a Habsburg-dinasztia *pietas Austriaca* imázsát, kegyességét, hithű katolikus éthoszát volt hivatott kifejezésre juttatni.¹¹ A császárvárosi udvari szokások között hasonló funkcióval bírt a nagycsütörtöki lábmosás szertartása (ennek keretében az uralkodópár 12 szegény férfinak és asszonynak a lábát mosta meg),¹² vagy a rászorulóknak történő alamizsna- és ételosztás, amely karitatív és ájtatos cselekedetek a Habsburg-család nőtagjaitól, mint a mély katolikus szellemiségű Csillagkeresztes Rend példamutató tagjaitól különösen elvárt feladat és magatartásminta volt.¹³ A fiatal főhercegnő hasonló szellemű neveltetése és ezen nevelési elvek nyilvános reprezentálása jól illeszkedett a Habsburgok uralkodói imázsához, azonban Mária Terézia ezt a teatrális barokk udvari hagyományt nem adta tovább lányainak, amely az udvari szokások változásával és a francia udvari kultúra számos elemének a recepciójával magyarázható.¹⁴

Az 1734. évtől, Mária Terézia 17. születésnapjától kezdve hasonló kegyes vendéglátásra már nem került sor. Az ünnep ceremoniális rendjében további fontos változást jelentett, hogy a főhercegnő születésnapjához a helyszínéül 1730 és 1740 között már nem a Hofburg, hanem a családiasabb és a kevésbé kötött protokollszabályok szerint működő Laxenburg nyári rezidencia szolgált, valamint ekkortól már nem a születésnap előestjén, hanem 13-án köszöntötték az ünnepeltet.¹⁵ A ceremóniarendben újabb változás 1736-ban következett be, amikortól a leírások már említést tesznek az este kilenc órakor kezdődő szerenádról (*Serenada*) is, amely a kas-

¹¹ A Habsburgok *Pietas Austriaca* imázsáról lásd bővebben: Anna CORETH, *Pietas Austriaca: Ursprung und Entwicklung barocker Frömmigkeit in Österreich*, Wien, Verlag für Geschichte und Politik, 1959 (Österreich-Archiv).

¹² Martin SCHEUTZ, *Der „vermenschte Heiland“: Armenspeisung und Gründonnerstags-Fußwaschung am Wiener Kaiserhof = Ein zweigeteilter Ort: Hof und Stadt in der Frühen Neuzeit*, Hg. Susanne PILS, Jan Paul NIEDERKORN, Wien, Studien, 2005 (Forschungen und Beiträge des Vereins der Stadt Wien, 44), 177–241.

¹³ A Csillagkeresztes Rendről bővebben lásd: Hermann DIKOWITSCH, *Die österreichischen Damenorden = Österreichs Orden: vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Hg. Johann STOLZER, Christian STEEB, Graz, Adeva, 1996, 183–196; KÖKÉNYESI Zsolt, *A magyar arisztokraták integrációja a bécsi udvarba 1711 és 1765 között*, Budapest, 2016, 129–130. [PhD-dolgozat.]

¹⁴ Például Mária Krisztina főhercegnő Mária Teréziával egy napon ünnepelte a születésnapját és a ceremónialeírások egy alkalommal sem adnak hírt hasonló kegyes vendégség megszervezéséről.

¹⁵ 1734: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 15. 265r; WD 1734. 05. 15.; 1735: WD 1735. 05. 14.; 1736: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 16. 166v; 1737: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 16. 243v; WD 1737. 05. 14.; 1738: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 16. 343v; WD 1738. 05. 14.; 1739: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 17. 39r; WD 1739. 05. 16.; 1740: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 17. 133v; WD 1740. 05. 14.

télykertben, az udvari vendégek körében megrendezett koncertet jelentett (ez a koncert műfaj a császárvárosban különösen kedvelt volt).¹⁶ Az esti program létjogosultságát Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc házassága tette lehetővé, ekkortól a főhercegnő udvari rangja és tekintélye nagymértékben megváltozott, amely a szűkszavú ünnepség leírások alapján is érzékelhető.

A főhercegnő születésnapjára ünnepségei nem tartoztak az udvar legfontosabb és legfényesebb ünnepségei közé. A császári pár születés- és névnapjai sokkal jelentősebb ünnepek voltak, amelyeknek nélkülözhetetlen eleme volt a városban tartózkodó követek és a pápai nuncius köszöntése, a látványos opera előadások bemutatása, sőt tűzijátékokkal is emelték az esemény kuriozitását. Johann Georg Keyßler (1693–1743) német utazó, publicista útleírásában elragadtatva ír ezen ünnepségek pompájáról, értesülései szerint az alkalmi operák bemutatása 60 ezer forintba is kerülhetett.¹⁷ A bécsi udvari szokásoknak megfelelően a főherceg-trónörökös születésnapja is rangosabb ünnepnek számított mint az elsőszülött főhercegnő születésnapja, így hiába volt Mária Terézia apja trónjának kijelölt örököse, ez a ceremóniarenden nem mutatkozott meg. Sőt, fontos megjegyezni, hogy Mária Terézia születésnapját nagymértékben beárnyékolta a spanyol örökösödési háború keretében, Barcelona 1706. május 12-i visszafoglalásának az ünnepe, amelyet VI. Károly haláláig nagy becsben tartott és, amelyet az uralkodó különféle világi és az egyházi főméltóságok, illetve a pápai nuncius jelenlétében minden évben megünnepelt. A jeles nap az európai közvélemény emlékezetében is megőrződött, ugyanis ekkor napfogyatkozás volt látható, amelyet sokan isteni jelként a Napkirály bukásaként értelmeztek.¹⁸ Ezt az értelmezést a Habsburgok és szövetségeseik igyekeztek emlékérmek kibocsátásával is erősíteni. Mária Terézia főhercegnő és titulatúrja szerint spanyol infánsnő születésnapjára ünnepségei azonban így is sokkal fényesebbek voltak, mint hűgáinak, Mária Annának vagy Mária Amáliának a születésnapjára ünnepségei, amelyekről több esetben nemcsak a bécsi újság feledkezett meg, hanem még a *Zeremonialprotokoll* kötetekben sem olvashatunk róluk.

¹⁶ ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 16. 166v.

¹⁷ „Am 4 November, als am Namenstage des Kaisers, desgleichen am Geburtstage der Kaiserinn (welcher auf den 28 August fällt), werden Opern, deren jede dem Kaiser bey sechszigtausend Gulden kostet, aufgeführt, welche am Prachte des Theaters, Schönheit der Decoration, Menge und kostbarer Kleidung der agirenden Personen, wie auch an zahlreichem und wohlbesetztem Orchestre nirgends ihres Gleichen finden [...]” Johann Georg KEYBLER, *Neueste Reisen durch Deutschland, Böhmen, Ungarn, die Schweiz, Italien und Lothringen* [...], Hannover, 1751, 1233.

¹⁸ Friedrich POLLEROB, *Sonnenkönig und österreichische Sonne: Kunst und Wissenschaft als Fortsetzung des Krieges mit anderen Mitteln*, Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte, 1987, 255.

VI. Károly 1740 októberében bekövetkezett halála után Mária Terézia hatalmi súlya, udvari pozíciója alapvetően megváltozott, a Habsburg Monarchia uralkodónője lett, amely státuszváltozásnak a születésnapj ünnepségein is tükröződnie kellett. Mária Terézia 1741 és 1765 közötti születésnapj ünnepségeinek a ceremoniális forgatókönyve általánosan következőképpen nézett ki: az uralkodónő délelőtt kilenc óra körül (1744-től jellemzően a Schönbrunnban) fogadta a köszöntőbe érkező külföldi követeket (elsőként az *incognitoban* jelenlévő, majd pedig az udvarban nyilvános státuszban tartózkodó követeket), a bécsi érseket és a pápai nunciust.¹⁹ A nyilvánosan a császárvárosban jelenlévő követek (*Botschafter*), valamint a két egyházi főméltóság a szokásban lévő udvari és diplomáciai ceremónia alapján igen látványos fogadásban részesült három hatlovas hintóval érkezhettek köszöntőbe (a bécsi érsek számára ez a kiváltság csak akkor volt biztosítva, ha bíborosi birétummal is rendelkezett). A külföldi udvarok reprezentánsai közül a forrásokban egyedül a velencei

¹⁹ 1741: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 18. 145v–147v; WD 1741. 05. 14.; 1742: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 18. 508v–510v; WD 1742. 05. 16.; 1743: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 19. 83r–85r; WD 1743. 05. 15 és 22.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, I. 147–150.; 1744: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 19. 446v–462r; WD 1744. 05. 16.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, I. 217–219.; 1745: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 20. 127–131r; WD 1745. 05. 15.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, II. 56.; 1746: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 20. 466v–467v; WD 1746. 05. 14.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, II. 89.; 1747: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 21. 105v–108r; WD 1747. 05. 17.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, II. 155–156.; 1748: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 21. 280v–281v; WD 1748. 05. 15.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, II. 222–223.; 1749: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 22. 147r–159v; WD 1749. 05. 14.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, II. 324–325.; 1750: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 22. 319v–321v; WD 1750. 05. 16.; 1751: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 23. 174v–176r; WD 1751. 05. 15. és 19.; 1752: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 23. 553r–559r; WD 1752. 05. 17.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, III. 31–34.; 1753: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 24. 75r–88v; WD 1753. 05. 16.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, III. 107–114.; 1754: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 24. 404v–409r; WD 1754. 05. 15.; 1755: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 25. 118v–121r; WD 1755. 05. 14.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, III. 240.; 1756: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 25. 335v–340r; WD 1756. 05. 15.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, IV. 20.; 1757: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 26. 60r–60v; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, IV. 88.; 1758: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 26. 237r–241r; WD 1758. 05. 17.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, V. 34–35.; 1759: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 27. 73r–76r; WD 1759. 05. 16.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, V. 100.; 1760: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 27. 257v–259v; WD 1760. 05. 14.; 1761: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 28. 133v–135v; WD 1761. 05. 16.; 1762: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 28. 344v–366r; WD 1762. 05. 15.; 1763: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 29. 48v–51r; WD 1763. 05. 14.; 1764: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 29. 423r–426r; WD 1764. 05. 16.; 1765: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 30. 124r–125r; WD 1765. 05. 15.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, VI. 94.

követ van állandó jelleggel említve (bizonyos években *incognitoban*, de többnyire nyilvános státuszban), amely tisztség betöltői a jelentősebb bécsi udvari ceremóniáknak hagyományos résztvevői voltak. A diplomáciai kapcsolatok változásának köszönhetően 1750-től az orosz, 1752-től pedig a francia követ neve is egyre gyakrabban szerepel a ceremónialeírásokban. A követek feleségei, az udvari főméltóságok és főnemesek, illetve az udvarban aktuálisan jelen lévő főrangú személyek (mint 1756-ban Jablonowski lengyel herceg vagy 1760-ban Albert Kázmér és Kelemen Vencel szász-tescheni hercegek) változó módon vagy a követi audienciák után, vagy a délután folyamán adhatták át jókívánságaikat az ünnepeltnek és járulhattak hozzá kézsókra, amely fontos reprezentációs gesztusnak számított.²⁰ A délelőtti audienciákat követően 11 óra tájban az ünnepelt az udvari kápolnában a főrangú vendégek és a császári-királyi család részvételében misét hallgatott. Ezt követően került sor a látványos asztali szolgálatattal (*Tafeldienst*) egybekötött nyilvános udvari étkezésre, amelyet az ünnepségen résztvevő főnemesek és más előkelő vendégek is szemlélőként figyelemmel követtek.²¹ Az uralkodócsalád étkezése után a vendégek is asztalhoz ültek, számukra általában két asztalnál terítettek meg és a terítékek száma rend szerint 120 fő volt (de ettől eltérő létszámok is előfordultak, például 1745-ben 50, míg 1763-ban 130 vendég számára terítettek meg). A délután során újabb audienciákra kerülhetett sor, majd az estét operaelőadás vagy vacsorával (*Apartement*) egybekötött bál zárta: az előbbi esemény az udvar kulturális vonzerejét növelte, az utóbbi pedig a főnemesek kapcsolatépítését erősítette. Az ünnepségnek a zene igen fontos részét képezte, az ünnepi ebédet instrumentális ún. *Tafelmusik*e kísérte, ezt például 1762-ben Gaetano Pugnani (1731–1798) neves itáliai zeneszerző hegedűjátéka gazdagította, olykor délutáni koncertekre vagy esti szerenádokra is sor került, amelyeken a kor ismert komponistái és énekesei léptek fel, mint Johann Adolph Hasse (1699–1783), felesége Faustina Bordoni (1697–1781) vagy Giovanni Carestini (k. 1704–1760). Az esti operabemutatók VI. Károly kedvelt udvari költőjének (*Hofdichter*) Pietro Metastasionak (1698–1782) új művei közül kerültek ki, mint az 1752. évi születésnapon bemutatott *L'eroe cinese* című operalibrettó.²²

²⁰ A szász hercegek császárvárosi tartózkodásáról lásd: KULCSÁR Krisztina, *Bécs és Varsó: Két herceg az udvari élet forgatagában (1760–1761)*, Századok, 2005, 1169–1205.

²¹ A bécsi udvar étkezési ceremóniáiról, szokásairól bővebben: Ingrid HASLINGER, *Küche und Tafelkultur am kaiserlichen Hofe zu Wien: Zur Geschichte von Hofküche, Hofzuckerbäckerei und Hofsilber- und Tafelkammer*, Mit einem Beitrag von Hubert Chrysolitus WINKLER, Bern, Benteli, 1993.

²² Metastasio udvari működéséről lásd: BAGOSI Edit, *A császár költője: Metastasio VI. Károly bécsi udvarában*, Italianistica Debreceniensis, 2001, 162–194.

Mária Terézia 1741 és 1765 közötti születésnapjainak ünnepségei évről évre hasonló módon zajlottak, de minden alkalommal lehet finom ceremonialis változásokat érzékelni, amelyek fontos szimbolikus jelentőséggel bírtak. Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc közös uralkodásának első éve az osztrák örökösödési háború viszonyosságai miatt igen nehéz bel- és külpolitikai helyzetben teltek, amely hatással volt az uralkodópár név- és születésnapjainak ünnepségeire is. Ugyan a szorult helyzetet és a pénzügyi nehézségeket az udvar igyekezett minél jobban elkendőzni, amellyel a Habsburg hatalom kontinuitását és a trón stabilitását igyekeztek kifejezésre juttatni, azonban a császári cím 1741 és 1745 közötti hiányát nem lehetett a protokolláris eszközökkel sem áthidalni. A legszembetűnőbb különbség az ünnepi asztalnál az uralkodópár feletti aranyhímzéses baldachin hiánya volt, mely a császári hatalom szimbólumának számított, vagy az asztali ülésrendnél Mária Teréziát illetve férjével szemben a rangelső hely (hacsak Erzsébet Krisztina nem volt jelen), valamint a követek és a nuncius a délelőtti köszöntésük után elhagyták az ünnepséget, nem vettek részt sem a szentmisén, sem a nyilvános étkezésen, mert rangjuk magasabbnak számított (a királyi vagy császári címmel nem rendelkező) Lotaringiai Ferenc pozíciójánál.²³ Ezek, a bécsi udvar tekintélyét csorbító ceremonialis nehézségek Lotaringiai Ferenc 1745. évi császárkoronázását követően megoldódtak. Az uralkodói titulátúrán kívül egyéb tényezők is befolyásolhatták az ünnepség forgatókönyvét, például a nagyobb egyházi ünnepek is hatással voltak a ceremóniarendre, például 1742-ben május 13-ára esett Pünkösöd vasárnapja, ezért a rendi hagyományaiknak megfelelően az Aranygyapjas Rend lovagjai is kollektíven reprezentálhatták magukat az egyházi liturgia során vagy 1744-ben az úrnapi ceremóniarendre való tekintettel egy nappal korábban ünnepelték az uralkodónő születésnapját. De nemcsak az egyházi ünnepekkel kapcsolatban lehetett módosítani a szigorú ceremonialis szokásokon, hanem más szükséghelyzetekben is, például 1742-ben Mária Terézia nem vett részt az aranygyapjas lovagok körében tartott vespéren, majd pedig a vacsorán sem, mivel éjjel 11 óra után nem sokkal hozta világra Mária Krisztina főhercegnőt. Vagy 1747-ben az uralkodónő Lipót főherceg egy héttel korábbi megszületése (május 5.) miatt az ünnepség egy részén sem vett részt, azonban az ünnepi ceremóniát nélküle is megtartották, a követek és a vendégek a császárnak adhatták át jókívánságaikat.

Mária Terézia név- és születésnapjainak ünnepségei strukturálisan igen hasonló módon zajlottak, mint apjának, édesanyjának vagy 1745 után férjének név- és születésnapjai.²⁴ VI. Károly és lánya ünnepségei között a legszembetűnőbb különbség a

²³ Lotaringiai Ferenc kényes rangügyi helyzetéről lásd: STOLLBERG-RILINGER, *i. m.*, 61–63, 70; BECK, *i. m.*, 49–50.

²⁴ *Uo.*, 52–54.

helyszínválasztás, míg az apa születésnapjára rend szerint az uralkodó kedvenc nyári rezidenciáján, a Favorita kastélyban, addig lánya ünnepségeire általában a francia udvari stílushoz közelebb álló schönbrunni kastélyban került sor.²⁵ Lotaringiai Ferenc születésnapját (december 8.) pedig a téli hónap miatt nem a Schönbrunnban, hanem a Hofburgban ünnepelték, illetve mivel a születésnap egybeesett a Szeplőtelen fogantatás ünnepével, ezért a Stephansdomban az ünnep egyházi-liturgikus része – az aranygyapjas lovagok, a bécsi egyetem méltóságviselői és más főrangú vendégek jelenléte miatt – jóval fényesebb volt, mint Mária Terézia esetében.²⁶ A császár születésnapja ceremóniálisan még telítettebb volt, mint az uralkodónő esetében, ugyanis aznap ünnepelték Miksa főherceg születésnapját és Mária Krisztina névnapját is, míg Mária Terézia születésnapján a követeknek és a vendégeknek csak Mária Krisztinát kellett (születésnapja alkalmából) köszönteniük.

Lotaringiai Ferenc 1765-ben bekövetkezett halála után, Mária Terézia mély gyászba borult, II. József társuralkodóvá vált, ekkor alapvetően megváltozott a császárvárosi udvar hangulata, szokásrendje, amely a születésnapok ceremóniarendjén is tetten érhető. 1766-ban ugyan gyászruhában és az ünnepelt részvétele nélkül még megtartották Mária Terézia születésnapját (helyette II. József fogadta a gratulációkat),²⁷ azonban 1766 őszén született uralkodói döntés értelmében a következő évtől már nem ünnepelték nyilvános módon az uralkodócsalád tagjainak név- és születésnapját, az évente ismétlődő ünnepek közül egyedül az újévet köszöntötték a régi

²⁵ VI. Károly 1712 és 1740 közötti születésnapjára ünnepségeiről (a *Zeremonialprotokolle* alapján) lásd: 1712 és 1713: nincs bejegyzés; 1714: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 8. 124r; 1715: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 8. 259v–260r; 1716: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 9. 220r–221r; 1717: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 10. 79v; 1718: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 10. 173v; 1719: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 10. 409r–409v; 1720: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 11. 131v; 1721: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 11. 58v–59r; 1722: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 11. 226v–227r; 1723: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 12. 348v; 1724: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 12. 417r–418r; 1725: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 13. 115r; 1726: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 13. 203.; 1727: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 13. 249v; 1728: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 14. 223r–223v; 1729: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 14. 308v–309r; 1730: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 14. 403r–404v; 1731: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 14. 505r–505v; 1732: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 15. 132v–133r; 1733: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 15. 224v; 1734: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 15. 279v–280r; 1735: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 16. 39v–40r; 1736: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 16. 185v; 1737: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 16. 273v–274r; 1738: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 16. 380v; 1739: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 17. 64v; 1740: ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 17. 226v.

²⁶ BECK, *i. m.*, 52–54.

²⁷ ÖStA HHSStA OMeA ZP Bd. 31. 229v–231r; WD 1766. 05. 14.

ceremóniarend szerint.²⁸ Ekkor nemcsak az udvari ünnepnapok számát csökkentették radikálisan, hanem a hagyományos spanyol díszruha (*Mantelkeid*) viselését is eltörölték, amely az udvari kultúrában fontos szimbolikus fordulópontot jelentett. Az uralkodónő 1767 és 1780 közötti születésnapjait már nem nyilvános módon, hanem családi és szűk udvari körben ünnepelte, lehetőleg a Habsburg-főrezidenciáktól a Schönbrunntól vagy a Hofburgtól távol, például a laxenburgi nyári kastélyban.²⁹

Magyar rendek mint a születésnap ünnepségek résztvevői

Vegyük közelebbről szemügyre, hogy milyen módon tudtak a magyar rendek tagjai bekapcsolódni Mária Terézia születésnap ünnepségeibe, milyen politikai jelentőséggel bírt az ő jelenlétük, illetve miként tudott a Magyar Királyság reprezentációja a születésnap ünnepségeken megmutatkozni. A szatmári béke utáni időszakban ugyan nagy mértékben javultak a Habsburg–magyar kapcsolatok és a magyar főnemesek udvari integrációja is új lendületet vett, ennek ellenére sem Mária Terézia keresztelőjén,³⁰ sem a főhercegnő születésnap ünnepségein nem képviseltették magukat a magyar főnemesek. Ez nem jelenti azt, hogy az ünneplő vendégek között ne lehetett volna jelen egy-egy magyar főrend, azonban a források hallgatnak a részvételükről, tehát ceremonialis funkció nem jutott nekik. VI. Károly uralkodása alatt a *natio Hungarica* tagjai az uralkodót és feleségét kollektíven (rendi delegáció képviselőként) az országgyűlések időszaka alatt köszöntötték több alkalommal: 1714-ben és 1728–1729-ben.³¹ A több mint tízfős delegáció nevében (amely egyaránt állt az

²⁸ ÖStA HHStA OMeA ÄZA 73/12.

²⁹ 1767: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 32. 66v–67r; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, VI. 235.; 1768: WD 1768. 05. 14.; 1769: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 33. 36r–37v; 1770: KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, VII. 22.; 1771: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 34. 39v–40r; WD 1771. 05. 15.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, VII. 74.; 1772: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 34. 138r–138v; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, VII. 127.; 1773: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 34. 252v; WD 1773. 05. 15.; 1774: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 35. 15v; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, VIII. 20.; 1775: ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 35. 91v; 1776–1779: nincs kapcsolódó híradás; 1780: WD 1780. 05. 17.

³⁰ Kollonich Zsigmond (vagy Sigismund) bécsi érseket családja több évszázados alsó-ausztriai és stájerországi integrációja miatt vitatható lenne a magyar rendek közé sorolni (ettől függetlenül a főpap számos magyar kötődéssel rendelkezett, nem véletlenül választotta örökösének báró Zay Lászlót).

³¹ KÖKÉNYESI, *A magyar arisztokrácia...*, *i. m.*, 172–174.

alsó- és a felső tábla küldöttjeiből) rend szerint az egri püspök köszöntötte szónoklattal az ünnepeltet, amely a Magyar Királyság udvari reprezentációja szempontjából fontos szimbolikus aktusnak számított.

A magyar rendek részvétele, reprezentációja szempontjából miként változott a köszöntési ceremónia Mária Terézia trónra kerülése után? 1741-ben a *Zeremonialprotokoll* kapcsolódó bejegyzéséből megtudhatjuk, hogy a nemesi apródok (*Edelkenabe*), a darabontok (*Trabenten*) és a lakájok magyar ruhában teljesítettek szolgálatot, sőt a bejegyzés szerint a testőrgárdák csak azért viselték a szokásos császári uniformisukat, mivel a magyar ruhájuk még nem készült el.³² Mária Terézia első uralkodói születésnapján, igen nagy szerepet kapott a Magyar Királyság reprezentációja, amire egyfelől a magyar rendek jóindulatának megnyerése miatt lehetett szükség, másfelől 1745-ig a magyar királyi cím volt az uralkodónő legmagasabb titulusa, bár az 1741. évi koronázásra csak a születésnap ünnepséget követően bő egy hónappal később (június 25-én) került sor.

Az 1742. évi születésnap ünnepséggel kapcsolatban a források nem szólnak külön a Magyar Királyság reprezentációjának különösebb megnyilvánulásáról, azonban ebben az évben nemcsak a háborús viszontagságok miatt volt rendhagyó az ünnepi ceremónia, hanem Vilma Amália császárné egy hónappal korábban bekövetkezett halála miatt az udvar gyászruhában ünnepelt és május 13-án éjszaka született meg Mária Krisztina főhercegnő is, sőt a ceremóniális forgatókönyvet tovább bonyolította, hogy a születésnapra esett Pünkösöd ünnepe is (ezért a városban tartózkodó aranygyapjas lovagok közösen vettek részt a liturgikus szertartáson).³³ Az 1743. évi születésnap ünnepség középpontjában nem a magyar királyi reprezentáció állt, mivel az udvar a cseh királyi koronázás miatt Prágában tartózkodott, amire május 12-én került sor. A kora újkorban egyébként nem volt ritka, hogy a koronázás időpontját az uralkodó név- vagy születésnapjához igazítsák, például Lotaringiai Ferenc császárrá koronázására is névnapján került sor. A prágai királykoronázásra Mária Terézia nagy számban hívott meg és látott el szállással magyar főrendeket, tehát a magyar vendégek a születésnap ünnepségen és a gróf Franz Heinrich von Schlick (1696–1766) tartományi marsallnál tartott esti maszkabálon is népes tábort alkothattak, azonban külön ceremóniális funkciójuk hiánya miatt a forrásokban nem olvashatunk a jelenlétükről.³⁴ Az osztrák örökösödési háború alatt az uralkodócsalád

³² ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 18. 145v–146r.

³³ ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 18. 508v–510v.

³⁴ ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 19. 83r–85r; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITTER, *i. m.*, I, 147–150. A koronázáson résztvevő Radvánszky György az ünnepségről a következőképp fogalmazott: „13. Felsőes Királynénk születése napja tartatott: mellyet ekesítette az udvar fényessége, es

jelentősebb ünnepeinek (mint a név- és születésnapoknak) különösen fontos funkciója volt az udvar stabilitásának, illetve hatalmának a kifejezésre juttatása. Ezen alkalmak során többször került sor közvetlen katonai reprezentációra is, amelyen a *natio Hungarica* tagjai is képviseltethették magukat, például 1744-ben gróf Széchényi Zsigmond (1720–1769) lovaskapitányt és csapatait fogadta díszszemlére Mária Terézia a Schönbrunnban, az esemény alkalmával az uralkodónő minden katonát külön megajándékozott.³⁵

Az 1751. évi születésnapi ceremónia a magyarok jelenléte szempontjából kivételesen fontosnak tekinthető, mivel az országgyűlés miatt az ünnepségre Pozsonyban került sor.³⁶ A helyszínből és az alkalmából adódóan a külföldi követek, miniszterek, udvari funkcionáriusok és a bécsi érsek mellett nagy számban köszönthették az ünnepeltet magyar főurak és előkelő hölgyek is, azonban név szerint kevés személyt azonosíthatunk. A ceremónialeírásból megtudhatjuk, hogy a nemesi apródok (*Edelknabe*) mellett a magyar kamarások is magyar ruhában végezthették el a felszolgálat a lakoma során. 1751-ben gróf Zichy Ferenc (1701–1783) győri püspök mutathatta be az ünnepi szentmisét, az ünnepségen Padányi Bíró Márton (1693–1762) veszprémi püspök is jelen volt, akinek a naplójából értesülhetünk róla, hogy Zichy azért vezethette a liturgikus szertartást, mert gróf Csáky Miklós (1698–1757) kalocsai érsek útközben „elrekedt”.³⁷ A magyar püspökök és érsekek Mária Terézia születésnapi ünnepein különösen aktív szerepet játszottak, ugyanis az ünnepi szentmisét nagy arányban ők mutatták be. A ceremónialeírásokból tíz alkalommal értesülhetünk a miséző személyéről, közöttük csupán egy olyan főpap szerepel, Cyriakus Ferdinand von Hallweil (1706–1773), bécsújhelyi püspök (1756), aki sem születése, sem egyházi méltósága révén nem kötődött a Magyar Királysághoz. A magyar főnemesi

a sok szép éneklő musika. Délután az operat, setet estve a vizen valo tűzi mestersegeket szemléltém.” RADVÁNSZKY Anikó, „Miért jöttek oly kevesen a magyar nemesek?": *Radvánszky György és Radvánszky László diáriuma a Mária Terézia csehországi megkoronázására tett utazásról = Summa: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2007, 254–268.

³⁵ WD 1744. 05. 13. A háborús propaganda jegyében a Magyar Királyság katonai szerepvállalását a császárvárosi újság is igyekezett minél jobban megosztani a nyilvánossággal. A lapban az előző híradás után olvasható: „Ubrigens siehet man noch täglich von hier ungemeyn viele Montur, Gewehr und andere Regiments-Erfordernussen, nach denen Königl. Armeen abführen, auch dies- und jenseits Landes von Königl. Hungarischen Völkern noch immer täglich einige Truppen hinter denen anderen alhier vorbey marschieren.”

³⁶ ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 23. 174v–176r; WD 1751. 05. 15. és 19.

³⁷ *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök naplója: Függelékül Birónak Rómába tett két jelentése 1752 és 1757-ből*, szerk. HORNIG Károly, Veszprém, 1903 (Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez), 241.

családból származó főpapok közül Zichy győri püspök (1751; 1759) celebrálta két alkalommal az ünnepi misét, valamint – familiája, műveltsége és püspöksége miatt is a császárvárosban otthonosan mozgó – gróf Esterházy Imre (1689–1763) nyitrai püspök végezte el három alkalommal (1745; 1749; 1755) a liturgikus szolgálatot. Az örökös tartományokból származó és magyar püspökséget viselő prelátusok közül gróf Michael Karl von Althann (1702–1756) váci püspök (1748) és gróf Anton von Engl (1702–1777) belgrádi, majd csanádi püspök (1742; 1750) mutatta be a szentmisét, továbbá 1761-ben a *Zeremonialprotokoll* úgy fogalmaz, hogy a „jelen lévő egyik magyar püspök” mutatta be az istentiszteletet, amely bejegyzés pontatlansága ellenére szintén árulkodik a magyar egyházi főrendek jelenléte szempontjából.³⁸ A magyar prelátusok által bemutatott ünnepi misék a Magyar Királyság reprezentációjának és a magyar főrendek udvari kapcsolatainak, integrációjának a felértékelődését mutatják, ugyanis VI. Károly születésnapján egy alkalommal sem misézett magyar főpap.³⁹

1752-től a *Wienerisches Diarium* a vendégek általános bemutatásakor rendszeresen külön megemlékezett a követek, miniszterek és titkos tanácsosok mellett a születésnap ünnepségen nagy számban jelenlévő magyar mágnásokról is, ami nyilvánvalóan jelentős magyar részvétellel utalhat, mivel a forrás más tartományok, országok rendjeiről külön nem számolt be.⁴⁰ 1754-ben és 1763-ban még a *Zeremonialprotokoll* is említést tett a nagyszámban jelenlévő magyar arisztokratákról.⁴¹ A ceremónialeírások szerint a magyar főrendek az 1750-es években nemcsak Mária Terézia, hanem a Habsburg-család más tagjainak (kiváltképp Lotaringiai Ferencnek és József főhercegnek) a születésnap ünnepségein is rendszeresen tekintélyes létszámban részt vettek.⁴² A császárvárosban tartózkodó főrangú vendégek meghívásáról a főkamárásnak (*Oberstkämmerer*) kellett gondoskodnia, de a meghívottak névsorát előzetesen az uralkodónóval is jóvá kellett hagyatnia, tehát a népes magyar vendégsereg csak Mária

³⁸ ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 28. 134v.

³⁹ VI. Károly udvarában egyébként számos magyar főpap gyakori vendég volt, azonban születésnap ünnepi misét egy alkalommal sem celebráltak (de erre Lotaringiai Ferenc születésnapja alkalmával sem került sor). A témáról bővebben lásd: KÖKÉNYESI Zsolt, *Mise és presztízis: A magyar főpapok jelenléte és reprezentációja a bécsi udvarban 1711 és 1765 között*, Századok, 2015, 905–939. (A tanulmány végén közölt adattárból, amely a magyar főpapok bécsi miséit tartalmazza hiányzik néhány Mária Terézia születésnapján celebrált misének a hivatkozása. Ennek az az oka, hogy a miséző személye nem szerepelt sem *Zeremonialprotokoll* mutatójában, sem a *Wienerisches Diarium*-ban.)

⁴⁰ WD 1752. 05. 17.; WD 1753. 05. 16.; 1754. 05. 15.; WD 1755. 05. 14.; WD 1756. 05. 15.; WD 1759. 05. 16.; WD 1760. 05. 14.; WD 1761. 05. 14.; WD 1762. 05. 15.; WD 1763. 05. 14.

⁴¹ ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 24. 407r; ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 29. 49v.

⁴² A *Wienerisches Diarium* számos évben megemlékezett Lotaringiai Ferenc születésnapján jelenlévő magyar főrendekről: WD 1753. 12. 12.; WD 1754. 12. 11.; WD 1755. 12. 10.; WD 1764. 12. 12.

Terézia szándékainak megfelelően lehetett jelen az ünnepségen.⁴³ A magyar főnemseknek (hasonlóan a Habsburg Monarchia többi rendjeihez) a születésnap ünnepségeken nem volt kollektív, ceremonális funkciójuk vagy kiváltságuk, mint például uralkodói esküvőkön és temetéseken az alsó ausztriai rendeknek.⁴⁴ A *natio Hungarica* tagjainak közös reprezentációja a születésnap ünnepségeken megvalósíthatott volna az országgyűlések éveiben, a *dieta* által Bécsbe küldött köszöntő delegációk révén, azonban Mária Terézia születésnapjain mégsem honosodott meg ez a szokás, ennek a pontos oka egyelőre tisztázatlan. Érdeemes megjegyezni, hogy ezen delegációk VI. Károly uralkodása alatt sem szisztematikus rendszerességgel voltak kiküldve, valamint Mária Terézia az általa összehívott három országgyűlés közül egyen személyesen is jelen volt, amikor a születésnapját ünnepelte. Másfelől a magyar rendek nagyobb arányú császárvárosi jelenléte is közrejátszhatott abban, hogy formális küldöttséget nem delegáltak. Bár az utóbbi érvnek némiképp ellentmond, hogy a *dieta* 1764-ben Lotaringiai Ferenc születésnapjára küldött a bécsi udvarba hasonló rendi delegációt.⁴⁵

A Magyar Királyság udvari reprezentációjának a növekedése szempontjából a legjelentősebb változást a bécsi Magyar Nemesi Testőrség 1760-ban történt életre hívása jelentette, amely testület az uralkodócsalád köszöntőünnepségein is jelentékeny szerepet játszott.⁴⁶ Báróczy Sándor (1735–1809) testőríró erről a következőképp fogalmaz: „Megünnepelték a felséges császári család tagjainak születésnapjait, és névnapjait is, amely alkalmakkor azonban a testőrségnek más teendője nem volt, minthogy a testőrségi palotából a Burgba átlövegoljon, és az ünnepelt magas személy elé kézcsókra járuljon. Ez azonban az akkori, igen népes császári családban évenként nagyon sokszor megismétlődött.”⁴⁷ Az uralkodónő születésnapján a magyar testőrök nemcsak (ünnepi egyenruhájukat viselve) díszőrséget állhattak és trombitaszó kíséretében vonulhattak lóháton az udvarba, hanem a különféle udvari testőrségek közül elsőként járulhattak az ünnepelthez kézcsókra.⁴⁸ Ezen szimbolikus gesztus jelentőségét jól mutatja, hogy a svájci testőrség tagjai közül csak a főtiszteknek volt jóváhagyva ez a kiváltság, valamint ezen privilégiumban az ünnepek alkalmával egyaránt osztoztak a császárvárosban tartózkodó arisztokraták, a Habsburg-udvartartás

⁴³ ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 24. 88r.

⁴⁴ KÖKÉNYESI, *A magyar arisztokraták...*, i. m., 168, 184.

⁴⁵ ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 29. 621r–627r; WD 1764. 12. 12.

⁴⁶ KÖKÉNYESI, *A magyar arisztokraták...*, i. m., 184–185.

⁴⁷ BÁRÓCZY Sándor *feljegyzései a Magyar Nemesi Testőrség életéből 1760–1800-ig*, összeállította: KRUDY Ferenc, ford. K. LÁSZLÓ József, Budapest, 1936.

⁴⁸ ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 29. 423r–424r.

főméltóságviselői és a külföldi udvarok követei is. A ceremónialeírásokban a gárdakapitány azon kevés udvari tisztségviselő egyike, akiről a források mindig név szerint megemlékeznek. Mária Terézia uralkodása alatt leghosszabb ideig herceg Esterházy „Fényes” Miklós (1714–1790) viselte a gárdakapitányi pozíciót, akinek a születésnap ünnepségek alkalmával az a ceremóniális feladat jutott, hogy a gárda otthonát jelentő, Trautson-palotából átvezényelje a testőrséget a Hofburgba és elsőként járuljon az ünnepelthez kézcsókra. A születésnap ünnepségeknél a magyar arisztokraták közül gróf (majd herceg) Batthyány Károly (1697–1772) mint József főherceg főudvarmestere (1749-től 1764-ig) is állandó résztvevője volt, a forrásokban Batthyány neve és ceremóniális szerepköre elsősorban az asztali szolgálatnál kerül elő, amelynek során – az etikettnek megfelelően a – trónörökös mögött kellett állnia, és ha szükség volt rá, akkor bármiben a segítségére lennie.⁴⁹

A ceremónialeírásokból értesülhetünk róla, hogy az ünnepi ebéden általában több mint 100 előkelő vendég vett részt, akik között a magyar főrendek is nagy arányban képviseltették magukat, azonban ezen források alapján a protokolláris funkció nélküli vendégeket név szerint azonosítani nem lehetséges. Elvértve azonban lehet személyekre vonatkozó információkat is találni a leírásokban, például a *Zeremonialprotokoll* rendhagyó módon az 1753. évi születésnap ünnepséggel kapcsolatban közli a schönbrunni kastély tanácstermében megterített vacsoraasztal ülésrendjét.⁵⁰ Az ünnepség vendégei közül az asztalnál ülők a legrangosabb asztaltársaságnak számítottak, itt foglalt helyet (mások mellett) az uralkodópár, Anna Sarolta hercegnő (a császár testvére), Fabrizio Serbelloni (1695–1775) pápai nuncius, gróf Hermann Carl von Keyserlingk (1696–1764) orosz követ, gróf Johann Joseph von Trautson (1707–1757) bécsi érsek, a császári udvartartás főméltóságviselői, gróf (majd herceg) Wenzel Anton von Kaunitz (1711–1794) államkancellár, gróf (majd herceg) Rudolph Joseph von Colloredo (1706–1788) birodalmi alkancellár, valamint a magyar főrendek közül Batthyány főudvarmester és bátyja, gróf Batthyány Lajos (1696–1765) nádor, illetve (hasonlóan a politikai és udvari tisztségviselőkhöz) a feleségei is. A vacsoránál az udvari szokásoknak megfelelően enyhítettek a ceremóniális kötöttségeken, így az ültetésnél nem vették figyelembe az adott személyek udvari rangját, ezért étkezhetek együtt a főrangú vendégek az uralkodópárral. A *natio Hungarica* tagjainak udvari integrációja, kapcsolatrendszere szempontjából igen figyelemreméltó, hogy két magyar főnemes és felesége is a legrangosabb ünnepi asztalnál étkezhetek, sőt a

⁴⁹ Batthyány Károlyról bővebben lásd: KÖKÉNYESI Zsolt, *Katona vagy udvari ember?: Batthyány Károly helye a bécsi udvari arisztokrácia sorában = Batthyány Lajos nádor*, szerk. MÓRICZ Péter, Körmend, Körmendi Kulturális Központ Múzeum és Könyvtár, 2017, 163–183.

⁵⁰ ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 24. 87v.

magyar rendek reprezentációja szempontjából nem mellékes, hogy egyikük maga a nádor volt, aki pedig az ország rendjeinek az elsőszámú képviselőjének számított.

A születésnapi ünnepség vendégeivel kapcsolatban bővebb információt az 1757. évből kaphatunk, amely évben ugyan az ünnep forгатókönyve a prágai vereség miatt rendhagyóan alakult, az ünnepelt nem vett részt a hivatalos köszöntőünnepségen, de Khevenhüller főkamarástól megtudhatjuk, hogy Mária Terézia szűk udvari társaságban Laxenburgba utazott a születésnapját megülni.⁵¹ Az uralkodónő szabadulni szeretett volna a protokolláris kötöttségek alól, ezért egy főherceget, főhercegnőt vagy szolgálatot teljesítő kamarást sem vitt magával, csak néhány hozzá közel álló főnemes és feleségét hívta meg. A szűk belső kör egy (meg nem nevezett) kamaráskisasszonyból (*Kammerfräulein*), valamint Khevenhüllerrel együtt tíz főnemesből (és feleségeiből) állt, köztük olyan befolyásos személyekkel, mint Colloredo birodalmi alkancellár, herceg Heinrich Joseph von Auersperg (1697–1783) főistállómeister (*Oberstallmeister*), gróf Emanuel de Silva-Tarouca (1691–1771) az uralkodónő bizalmasa, gróf Corfiz von Uhlfeld (1699–1769) főudvarmester, gróf Rudolph von Chotek (1706–1771), későbbi kamaragazgató és főkancellár vagy a magyar főnemesek közül egyedülként gróf Esterházy Ferenc (1715–1785) későbbi magyar udvari kancellár, udvari becenevén Quinquin. Mária Terézia belső bizalmi körével együtt ünnepelni nem reprezentációs jelentőséggel bírt, hanem Esterházy kapcsolati tőkéjét, befolyását tükrözi. A magyar főnemesi elit szempontjából pedig releváns, hogy többeknek nemcsak címek és tisztségek révén sikerült az udvarba szorosan integrálódniuk, hanem az uralkodócsalád közvetlen környezetébe is képesek voltak bekerülni.⁵²

A nagyobb udvari ünnepeknek, mint amilyenek a név- és születésnapok, a koronázások vagy az uralkodói esküvők voltak, fontos szimbolikus aktusát képezte a különféle kinevezések és kitüntetések adományozása. A promóciók háttérben az adott főurak és családjuk lojalitásának és meritokratikus szolgálatainak elismerése húzó-dott meg, amit az uralkodó nyilvános ünnepel egybekötve még reprezentatívabb módon kívánt kifejezésre juttatni. Másfelől pedig a kinevezések mögött még erősebben lehetett érezni az uralkodói kegy megnyilvánulását. Mária Terézia is szívesen élt ezzel a gyakorlattal, nem véletlen, hogy a róla elnevezett katonai Mária Terézia Rend éves ünnepsége az uralkodónő névnapjára, Szent Teréz ünnepére (október 15.) esett. Az uralkodónő születésnapi ünnepségeinek szerves részét képezte az előléptetések, kitüntetések deklarálása, olyan fontos előléptetésekre került ekkor sor, mint 1753-

⁵¹ KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITTER, *i. m.*, IV, 88.

⁵² Esterházyról bővebben lásd: FAZEKAS István, *Egy magyar karrier Bécsben: Esterházy Ferenc kancellár pályaképe*, Szélesvíz, 2014, 2–13.

ban Uhlfeld főudvarmesteri és Kaunitz államkancellári kinevezése. A születésnap ünnepségek során az számított rendhagyónak, ha hasonló aktusra nem került sor, mint a hétéves háború kezdetén, 1756-ban (a szokatlan esetet a *Zeremonialprotokoll*ba is bejegyezték).⁵³ Mária Terézia 1741 és 1765 közötti születésnap ünnepségeinek a keretében (vagy a születésnap körüli napokban) nagy arányban részesültek magyar főnemesek is különféle promóciókban, például 1747-ben gróf Csáky Miklós kalocsai érsek, 1751-ben Batthyány Lajos nádor, 1758-ban herceg Esterházy Pál Antal tábornagy (*Feldmarschall*) vagy 1761-ben gróf Barkóczy Ferenc (1710–1765) esztergomi érsek lett.⁵⁴ Érdemes megjegyezni, hogy VI. Károly születésnap ünnepségeit követően csak elvétve került sor magyar főnemesek megjutalmazására.

Lotaringiai Ferenc halálát követően a bécsi udvar hangulata, szokásrendje nagymértékben megváltozott, az uralkodónő 1766 és 1780 között születésnap ünnepségei jóval családiasabb, feszes ceremoniális rendet nélkülöző, nem nyilvános módon megtartott ünnepek voltak, amelyeket Mária Terézia általában lányával, Mária Krisztinával közösen ünnepelt. Az özvegy uralkodónő hasonló ünnepségeiről ugyan keveset tudunk (ezek jóval kevésbé részletesen dokumentáltak, mint az 1741 és 1765 közötti ceremóniák), azonban a magyar főrendek udvari integrációját, az uralkodónőhöz fűződő szoros kapcsolatát jól tükrözi, hogy az ünnepet Mária Terézia több alkalommal magyar főnemesek társaságában töltötte. Az uralkodónő kíséretével együtt 1766-ban és 1773-ban Esterházy Ferenc kancellár cseklészi kastélyában ünnepelt, ahol a vendéglátó fényes ünnepséget szervezett, és amelyet 1766-ban kínai öltözékű lovas kíséret, magyar parasztok táncbemutatója, illetve tűzijáték is gazdagított.⁵⁵ 1771-ben pedig Mária Terézia, Mária Krisztinával és Albert herceggel együtt Batthyány Károly trauttmansdorfi kastélyába utazott el ünnepelni, ahol az uralkodócsalád tagjai rendszeresen megforduló vendégek voltak.⁵⁶

⁵³ ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 25. 337r.

⁵⁴ A fenti példákon kívül 1745-ben Fekete György kancelláriai tanácsos, 1748-ban gróf Erdődy György országbíró, ugyanekkor gróf Grassalkovich Antal kamaraelnök, 1751-ben gróf Erdődy György aranygyapjas lovag, 1759-ben gróf Esterházy Károly nyitrai segédpüspök, 1759-ben gróf Batthyány József erdélyi püspök vagy 1760-ban gróf Pálffy János vezérőrnagy (*Generalmajor*) lett.

⁵⁵ A források megoszlanak arról, hogy az 1766. évi, Esterházy-féle születésnap ünnepségre 13-án vagy 14-én került e sor. ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 31. 229v–231r; WD 1766. 05. 14.; *Pressburger Zeitung* (PZ) 1766. 05. 17. Az 1773. évi ünnepséget 12-én tartották: PZ 1773. 05. 15.; WD 1773. 05. 19.

⁵⁶ ÖStA HHStA OMeA ZP Bd. 34. 39v–40r; WD 1771. 05. 15.; KHEVENHÜLLER-METSCH, SCHLITZER, *i. m.*, VII, 74.

A köszöntő beszédek uralkodóképe

Mária Terézia reprezentációja, uralkodói imázsa szempontjából nemcsak a születésnap-i köszöntő ceremónia és annak változása bír jelentőséggel, hanem az ünnepeltnek címzett laudációk is. Május 13-án, az uralkodónő (zsúfolt) udvari köszöntése keretében elhangzott beszédek általában rövidebb szónoklatok voltak, amelyek többségükben nyomtatásban nem jelentek meg. Mária Terézia születésnapját, azonban nemcsak a császárvárosban és az uralkodónő jelenlétében ünnepelték, hanem az egész Habsburg Monarchiában. A Magyar Királyságban a legnagyobb ünnepeket Pozsonyban tartották, de a korabeli sajtóban kisebb-nagyobb ünnepekről országszerte lehetett olvasni, például 1749-ben a budai vár újjáépítésénél az alapkőletételt az uralkodónő születésnapjára időzítették.⁵⁷ A *Ratio Educationis* úgy rendelkezett, hogy a mindenkori uralkodó születésnapja ünnepélyes iskolai szünetnek és ünnepnapnak tekintendő, így Mária Terézia születésnapja is kitüntetett jelentőségű napnak számított.⁵⁸ A Habsburg államkonglomerátum számos tartományában és városában tartott ünnepek köszöntő beszédei közül több nyomtatásban is megjelent.

Jelen dolgozat keretei között csupán két beszédet szeretnék röviden összevetni, néhány fontosabb szempontot kiemelni. Az összehasonlításra két igen kvalitásos beszédet választottam, az egyiket a neves államtudós, publicista Joseph von Sonnenfels (1732–1817) adta elő 1762-ben a bécsi *Deutsche Gesellschaft* ünnepi ülésén.⁵⁹ A másik beszédet Majláth Antal (1739–1804) győri kanonok, exjezsuita, akadémiai tanár (később igazgató) a győri jogakadémia 1777. évi nyilvános ünnepén mondta el, amely

⁵⁷ KELÉNYI György, *A budai királyi palota építésének története a XVIII. században*, Tanulmányok Budapest Múltjából, 2001, 218. Köszönöm Serfőző Szabolcsnak, hogy erre felhívta a figyelmemet.

⁵⁸ „Ugyancsak iskolai szünet lesz május 13-án, mint Ő felségének, a császárnának és apostoli királynénak születésnapján, amelyen minden intézet magasztosabb szertartású ünnepélyes hálaadó isteni tiszteletet fog a templomban bemutatni és a felséges uralkodóház jólétéért és épségéért imádkozni, valamint méltó köszönetet fog mondani a legfelsőbb Lénynek örök emlékezetül az iskolaügy megújítása alkalmából. Ez minden évforduló napján ugyanolyan szertartás mellett megismételendő. Ugyancsak ünnep lesz minden intézetben a felséges császárnak születésnapján, még pedig jelenleg március 13-án, valamint a jövőben is az uralkodó apostoli királynak születésnapján, mely a felséges uralkodó család jóvoltáért bemutatandó áldozati imának fog szenteltetni.” *Az 1777-iki Ratio Educationis*, Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Dr. FRIML Aladár, h. n., Katolikus Középiskolai Tanáregyesület, 1913 (Pedagógiai Könyvtár, 1), 240.

⁵⁹ Joseph von SONNENFELS, *Rede auf Marien Theresien, Kaiserin, Königin von Ungarn und Böhmen: An Ihren Geburtstage in feyerlichen Versammlung der deutschen Gesellschaft in Wien gehalten*, Wien, 1762. Sonnenfels személyéről és működéséről bővebben lásd: Simon KARSTENS, *Lehrer – Schriftsteller – Staatsreformer: Die Karriere des Joseph von Sonnenfels (1733–1817)*, Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 2011 (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, 106).

ünnepségen a tanárok és a diákok mellett több főméltóság is részt vett, köztük gróf Niczky Kristóf (1725–1787) tankerületi főigazgató is.⁶⁰ Az utóbbi laudáció és a győri ünnepség egyébként országos ismertségre tett szert, a róluk szóló hírek még a *Wienerisches Diarium*ba is eljutottak.⁶¹ Mindkét szerző, Majláth és Sonnenfels egyaránt nagy műveltséggel rendelkező, egyetemet végzett személy volt – egyikük egyházi, másikuk világi –, akik beszédjüket akadémiai közegben adták elő. Az összehasonlítás szempontjából érdekes, hogy az egyik szöveg az 1765 előtti, míg a másik az 1765 utáni korszakból származik. Jellemző módon a tudós társaságokban, az egyetemi és akadémiai közegekben elmondott beszédek maradtak fenn legnagyobb arányban, és ezek kvalitásuk alapján is kiváló reprezentációtörténeti forrásnak tekinthetők.⁶²

Az uralkodónak címzett dicsőítőbeszédek, panegirikuszok általában csupán keletkezésük alkalmában különböztek egymástól, tehát, hogy születésnap, névnap, húdolás vagy más ünnep keretében adták elő őket, amely eseményekre a laudációk röviden reflektálnak is, azonban a szónokok tehetségüktől és a befogadóközegtől függően mindig a dicsőített személy általános erényeiről, jeles cselekedeteiről értekeztek.⁶³ Ennek megfelelően a két vizsgált szövegből is az idealizált uralkodókép két különböző időszakból és közegeből vett aspektusai vehetők ki. A két beszéd közötti stílári és tartalmi hasonlóság sokkal markánsabb, mint a kettejük közötti különbség. Mindkét szerző célja Mária Terézia személyének, de sokkal inkább az általa vezetett kormányzati rendszernek az elismerése, dicsőítése. Ehhez mindkét szerző hasonló módszert választ, nemcsak Sonnenfels, hanem Majláth is él a természetjogi, államtudományos érvelés lehetőségével. Fontos hangsúlyozni, hogy a győri kanonok egy jogakadémián mondta el beszédét, ahol Sonnenfels műveit is tanították és Majláth

⁶⁰ Anton MAJLÁTH, *Rede auf den glorreichen Geburtstag Marien Theresien* [...], aus dem Lateinischen übersezt von Franz RAUSCH von Traubenberg, Raab, 1777. A beszéd eredeti, latin változatát lásd: Uő, *Oratio habita Jaurini in templo academico III idus Maji videlicet natali die Mariae Theresiae augustae principis regiae Jaurinensi scientiarum academiae solenni*, Jaurini, 1777. A későbbiekben a német változatra fogok hivatkozni. Majláthról lásd: BEDY Vince, *A győri székeskáptalan története*, Győr, 1938 (Győregyházmegye multjából, 3), 468.

⁶¹ WD 1777. 05. 21.

⁶² Ide sorolható többek között a morva tudóstársaság, a *Societas incognitorum* szerkesztésében megjelent, Mária Teréziát 1747. évi névnapja alkalmából köszöntő kötet is: *Reden Und Gedichte, Welche Den 15. Wein-Monat im Jahr 1747. In der Gelehrten Gesellschaft Der Unbekannten abgelesen worden*, Wien, 1747.

⁶³ A Habsburg panegirikuszokról áttekintően lásd: Sonja REISNER, *Die poetische Habsburg-Panegyrik in lateinischer Sprache als historische Quelle = Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. *Ein exemplarisches Handbuch*, Hg. Josef PAUSER, Martin SCHEUTZ, Thomas WINKELBAUER, Wien, München, Oldenbourg, 2004 (MIÖG Erg., 44), 898–915.

személyesen is tanult a bécsi egyetemen, amely univerzitás (kiváltképp a jogi fakultása) kulcsszerepet játszott a Habsburg Monarchiában az államtudományos gondolkodásmód terjesztésében.⁶⁴ Majláth egészen bizonyosan ismerte Sonnenfels műveit, akár a bécsi professzor másfél évtizeddel korábbi köszöntő beszédét is. A szerző az állam és a társadalom felépítésével kapcsolatban hangoztatja a jól ismert államtudományos gondolatot, mi szerint az egyént a biztonság (*Sicherheit*) és a kényelem (*Bequemlichkeiten*) motiválja a közösségi létre, de ebben szerinte az isteni akarat is lényeges szerepet játszik, amely a társadalom rendjét alapvetően meghatározza.⁶⁵

Mindkét szerző szerint kétség sem fér hozzá, hogy a monarchia a legtökéletesebb államforma. Ezzel kapcsolatban az érvelésükben különbség mutatkozik, míg Sonnenfels végig Mária Teréziáról beszél és az ő példáján mutatja be a gondoskodó uralkodó jótékony hatását, ellenben Majláth beszédének középpontjában a tökéletes uralkodó ideájának a felvázolása áll, amellyel rövidebb terjedelemben igyekszik Mária Teréziát megfeleltetni. A győri kanonok érvelésében keveredik a természetjogi és a transzcendens legitimáció, igyekszik a kettőt megfeleltetni egymással. Eszerint az uralkodó egyszerre Isten képmása, akinek jogában áll rendelkezni alattvalóinak életéről és haláláról, másfelől pedig az uralkodó legfőbb kötelessége a társadalom és az állam hasznának az előmozdítása.⁶⁶

Sonnenfels szövege Majláthénál jóval terjedelmesebb, több konkrétumot, aktuálpolitikai utalást tartalmaz (mint például a Habsburg–Bourbon szövetség vagy a diákoknak szóló alapítványok elismerése), ezzel szemben Majláth laudációja rövidebb és jóval általánosabb. Sonnenfels a hétéves háború végén írt beszédében Mária Terézia katonai erényeit is méltatja, a trónért vívott háborút legitimálja, ellenben Majláth későbbi, másfél évtizede tartó békeidőben született műve erre már nem tér ki. Mária Terézia halotti beszédeiben is megjelenő kettős imázst, a „harcos” és az „építő” uralkodó kettős imázsát érzékletesen reprezentálja Sonnenfels beszédének Athénét és Marsot ábrázoló allegorikus kezdőképe is.⁶⁷ A háborúkkal kapcsolatban Sonnenfels

⁶⁴ KISSNÉ BOGNÁR Krisztina, *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben, 1526–1789*, Budapest, ELTE Egyetemi Levéltár, 2004 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban), 261.

⁶⁵ MAJLÁTH, *i. m.*, 6–7. Sonnenfels számos helyen megfogalmazott tétele a következőképp hangzik: „Das Beste, um dessen Willen einzeln Menschen sich in einen Staat vereinigen, ist die Sicherheit, und Bequemlichkeit: der einzige noch immer fortdauernde Endzweck aller bürgerlichen Vereinigungen [...]” JOSEPH VON SONNENFELS, *Ueber die Liebe des Vaterlandes*, Wien, 1771 (Sätze aus den Politischen Wissenschaften), 2.

⁶⁶ MAJLÁTH, *i. m.*, 8, 20.

⁶⁷ SONNENFELS, *Rede auf Marien Theresien...*, *i. m.*, 1. (a szöveg oldalszámazás nélküli) Mária Terézia halotti beszédeiről lásd bővebben: KÖKÉNYESI Zsolt, *A „mű Szólón”, avagy Mária Terézia uralkodói képe a halotti beszédekben = Korújkor-ÁSZ: Korújkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai*,

szövegében a magyar rendek áldozatos szerepvállalása is elismerésre kerül, érdekes viszont, hogy Majláth erre vagy a *natio Hungarica* és a Magyar Királyság Habsburg Monarchián belüli szerepének a felértékelésére nem téri ki. Bár ez a téma ebben az időszakban több rétor szónoklatában is előkerült, mint például báró Patachich Ádám (1716–1784) kalocsai érsek 1780-ban mondott beszédében.⁶⁸

Majláth és Sonnenfels laudációiban nem esik szó Mária Terézia udvaráról, udvartartásáról, ugyanis a szerzők az ünnepeltet nem egyfajta barokk uralkodói-hatalmi környezetben igyekeztek ábrázolni. Hasonlóképpen az uralkodónő császárvárosi születésnapjára ünnepségeiről sem szólnak a beszédek, amelyeken a szerzőknek (társadalmi pozíciójukra, udvari rangjukra való tekintettel) lehetőségük sem lett volna részt venniük. Bár Mária Terézia reprezentációja szempontjából érdemes megjegyezni, hogy 1763 és 1765 között a születésnapjára ünnepségek előestéjén a bécsi Theresianum nemesi akadémia nevében (amelynek Sonnenfels is a tanára volt) néhány főnemesi diák is köszönthette az uralkodónőt, amely az iskola és a növendékei felé tett fontos ceremonális gesztusnak számított.⁶⁹ Majláth és Sonnenfels szövegében Mária Terézia mint ideális uralkodó, birodalmáról és alattvalóiról gondoskodó édesanya jelenik meg. A hagyományos uralkodói, *pater familias* szülőképen túl megjelennek a felvilágosult abszolutizmus uralkodóideáljának attribútumai is, mint például a művészetek és tudományok patrónusa, az oktatás fellendítője, árvaházak alapítója, az alattvalóról mint egyénről gondoskodó uralkodó toposza.⁷⁰ Mindkét laudációban marginális szerepet játszik a dinasztia dicsérete, a szerzők sokkal inkább Mária Terézia személyes érdemeire és cselekedeteire helyezik a hangsúlyt. A beszédekben olyan uralkodó képe rajzolódik ki, akit a közjó (*Gemeinwohl*) előmozdítása és a hazaszeretet (*Vaterlandsliebe*)

szerk. KÁDÁR Zsófia, KÖKÉNYESI Zsolt, MITROPULOS Anna, Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola 2014 (KoraújkorÁSZ tanulmánykötetek, 1), 119–144.

⁶⁸ Patachich sorra veszi és értelmezi az uralkodónőnek a Magyar Királyság felé tett politikai intézkedéseit és szimbolikus gesztusait, mint például a magyar főrendek követi megbízásait: „Külső Fejedelmekhez-való több el-járandó követségeket parantsolt, mellyel a’ világ előtt bizonyoísá tenné, hogy akár az erköltsök’ kedvességére, akár a’ parantsolatok- nak könnyebb véghez vite lére, akár pedig lég - fontossabb el - igazgatandó dolgokra való alkalmatosságára a’ Magyar nemzet egyébb nemzeteknél alább való nem volna.” PATACHICH Ádám, *Hála-adó beszéd, melly nagy Mária Terésziának [...] midőn országának negyvenedik esztendejében Magyarország tudományait Budán lévő tudományok mindenességét Királyi Terésziái nemeseknek gyűlekezletét S. J. Jakab barának 25. napján állatná és függő peccátes levelekkel erősíténé [...]*, Nagy-Varad, 1780, 14.

⁶⁹ WD 1763. 05. 14.; WD 1764. 05. 16.; WD 1765. 05. 15.

⁷⁰ A felvilágosult abszolutizmusról szóló könyvtámi irodalomból itt csak egy tanulmánykötetetre szeretnék utalni: *Der aufgeklaerte Absolutismus im europäischen Vergleich*, Hg. Helmut REINALTER, Ham KLUETING, Wien, Böhlau, 2002.

vezérel, ezen kifejezések mindkét beszédnek visszatérő kulcsfogalmai. A laudációkban nem a Platóntól Voltaire-ig nagy eszmetörténeti hagyományokkal bíró „filozófuskirály” mint felvilágosult abszolutista uralkodó kép rajzolódik ki, amelynek II. Frigyes volt az archetípusa, hanem Mária Terézia személyiségével, reformjaival és reprezentációjával összhangban lévő idealizált uralkodói imázst alkotnak meg a szerzők.⁷¹

Összegzés

Mária Terézia uralkodói imázsa a születésnap ünnepségek és a köszöntő beszédek alapján sok tekintetben különbözött elődeitől és utódaitól. Az uralkodónő születésnap ünnepségeit 63 éven keresztül követhettük figyelemmel, amely egy speciális nézőpontból ugyan, de jól tükrözte a fiatal főhercegnő, az aktív uralkodónő és végül az özvegy császárné reprezentációjának a változását. Nemcsak az ünnepelt rangja és imázsa változott az évek, évtizedek során, hanem a bécsi udvari kultúra is komoly átalakuláson ment keresztül: VI. Károly spanyol etikett szerint működő udvarától eljutunk II. József társuralkodóvá válásáig és a barokk udvari szimbolika leredukálásáig. A nagyszabású, precíz protokolláris elvek alapján megszervezett születésnap ünnepségek fokozatosan szűk körű udvari eseményekké váltak. Az udvari köszöntő ceremóniák vizsgálata alapján felismerhető a *natio Hungarica* 1740 utáni Habsburg Monarchián belüli szerepének látványos felértékelődése. A Magyar Királyság Habsburg államkonglomerátumon belüli hatalmi-politikai súlyának a megnövekedése az udvari reprezentáció terén is jelentős mértékben érezte a hatását. A magyar főnemesek többféle minőségben is részt vehettek az uralkodónő születésnap ünnepségein, egyfelől mint nagyszámban jelenlévő vendégek, másfelől pedig ceremoniális funkcióval bíró tisztviselők (mint miséző főpap, testőrkapitány vagy a trónörökös főudvarmestere). Ehhez természetesen szükség volt a magyar arisztokrácia Habsburgokkal való együttműködésére és udvari intergációjára is. De nemcsak a főrendek képviseltethették magukat a fontos udvari ceremónián, hanem a Magyar Nemzeti Testőrségen keresztül az egész Magyar Királyság reprezentációja is megvalósult. Figyelemre méltó Esterházy Ferenc és Batthyány Károly példája, amelyeken keresztül láthattuk, hogy bizonyos főnemesek nemcsak az udvar szimbolikus terében, a nyilvános ünnepségeken játszottak fontos szerepet, hanem a ceremoniális

⁷¹ Derek BEALES, *Philosophical kingship and enlightened despotism = The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought*, ed. Mark GOLDIE, Robert WOLKER, Cambridge, 2008 (The Cambridge History of Political Thought), 497–504.

inkognitoban megtartott ünnepségeken is. Az uralkodócsaláddal és az udvari elit-tel kialakított bizalmi pozíció jelentősége az informális befolyásszerzés szempontjából semmiképp sem lebecsülendő.

Mária Terézia születésnapja nemcsak a császárvárosban, hanem az egész Habsburg Monarchiában ünnepnapnak számított, az ünnepeltnek címzett köszöntő beszédek alapján Mária Terézia uralkodói imázsának elméleti, politikai aspektusaiba nyerhettünk betekintést. Majláth és Sonnenfels Mária Teréziát egyfajta eszményi uralkodóként igyekezett láttatni, jellemzésük alapján a felvilágosult abszolutista uralkodó ideája bontakozott ki, akinek a legfőbb vágya és feladata az állam jólétének az elősegítése és fenntartása. A késő természetjog és a korabeli államtudomány idealizált uralkodóképe jól illeszkedett Mária Terézia udvari reprezentációt kerülő özvegy császárnéi imázsához. Bár Mária Terézia esetében itt nyilvánvalóan nemcsak uralkodói imázsról van szó, hanem a ceremoniális élettől való önazonos visszahúzódról is, ugyanis a 18. század második felének nem minden reformpárti uralkodója szorította vissza szükségszerűen a reprezentációs kiadásokat, gondoljunk csak II. (Nagy) Katalin reprezentatív pétervári udvarára.⁷²

⁷² Sőt az újabb kutatások II. (Nagy) Frigyes udvarát is jóval komplexebben értelmezik, mint a korábbi tanulmányok. Erről bővebben lásd: *Friedrich der Große und der Hof. Beiträge des zweiten Colloquiums in der Reihe „Friedrich300“ vom 10./11. Oktober 2008*, hg. von Michael KAISER und Jürgen LUH (Friedrich300 – Colloquien, 2) (Online elérhető: <https://www.perspectivia.net/publikationen/friedrich300-colloquien/friedrich-hof>. Utolsó elérés ideje: 2018. 05. 29.)

MACZÁK IBOLYA

*A biblikus mitizáció sajátos formái Mária Terézia halotti reprezentációjában**

Általánosan ismert tény, hogy Mária Terézia személyéhez – illetőleg a vele kapcsolatos lelkeségi-irodalmi szövegekhez – jócskán kapcsolható a biblikus mitizáció fogalma. Ez Hargittay Emil megfogalmazása szerint ugyanis nem más, mint „a bibliai hivatkozások, párhuzamok alkalmazásának egy sajátos módja. Tudatos eljárás a mű szerzője részéről: a kortársakra vonatkoztatott bibliai párhuzamok (nevek) valamilyen lényegi hasonlóság alapján valamilyen jelentéstöbbletet kölcsönöznek a műnek, akár pozitív, akár negatív mitizációról van szó.”¹ Ugyanakkor Hargittay Emil azt is leszögezi, hogy ez nem csupán egy jól használható metaforát, vagy metaforarendszert jelent:

a biblikus kifejezésmód, szókincs, mondatszerkezetek, toposzhasználat olyanira sajátjává vált az írásbeliségnek, így a magyar irodalmi nyelvnek is, hogy ma már közhelynek számít annak a ténynek hangoztatása, hogy a Biblia a régi magyar szövegekben nyelvként funkcionál.²

A következőkben a fentiek nyomán azt igyekszem igazolni különböző, Mária Terézia halálához kapcsolódó szövegek nyomán, hogy a biblikus mitizáció egy-egy beszédben többféle formában, számos nyelvi szinten jelentkezhet – nyelvként is funkcionálhat.

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkeség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa. A tanulmány az OTKA K 116166 számú pályázatának támogatásával készült. A szerző a tanulmány megírása idején Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült.

¹ HARGITTAY Emil, *Az uralkodói eszmény irodalmi kifejezési formái Magyarországon = Hatalom és kultúra: Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Iyväskylä, 2001. aug. 6–10.) előadásai*, szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Budapest, Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2004, 61.

² HARGITTAY Emil, *A biblikus mitizáció a 17. századi magyar költészetben = A magyar művelődés és a keresztlényiség*, szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit, Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Scriptum, 1998, 731.

Judit és Debóra

A biblikus mitizáció néhány metaforája igen jellemző Mária Terézia ábrázolására – és nem is csak azokra a szentbeszédekre, amelyek kimondottan az ő alakjára épültek. A bibliai Juditként említi például Csódy Pál az 1761-es schweidnitz-i ütközetről szóló tudósító beszédében:

Fordítsuk szemünket a' második vitéz Judith Aszszonyra mostan uralkodó Fölséges Apostoli Koronás Királyné Aszszonyunkra MARIA THERESIÁra. Ez a' nagy Fejedelmü Aszszony látván hogy Holofernes, értem Fridericus Borussiai Király meg-szálla, körül-veszi, 's vijja Bethuliát, ugymint Szilesia, Cseh-Ország, és Morva Tartományt, mit cselekedett? mindenféle Püspökökhöz, Papokhoz, Szerzetesekhez, és egész hiv népéhez Anyai intését küldötte mint régenten Judith mondván: *Nil alind fiat, nisi oratio pro me ad Dominum Deum nostrum*. Mindenek fölött értem, vitézimért a' hadakozás üdeje alatt buzgó Imádság bocsáttassék a' mi Urunkhoz Istenünkhöz, és annak szent Neve segítségül hivatassék.³

Hasonlóképpen megjelenik a Judit-kép a piarista Berents Keresztély Mária Terézia felett mondott temetési beszédében is:

Alig tétetett Fejére e Magyar Angyali KORONA, már mintha egy ilyen JUDIT ASZSZONY magának, 's népeinek oltalmokra nem bírhatná, nem for-gathatná a' Királyi Páltzát, eskütt tztinborával, öszve kötött erőlködéssel egyszersmind egynehány hatalmas ellenség, zaszlót emel, hadat indit ellene.⁴

A klasszikus retorika terminológiájával úgy írhatjuk le, hogy a személyi érvek (argumenta a persona) közül a nemből kiinduló érvekhez kapcsolódik ez az ábrázolásmód: hiszen a biblikus mitizáció – amint az már a korábban idézett definícióból is kiderült – valamilyen lényegi hasonlóság alapján valamilyen jelentéstoppletet kölcsönöz – jelen esetben arról van szó, hogy ha az illető személy ha ő olyan, mint Judit, akkor annak jó tulajdonságait is birtokolja. Ezek a metaforák nyilvánvalóan genus alapján történtek, ezért lehetséges, hogy bibliai nőalakokkal – elsősorban Debórával

³ CSÓDY Pál, *Hadakozó erő és hatalomnak dicsérete*, (Eredetileg: Győr, 1761.) Kiad.: MACZÁK Ibolya, *A schweidnitz-i Gedeon. Retorikai eszközök Csódy Pál 1761-ben írt prédikációjában*, A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 2007, 168–169.

⁴ BERENTS Keresztély, *Felsőes királyné aszszonyunk Maria Teresia halálának fájdalmas emlékeztetere készült beszéd*, Nagykároly, 1781, C2r. [Kiemelés az eredetiben.] Köszönöm Baranya Péter és Koltai András segítségét.

és Judittal – azonosították Mária Teréziát, a kor bevett gyakorlatának⁵ megfelelően. A biblikus mitizáció eszköztárát a katolikus és protestáns hitszónokok egyaránt alkalmazták.

Így például a Debóra-képre építette fel prédikációját Gyöngyössi János református lelkész is *Halbatatlan emlékezetű Débora* című, Mária Terézia elhunytához kapcsolódó beszédében.⁶ Ebben a hitszónok több helyen is megemlíti a Debóra-kép azon fontos jellemzőjét, mely szerint a prófétanő az „ország anyjaként” vett részt a harcokban. Textusának első része is erre utal („Én, Débora fel-kelék, mint Anya Izraelben”) és a szerző részletes elemzést is ad erről, említve a rómaiak által használt „haza anyja” kifejezést is. Ez a gondolatmenet is szoros összefüggésben áll Mária Terézia toposzaival.⁷ Ugyanezt a bibliai textust (illetőleg annak első részét) használta fel Baló Bálint is saját beszédében: „mint egy Austriai Győzedelmes DÉBORA, az Ellenségnek körmei közül ki-ragadta, sőt minden ellenségeit a’ ra vitte, hogy a’ Pragmatica Sanctiót melly-is egyetlen-egy oka vala a’ Hadakozásnak, mindnyájon subscribálnák; helyben hagynák, és meg-is erősítenék.”⁸ A hitszónok szövegében megjelenik az „anyai Debóra” és a „haza anyja” közötti összefüggés megfogalmazása is:

ha magát a’ *Débara*, Izrael-béli Anyának igazán nevezte, bizony mi-is méltán nevezhetjük, a’ már meg-boldogult Felsőges MÁRIA THERÉSIÁT a’ mi Erdélyi Hazánk’ Fejedelmi, és igen nagy Annyának.⁹

Gyöngyössi szövege ugyanakkor arra is rávilágít, hogy a biblikus mitizáció nem csupán egy jól megválasztott metaforarendszert, illetőleg allegóriát jelent. Beszédében ugyanis a hitszónok jelentős szövegalkotói, „nyelvteremtői” munkát végzett. A kapcsolódó textus szövege a következő: „Én, Débora fel-kelék, mint Anya Izraelben. E’ képpen meg-nyugovék a’ föld negyven esztendeig.”¹⁰ E jegyzés nyomán úgy

⁵ Jó példák erre a következő szövegek is: KÖPECZI János, *Magyar Débora*, Kolozsvár, 1734; *Az hiveket e’ földön valo mulatásokban ostromlo minden ellenségein tellyes győzedelmet nyert Débora*, Kolozsvár, 1793. A halotti beszédek Debóra- és Judit-képéről bővebben: H. LÁSZLÓ Zsófia, *Női szerepek változása a protestáns halotti beszédek tükrében (1711–1825)*, Budapest, 2011. [Doktori értekezés kézírata.]

⁶ GYÖNGYÖSSI János, *Halbatatlan emlékezetű Débora = A’ magyar Sionnak felsőges asszonyja*, Kolozsvár, 1782.

⁷ Vö. M. VARGA Benedek, *A kontinuitás szimbolikus konstrukciói Mária Terézia koronázási ünnepségén*, *Metszetek*, 2014/1, 120–121.

⁸ BALÓ Bálint, *Novissima homagialis devotio, az az Fejedelmi leg-utolsó hírséges sz. tisztelet = A’ magyar Sionnak felsőges asszonyja*, Kolozsvár, 1782, 35.

⁹ *Uo.*, 32–33.

¹⁰ GYÖNGYÖSSI, *i. m.*, A2r.

tűnhet, hogy igen szerencsés volt Gyöngyössi szövegválasztása, hiszen egyaránt vonatkoztatható Mária Terézia „női politikusi” mivoltára és negyven éves uralkodására.

Ehelyett azonban a textus lokalizálására érdemes felfigyelnünk: a két mondat ugyanis a Bírák könyvének 7. és 31. verséből való. Gyöngyössi textusa tehát valójában nem más, mint egy-egy, a Debóra-hálaének legelejéről, illetve legvégéről származó mondat: egyszerre archaikus győzelmi ének és hitvallás. Ezekből – vagyis tudósítói és vallási jellegénél fogva – központi mondanivalója nem Debóra személyével kapcsolatos, és semmiképpen nem áll benne ok-okozati összefüggésben Debóra fellépése és a negyven év nyugalom. Jól látható tehát, hogy a hitszónok sajátos szövegfilológiai munkát végzett, míg a bibliai szövegrészeket saját mondanivalójához igazította.

A „Második Mária” és „kapcsolatrendszer”

Tagadhatatlan, hogy a név alapján történő besorolástól olykor ódzkodnak a hitszónokok az uralkodónő kapcsán. Ennek az is oka lehet – amint tanulmányában Kökényesi Zsolt is utalt rá –, hogy Mária Terézia neve elsősorban Szűz Máriát, illetve az ő nagyfokú tiszteletét invokálta volna, ami akár blaszfémiára és botrányozásra is lehetőséget adott volna.¹¹

Ez az elgondolás azonban nem mindenkinek okozott problémát. Padányi Biró Márton 1741-ben elhangzott, majd kinyomtatott koronázási szentbeszédének Lotaringiai Ferenchez szóló ajánlásában MARIA Királyi Királynénak¹² nevezi Mária Teréziát és (ugyancsak az ajánlás szövegében) következőképpen fogalmazott:

Mert noha ugyan ez a' titkos Ház, ez a' Magyar Nemzet a' Felséges Austriai Habsburgi Házbul eredett Férfiui Agnak két száz ennyihány esztendőig rend szerint következett Királyi országlása után, ugyan onnan származott Leány Agnak a' MARIA áldott Névnek, és Királyi-Királyné Aszszonsági szentségnek szeglet kövére [...] helyezettvén [...] meg erősítettett légyen.¹³

¹¹ Vö. KÖKÉNYESI Zsolt, *A „női Szólón”, avagy Mária Terézia uralkodói képe a halotti beszédekben = Koraiújkor.Ász: Koraiújkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai*, szerk. KÁDÁR Zsófia, KÖKÉNYESI Zsolt, MITROPULOS Anna, Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola 2014 (Koraiújkor.ÁSZ tanulmánykötetek, 1), 62.

¹² PADÁNYI BIRÓ Márton, *Ünnep-napokon, diatáknak alkalmazosságával, 's egyéb jeles napokon mondatott külömb-külobbféle sok szép prédikátziók*, Győr, 1761, [25].

¹³ *Uo.*, [24].

Az ilyen típusú Mária-képek következetesen visszatérnek Padányi beszédeiben,¹⁴ olykor hosszabb metaforaláncokban is. A jelzett motívum kapcsán egy másik jelenségre is érdemes felhívni a figyelmet: jelesül az egyes biblikus metaforák közötti (olykor igen merész) összefüggések „felállítására”: Padányi egy másik koronázási beszédének címlapján ugyancsak II. Máriának nevezi az uralkodónőt – mégpedig a következőképpen:

Az örökkön örökké Élőnek Királyi Széke előtt le-téetett Szent Imre Herczegt illető, de ez virágzó Liliomos tiszta Szüz életének idejében el-ragadtatván a' tizenkét Csillagokkal meg-koronáztatott MARIA Mennyei Királyné Aszszonyra örökös jussal maradt, és a' Második Imre Herczeg által, a' II. MARIA, Királyné Aszszonynak Fejében téetett szépségnek (a) koronája.¹⁵

A címlap további részének megfogalmazása és tipográfiai kialakítása egyértelművé teszi az olvasó számára, hogy Imre herceg szerepeltetése korántsem véletlen: a koronázó prímás, herceg Esterházy Imre alakja is fontos része a metaforarendszernek – vagyis Szűz Mária illetve Szent István országfelajánlása igen jó alkalmat biztosított Padányinak arra, hogy Mária Teréziát, Esterházy Imrét és a koronázást azonos metaforarendszerbe illessze.

Ez a névazonosság alapuló retorikai megoldás a halotti beszédekben is érvényesült: a piarista Berents Keresztély hitszónoklatában Szűz Máriával és Szent Józseffel állította párhuzamba Mária Terézia és II. József alakját. Igen árnyaltan kellett

¹⁴ „Imé ebben [t. i. a magyar hazában] vagyon Maria Regina Angelorum, et Maria Regina Hungarorum. Ebben vagyon Mária az Angyaloknak Királynéja, és a' Második Mária a' Magyaroknak Királynéja. Ez mind a' két Mária leg-jobb részt, mert örökös részt, és azért-is olly részt választottak magoknak, melly soha el-nem vétetik ő tőlök. Az Angyalok Királynéja Mária esedezésével, hathatós szószóllásával, Isten színe előtt Menyekben: A' Magyarok Királynéja Második Mária Királyi kegyelmével itt e' földön, mint önnön magok örökségét, mint magok tulajdon kedves részét minden veszedelmektül védelmezvén óltalmaznak, és hajdantan virágzó Nemesi szabadságunkban kegyelmessen meg-tartanak, és meg-erősítetenek minket.” (Uo., 52–53.); „Bátorécsd, erősécsd, segécsd-meg a' te Királyi titkos öltözetidnek szentségében és erejében öltözött, és a' te Angyali Koronáddal meg-koronáztatott Második MARIA Királyné *Successor*odat, és örökösödöt-is, hogy egyéb Királyi Királyné *Virtuus*in kívül, a' MARIA szentséges áldott Névnek érdeméért, és tiszteletéért-is tellyes Királyi Királynéi hatalomban minden ellenségi ellen győzedelmeskedhessen. Jelencs-bé minket az örökkön örökké élőnek Királyi-széke előtt a' mi Első MARIA Királyné Pártfogónk, és Szent Aszszonyunk előtt, hogy itt e' világi életben a' mi mostani Második MARIA Királyi Királyné Aszszonyunknak [...] szerelmetes vezérlése alatt csendes békességben, és vigasztalásokban élvén [...] lehessünk az örökkön örökké Élőnek Királyi-széke előtt Szent Istvánnak öröme, gyönyörtüése, és Szentséges Koronája [...]” (Uo., 76–77.)

¹⁵ Uo., [57].

ezt tennie, hiszen – a Padányi-beszédhez hasonlóan – az eredetitől igencsak eltérő kapcsolat metaforarendszerére volt szükség. Ennek sikeres kiépítése vélhetően a hitszónok kimagasló retorikai képességeinek volt köszönhető, melynek során megfogalmazódott, hogy „Mária által lett József a nép atyja” – éppúgy, ahogy Padányinál „Imre által lett Mária Magyarország királynője” a biblikus kapcsolatok elnagyolt ábrázolásával.

Berents a következő, asszociációkra épülő, de konkrétumokat nélkülöző fogalmazással hidalta át a problémát: „Mert a’ Magyarok Asszonya, *MÁRLA*, magyarokat választá és rende le *ÍÓSEFÉNEK* oldala mellé *BATTYÁNYI* Károly Hertzeget és *BAJTAI* Antalt.”¹⁶ A magyarok asszonya a szövegkörnyezetből egyértelműen a „Magyarok Nagyasszonya”, vagyis Szűz Mária alakját idézi, a „Józsefe” kifejezés pedig nem részletezi a két személy között fennálló viszonyt. Ebben az esetben láthatóan a Magyarok Nagyasszonya kifejezést igyekezett Mária Teréziára alkalmazni.

A szentírási locust hasonló gondossággal – „fokozatosan” – magyarázta Berents Keresztély. A szöveg Sirák fiának könyvéből származik: „Meg halt az *Anyá* és mint ha meg nem halt volna: mert hozzája hasonlót hagyott utána.”¹⁷ Ezt a gondolatmenetet a következőkben Mária Teréziára mint anyára alkalmazza a hitszónok: „meghalt az anya és mintha meg nem halt volna: mert magához hasonlót hagyott utána.”¹⁸ És ebből következtetve vonja le a konkrétumokat: „A’ mit el vesztettetek *MÁRLÁBAN*, *ÍÓSEFBENN* fel találjátok.”¹⁹

A fentiek igazolják, hogy a biblikus mitizáció révén valóban sajátos nyelvet építenek ki a hitszónokok. Eljárásuk nem azonos az allegóriaszerzéssel, hiszen ez utóbbiak esetében a részletesen kidolgozott kép minden egyes mozzanatának az ábrázolt gondolat egy-egy mozzanatát kell megfeleltetni. Amint az a fenti példából is kitűnik, erre nem mindig volt lehetősége a hitszónoknak.

A „másodikság”

A fent hivatkozott beszédek még egy érdekes vonására érdemes felhívni a figyelmet – ez pedig az „uralkodói sorszámok metaforája” – a vázolt esetekben kimondottan a „másodikság”. Nemcsak Padányi szövegeiben merült fel ugyanis a

¹⁶ BERENTS, *i. m.*, B3r.

¹⁷ *Uo.*, A2r.

¹⁸ *Uo.*, [A4r].

¹⁹ *Uo.*

„Második Mária” metafora. Berents Keresztély szövegében a következők olvashatók: „a’ mennyi nyomorúságot, keserűséget vettetek a’ *II MÁRIÁNAK* esetéből ’s halálából; annyi örömet és vigasztalást szedjete a’ *II JÓSEFNEK* életéből és országlásából.”²⁰

Egy ismeretlen protestáns hitszónok Berentséhez hasonló textust választott:

el-mondhatta MÁRIA THERÉSIA-is azt, a’ mit Dávid mondott vala Salamon felől az ISTENnek: Áldott legyen az Izraelnek URÁ ISTENE, ki adott olytat, a’ ki szemeimnek láttára helyettem ülne az én Királyi Székemben. A’ melly tartozó hűséget és engedelmisséget meg-mutattunk tehát ő hozzája az ő életében; és azután-is készek voltunk volna meg-mutatni telyes életünkben; mutassuk-meg azt az ő igaz Képéhez a’ Felséges JÓSEFhez, a’ Ki maga-is igaz JÓSEF, olyan JÓSEF, a’ minémüt óh sokat adjon az ISTEN. Ilyetén Anyának Fia lévén pedig, a’ nál drágább és a’ nál nagyobb szeretetre méltó JÓSEF; Első JÓSEF Római Tsászárra nézve JOSEPHUS Secundus, Második JÓSEF, ama’ Jákób kedves fiára, Egyiptomnak és ezen kívül sok Országoknak igaz Abrechjére, Ifjú Attyára, a Jó’sefre nézve pedig igazán Alter Josephus, JÓSEF Mása.²¹

Az idézett szövegből megfigyelhető, hogy magának az uralkodóváltásnak, azaz „meghalt a király, éljen a király” toposznak is megvannak a maga biblikus mitizációra mint beszédmódra lehetőséget adó szöveghelyei. Megfigyelhettük azt is, hogy II. József itt egyértelműen a bibliai pátriárkának, az egyiptomi Józsefnek utóda – és e tekintetben is „második Józsefnek” mondható. Érdekes, hogy ez a „másodikság” Berents Keresztély beszédében is megjelenik, ő viszont az abszolút „történetietlen” – „II. Mária” és II. József közötti kapcsolatot hangsúlyozza vele. (A történetietlen szemléletmódot itt elsősorban abban kell látnunk, hogy abban, hogy Mária Terézia II. Máriaként volt magyar királynő, nem következik, hogy Józsefnek is másodiknak kell lennie.)

Arra, hogy a „másodikság”, az ebből adódó „történelmietlen” időrendiség – lényegében a nagy előddel való szoros kapcsolat hangsúlyozása nem ismeretlen a 18. században. A legismertebb ilyen eset kétségkívül az 1782-ben leleplezett szentpétervári Nagy Péter-emlékműhöz (a Puskin által is megverselt „bronzlovashoz”) kapcsolódik. Szolomon Volkov szellemes művelődéstörténeti írása szerint az emlékmű szobrása, Étienne Falconet

²⁰ *Uo.*, [A4r–v].

²¹ *Istentől mondatott istenek kik mindnyájan meg-halnak mint a’ köz emberek = A’ magyar Sionnak felséges aszszonyja*, Kolozsvár, 1782, [C5r].

Utolsó ötlete a szobor talapzatára vésendő felirat lakonikus szövege volt: »Első Péternek emelte Második Katalin.« Katalin egy mosollyal kijavította a szöveget: »Első Péternek Második Katalin.« Katalin, aki író is volt, egyetlen szó kihúzásával ragyogó hatást ért el. Falconet változatában a hangsúly az »emelte« szón volt, amely főként az emlékműre irányította volna a figyelmet. Katalin közelebb hozta egymáshoz a két számot – »Első«- »Második«-, hangsúlyozva (és legitimálva), hogy hatalma (kétséges) folytonossága megmaradt közte és a legnagyobb orosz uralkodó között.²²

Nyilvánvalóan hasonló helyzet tükröződik a Mária Teréziával (és II. Józseffel) kapcsolatos szövegekben is: másodikságuk egyaránt jelzi uralkodásuk jogosságát és szoros kapcsolatukat is nevük korábbi viselőjével.

A sarkalatos érények

A különböző érénybesorolások számos retorikakönyv alapvető anyagát jelentették – így például Julius Caesar Scaliger először 1561-ben megjelent *Poetices libri septem* című összefoglalóját is. (Ez a munka Bartók István szavai szerint amellet, hogy „talán a legteljesebb összegzése mindannak, amivel az antikvitás és a reneszánsz irodalomelmélete gazdagította a költészettant”,²³ nagy hatással bírt a barokk és a klaszszicizmus időszakában is.)

Az itt javasoltak szerint készült Geleji Katona István Károlyi Zsuzsanna felett mondott egyik gyászbeszéde is, melyben a hitszónok egyszerre ábrázolta beszéd tárgyát férfias érényekkel – virtutes viriles – és szelídséggel. Az előbbi kategóriába az elhunythoz a következő érényeket sorolta: fortitudo, constantia, temperantia, prudentia és clementia.

Mária Terézia érényeinek megjelenítése alapvetően nem okoztak gondot a halotti prédikációk szerzőinek: úgy ítélték meg, hogy a királynő uralkodói jelmondatával maga jelölte ki ezeket. Mária Terézia „maga tulajdon választott”²⁴ szimbólumai az

²² Szolomon VOLKOV, *Szentpétervár kultúrtörténete az alapítástól napjainkig*, Jelenkor, 2003, 752. Vö.: Timothy HOCHSTRASSER, 'More long-lasting than bronze?': *Statues, public commemoration and representations of monarchy in Diderot's political thought = Monarchism and Absolutism in Early Modern Europe: Political and popular culture in the early modern period*, eds. Cesare CUTTICA, Glenn BURGESS, Pickering & Chatto, London, 2011.

²³ BARTÓK István, *História és poézis: Gyöngyösi István megjegyzései a költészetről*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2005, 244.

²⁴ VERESTÓI György, *Hazánk' feje' koronájának el-esése = A' magyar Sionnak felséges aszszonyá'*, Kolozsvár, 1782, C3v.

igazság és a kegyelmeség (iustitia, clementia) voltak, melyek – a hitszónokok meglátása szerint „MÁRIA THERÉZIA” szívének belső táblájára, szintén úgy fel-is vala irattatva, mint az ő Pénzeinek kerületére.”²⁵ Baló Bálint megfogalmazása értelmében

ez a’ Magyar Izrael-béli nagy Anya, minden Királyi Virtussait, ’s méltó Ditéretit, maga életében, mint *consummatissima Princeps*, ki-fejezte, és egy summában szoritotta ama’ Királyi ditsőséges Symbolumában: *Iustitia et Clementia!* *Igazsággal és Kegymességgel* [...].²⁶

Padányi Biró Márton megfogalmazása szerint az

egész Országának népét *Iustitia et Clementia*, Igazsággal és kegyességgel vezérelvén, e’ mellett minden szomszéd Fejedelmekkel szövetséget vetvén oly csendességet szerzett, hogy békességben élvén mindenek, minden testi jókkal bővelkedtek, illatoztak, virágoztak, és gyümölcsöztek légyen.²⁷

Az erények közül a hét sarkalatos erénynek is jutott szerep Mária Terézia halotti reprezentációjában. Ezeket már a görögök is emlegették – Platón az általa elgondolt három lelki réteghez kapcsolta az alapvető erényeket: az értelmi részhez a belátást és a bölcsességet, a szellemi erőhöz a férfias bátorságot, az ösztönös részhez a mértéktartást. Nézetei szerint e három erény kifejlődése biztosítja a közösség rendjét. Talán ez utóbbi meglátás is az uralkodó felett mondott temetési beszédekhez kapcsolta a sarkalatos erényeket. Ugyanakkor ezeket a keresztény hagyomány a *Bölcsességek könyvéből* eredezteti, a következő idézet alapján: a 8. fejezet 7. versének szövege ugyanis a következőképpen hangzik – Káldi György fordításában:

És ha valaki az igazságot kedveli, fáradtságának gyümölcsei kiváló erények, mert megtanít mértéktartásra és okosságra, igazságosságra és erősségre, melyeknél hasznosabb nincs az életben az embereknek.

Amikor tehát ezek a szimbólumok jelennek meg, a biblikus mitizáció egy másik, áttételesebb rétege érvényesül. (Hasonlóan a teológiai erényekhez: a hit, a remény és a szeretet hármassága a Szeretethimnusz megfogalmazása nyomán terjedt el.)

Ezek az erények – okosság, igazságosság, mértékletesség, lelki erősség – Berents Keresztély beszédében is megjelennek: „Láttátok e’ itt ezen a’ szomorú Sirhalmon

²⁵ SZATHMÁRI PAP Mihály, *Halált nem esmérő igaz hívségnek, tartozó mélyléses tisztületnek, és méltó keserűségnek fel-indult szavai = A’ magyar Sionnak felséges asszonya*, Kolozsvár, 1782, [C4v].

²⁶ BALÓ, *i. m.*, 35.

²⁷ PADÁNYI, *i. m.*, 72.

le irattatva azokat a' szép Erköltöket, mellyeken mint egy sarkonn fordul a' Fejedelmi Boldogság?"²⁸ A szóhasználat egyértelműen a sarkalatos erényekre utal (ezek etimológiája is innen ered: „sark, amin fordul az ajtó”).

Láttjátok e' itt az Igazságnak, Erőségnek, Okosságnak, és a' Mértékletesség alatt a' Békességnek képeit? Mire mutatnak? Kit jelentenek vallyon? NAGY MÁRIA TERÉSLÁT.²⁹

Amint az az idézett szöveg nyomán is kitűnik, az erények felsorolása a Berentszöveg esetében tulajdonképpen egy *castrum doloris* szöveges magyarázata. Az installáció felállítására a nagykárolyi piaristák templomában került sor (amint a kapcsolódó szertartásokra is). Ezt tanúsítja a prédikáció szövegéhez kapcsolódó metszet és szertartásleírás is. Berents Keresztély hitszónoklata tehát a halotti beszédek és a *castrum doloris*okhoz tartozó, kinyomtatott leírások műfaji hagyományaihoz is kapcsolódik.

Mind Berents beszédében, mind a kapcsolódó, *castrum doloris*t ábrázoló metszeten külön figyelmet érdemelnek azok a szimbolikus, erényeket jelképező nőalakok, melyeknek pajzsán meg is jelennek az egyes fogalmak: az igazságosság (*iustitia*), a bölcsesség (*prudencia*), a mértékletesség (*temperantia*) és a merészség (*fortitudo*). Ezek az erények a források tanúsága szerint helyet kaptak a templomdíszítésben és a beszédhez csatolt, Mazonkopf-féle metszeten,³⁰ valamint az ehhez fűzött, latin nyelvű magyarázó szövegben. A nagykárolyi piaristák templomának *castrum doloris*a tehát „nemcsak pompás látványosság volt, hanem a részletek allegorizáló értelmezése révén elvont, az elhunyttra vonatkoztatott gondolatok hirdetője is”³¹ – nyilván ezért kerülhetek rá az uralkodónő erényeit (illetőleg őt magát) szimbolizáló nőalakok is.

Összességében elmondható, hogy a biblikus mitizáció számos eszköze visszavisszatérő eleme a Mária Teréziával kapcsolatos kegyességi szövegeknek – így a prédikációknak is. Az ábrázolásmód azonban nemcsak a klasszikus értelemben vett metaforahasználatot jelenti, hanem sokkal árnyaltabb jelenségek kifejezésére is

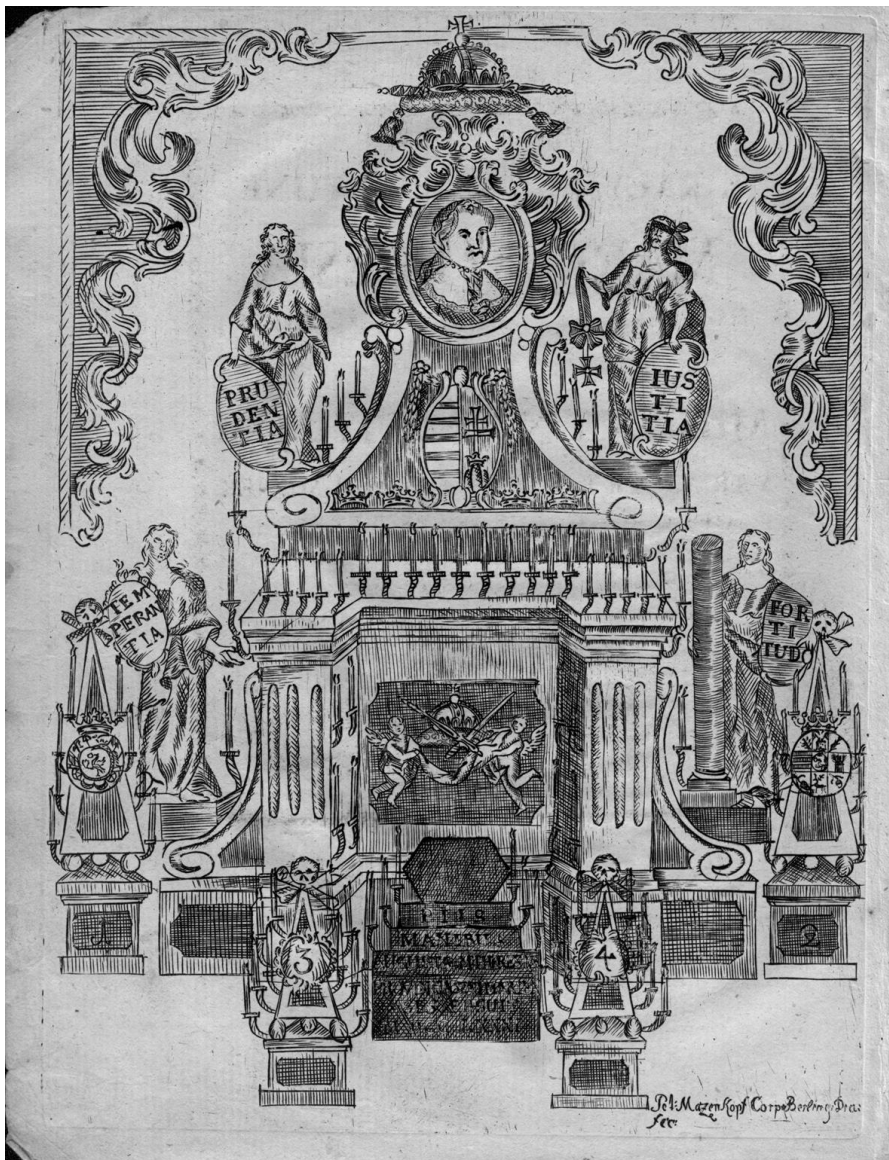
²⁸ BERENTS, *i. m.*, B3v.

²⁹ *Uo.*

³⁰ Vö. Művészet, 1915, 334. <http://epa.oszk.hu/00000/00009/00102/323-336-kronika.htm> [Utolsó letöltés: 2019. március 15.]

³¹ SZÉKELY Zoltán, *Károly főherceg Castrum doloris*a a győri székesegyházban 1761, Arrabona, 2005, 203.

alkalmas. Ezek közé tartozik az utódlás, az uralkodói sorszám – sőt, az uralkodói erények, a „fejedelmi portré” megjelenítése is.

*Mária Terézia nagyvárnyi castrum dolorisáról készült metszet, 1781
Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtár*

SERFŐZŐ SZABOLCS

Mária Terézia castrum dolorisa a pesti ferences templomban 1781 januárjában

Mária Terézia 1780. november 29-én bekövetkezett halálát követően Magyarország és Erdély számos templomában emeltek *castrum doloris*t, azaz provizórikus gyászépítményt az elhunyt királynőre emlékező gyászszertartások díszleteként. Ezek nagyobb részéről csak többé vagy kevésbé részletes leírás maradt fenn, mint például a szabadkai – akkori nevén Maria-Theresienstadt-i – plébániatemplomban, a pesti Invalidusház kápolnájában,¹ a pozsonyi Szent Márton-templomban,² a székesfehérvári székesegyházban,³ a podolini piarista templomban,⁴ vagy a vágsellyei, késmárki és lőcsei plébániatemplomban emelt *castrum doloris*ról.⁵ Néhány gyászépítményről képi ábrázolás is fennmaradt a nyomtatásban is megjelent gyászbeszédek illusztrációjaként, így például a budai királyi palota kápolnájában,⁶ a nagyszebeni evangélikus templomban⁷ vagy a nagykarolyi piarista templomban emelt *castrum doloris*ról.⁸ A képileg is dokumentált gyászépítmények közé tartozik továbbá az itt bemutatandó, a pesti ferences templomban felállított *castrum doloris* is, amelynek eredeti tervei is fennmaradtak, keletkezési körülményei azonban mindeddig tisztázatlanok voltak.

¹ Wienerisches Diarium, 1780. december 27., 10; Preßburger Zeitung, 1780. december 30., 3–4.

² Magyar Hírmondó, 1780, 836; Preßburger Zeitung, 1780. december 23., 7; december 27., 7.

³ Magyar Hírmondó, 1781, 84–85.

⁴ Preßburger Zeitung, 1781. március 10., 5.

⁵ Preßburger Zeitung, 1781. február 14., 6; Wienerisches Diarium, 1781. február 14., 7; *Uo.*, március 7., 9.

⁶ MOLNÁR János, *Oratio funebris ad solennes exequias Mariae Theresiae [...] a Regia Universitate Budensi celebratas die Ianuarii anno MDCCLXXXI*, Buda, 1781. (Binder János Fülöp által rézbe metszett címlapelőzéke önálló lapként: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, 3040. ltsz.)

⁷ Daniel FILTSCH, *Trauer-Rede auf den Tod der K. Maria Theresia, gehalten in der Hermannstädter ev. Pfarrkirche den 22. Januar 1781*, Hermannstadt, 1781 (címlapelőzéke önálló rézmetszetként: MNM Történelmi Képcsarnok, 88.1 ltsz.)

⁸ BERENTS Keresztély, *Felséges királyné aszszonyunk Maria Teresia halálának fájdalmas emlékezetére készült beszéd*, Nagykaroly, 1781.

A Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Képcsarnok gyűjteményében található négy, Széchényi Ferenc gyűjteményéből származó lavírozott tusrajz, amelyek egy Mária Terézia halála alkalmából emelt pavilonszerű *castrum doloris* négy oldalát ábrázolják (Itsz. 3280–3283). A 47,5×28,5 cm méretű lapok alján a *Leop[oldus] B[aro] Schaffrath invenit et pinxit Anno 1780* szignatúra olvasható, mely szerint a rajzokat báró Schaffrath Lipót (1734–1808) piarista szerzetes készítette nem sokkal a királynő halála után, 1780 decemberében.

A négy tusrajzot korábban egy fiktív *castrum doloris* terveként tartották számon, ez a meghatározás olvasható a Történelmi Képcsarnok 1970 körüli leírókartonján is. Levéltári és filológiai kutatásaink azonban arra derítettek fényt, hogy a gyászépítmény valójában megvalósult.

Mind a négy lap alján egy-egy négysoros, Mária Teréziát gyászoló latin epigramma olvasható halvány kézírással, s ezek szövege pontosan egyezik Zimányi Lajos István piarista szerzetes Mária Terézia halálára írt, négy versből álló epigramma-ciklusával. Az 1784-ben nyomtatásban is megjelent művéhez Zimányi azt a megjegyzést fűzte, hogy Schaffrath ezeket az epigrammákat arra a síremlékre szánta, amelyet Pest vármegye állíttatott a ferences templomban.⁹

⁹ ZIMÁNYI Lajos István, *Carminum libri IV*, Vác, 1784, 97–98:

I.

In obitu Mariae Theresiae A. 1780. 29. Novemb.

*Quo tibi mors tumulo hoc Augustos condere manes?
Non facit ad titulos ista rapina tuos.
Cernis, ut inde pio victura in Caesare Mater
Evolet, imperium despiciatque tuum?*

II.

Item

*Et populi, et Reges Matrem lugete sepultam.
Utraque pars luctus non leve pondus habet.
Illa dedit populis invictos foedere Reges;
Invictos populos Regibus illa dedit.*

III.

Item

*Hungara Gens! quam non taedebat ponere vitam;
Ut stet Apostolico firma Theresa throno.
Nunc age, ne tibi post tristissima funera tantam
Ex animo Matrem delect ulla dies.*

A Schaffrath által tervezett *castrum doloris*t tehát Pest vármegye állíttatta a pesti ferences templomban. A negyedik epigramma első sora szintén Pest vármegyére utal megrendelőként (*Hanc Pestinensis posuit Provincia molem*).¹⁰ A vármegye választása talán kedvező fekvése miatt esett a ferences templomra, hiszen az csak pár lépésre van a Vármegyeháza Városház utcai épületétől. A vármegye választása talán kedvező fekvése miatt esett a ferences templomra, hiszen az csak pár lépésre volt a Vármegyeháza akkori épületétől, amely a mai, 1804-1841 között épült Vármegyeháza helyén állt a Városház utcában.

Mária Terézia halálát követően Pest vármegye közgyűlése elsőként 1780. december 12-én ülésezett, Laczkovics Imre alispán elnökletével. Az ülés első napirendi pontjaként a közgyűlés megemlékezett az elhunyt királynőről, s elhatározta, hogy külön gyászszertartással is tiszteleg előtte.¹¹ Az alispán azért is kezdeményezhette ezt, mert hivatalában a királynő vejét, Albert szász-tescheni herceget képviselte, aki a helytartói cím mellett Pest vármegye főispáni címét is viselte.¹²

IV.

Item

*Hanc Pestinensis posuit Provincia molem
Post obitum meritis Mater amata tuis.
Heroae omnis apex virtutis denotat umbram;
Si tamen haec moles esse vel umbra potest.*

Prima isthaec quatuor Epigrammata destinata erant Cenotaphio, quod opere funebri magnifice exstruendum curavit Inclita Provincia Pestiensis in Ecclesia P.P. Franciscanorum Pestini Directore Cl[arissimo] Leopoldo Schaffrathio e Scholis Püs.

¹⁰ Cennerné Wilhelmb Gizella a tusrajzon olvasható feliratban szereplő *Provincia Pestiensis* kifejezést tévesen *Pester Ordensprovinz*ként értelmezte, s a Piarista Rend magyar rendtartományát (*Provincia Hungariae*) tekintette a gyászépítmény megrendelőjének. Vö. *Triumph des Todes?* Hg. Gerda MRAZ, Eisenstadt, Museum Österreichischer Kultur, 1992, Nr. 7.32. Az 1800 körüli latin forrásokban többször találkozhatunk azzal, hogy a bevett *Comitatus Pestiensis* megnevezés helyett *Provincia Pestiensis*ként nevezik meg Pest vármegyét, így például abban a feliratban is, amelyet 1814-ben helyeztek el a Vármegyeháza homlokzatán. Ld. KELÉNYI B. Ottó, *A Szent Szövetségben egyesült uralkodók látogatása Buda-Pesten*, Városi Szemle, 1930, 1408.

¹¹ Pest Megyei Levéltár (PML), IV.1-a: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei, 29. kötet (1781), 180–181.

¹² Az 1659. évi 76. törvény cikk értelmében a mindenkori nádor egyben Pest, Pilis és Solt vármegye főispánja is volt. A nádori hivatal 1765. évi felfüggesztése nyomán a helytartóvá kinevezett Albert herceg így a Pest vármegye főispánja címet is viselte.

A megemlékezésre egy hónappal később, 1781. január 19-én került sor a ferences templomban. A gyászszertartáson a vármegyei közgyűlés tagjai mellett a Hétszemélyes Táblából és a Királyi Ítéltáblából álló Királyi Kúria bírái és ülnökei is részt vettek.¹³ A *Magyar Hírmondó* így számolt be az eseményről:

Pest és Buda közt e hónapnak 19dik napján írott levelek szerint a jég annyira meg-erősödött, hogy terhes szekerekkel is széltibe járnak rajta. A két Fő Törvény-Széknek minden tagjai gyászruhát viselnek. T. N. Pest, Pilis és Sólt Vármegye imént említett 19dik napon innepelte Mária Terésianak halotti emlékeztét, mellyet-is már az előtt közönséges gyászolással kezdett tisztelni.¹⁴ A végre a Sz. Ferencz Szerzetét követő Barátok templomában pompás gyász-koporsó vala készíttelve. Ennek a hónapnak 22dik és 23dik napján pedig a F. Királyi Törvény-Szék kívánta ezen utolsó tisztességet meg-tenni. Melyre az egész Vármegye azon renddel, a mellyel aznap a Vármegye házába fel-gyülekezett, ugyan onnan a templomba kimenvén, hasonlóképpen megjelent. A gyász-koporsón minden felül az alkalmatossághoz illő elmés mondások olvastatnak.¹⁵

A vármegyei közgyűlés jegyzőkönyve szerint a január 19-i szertartás reggel 9-től egy órán át tartott, melynek során két misét celebráltak, s közben folyamatosan szóltak a város harangjai.¹⁶

A *castrum doloris* közel egy hónapig, legalább február 12-ig állt a templomban, amikor Kelemen Mihály (?–1791),¹⁷ a pesti belvárosi plébániatemplom magyar kántora mondott – utóbb nyomtatásban is megjelent – verses gyászbeszédet az elhunyt királynő emlékére.¹⁸

¹³ Az 1723. évi bírósági reform nyomán a Kúriának Pesten, s 1770-től épp a ferences templommal szemközt, az Úri (ma Petőfi Sándor) utca 52. sz. alatt volt a székhelye. Ennek emlékét őrzi a szomszédos Curia utca elnevezése. Vö. BÁNRÉVY György, *Vidéki birtokosok Pesten a XVIII. században*, Pestbudai Emléklapok (a Historia melléklete), 1932, 132; VARGA Andra, *A királyi curia, 1780–1850*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1974, 176.

¹⁴ A szöveg itt arra utal, hogy a vármegye 1780. december 14-ei közgyűlése az alispán kezdeményezésére gyászruha viselését írta elő a közgyűlés tagjai számára. Ld. PML IV.1-a, 29, 196.

¹⁵ Magyar Hírmondó, 1781, 62.

¹⁶ PML IV.1-a, 29., 199. Ferences forrásból nem ismerjük az ünnepség leírását, a pesti ferences templom *historia domusa* nem maradt fenn ebből az időből.

¹⁷ Életrajzát ld. RENNERNÉ VÁRHIDI Klára, *A pesti belvárosi főplébániatemplom zenei élete a 18. században*, Zenetudományi Dolgozatok, 1992–1994, 38.

¹⁸ KELEMEN Mihály, *Órök emlékezzettel boldogított Felsőes Apostoli Királyné, Mária Theresia koronás asszonyunknak leg mélyebb gyászal a Felsőes Két Tábla által jelemeltett fájdalmas castruma felett hazja nyelven szomorúan énekelte* a T. PP Franciskánusok templomában Pest városának kántora által

Schaffrath tusrajzainak tanúsága szerint a gyászépítmény egy négyzet alaprajzú, mind a négy oldalán egy-egy íves árkáddal megnyitott pavilon volt, amelynek felületét klasszicizáló építészeti elemek tagolták. A pavilon közepén, lépcsős emelvényen helyezkedett el a királynő oroszlánok által tartott ravatala. A koporsó tetején keresztbe fektetett kardon és jogaron a német-római császári, valamint a magyar és cseh királyi korona stilizált másolata kapott helyet. Az építmény elülső oldalán, a lépcsőn balra a Szeretet allegorikus nőalakja ült karján két gyermekkel, jobbra pedig az Igazságosság zokogó alakja ült, arcát tenyerébe temetve.

A castrum doloris főnézetének terve (MNM TKCS, 3280 lsz.)

exequiák alatt Pest 13. Febr. 1781, Pest, 1781 (egyetlen ismert példánya: Budapest, Egyetemi Könyvtár, Hd 1348). Köszönöm Koltai Andrásnak, hogy felhívta a figyelmem a nyomtatványra.

Attribútumát, a vesszőnyalábot (*fascis*-t), a jogszolgáltatás jelvényét egy mellette álló puttó tartotta. Az építmény homlokzatán az *Augustis Mariae Theresiae Manibus Sacrum* (áldozat Mária Terézia fenséges lelkének) felirat volt olvasható. A homlokzat párkányán balra a homokórát tartó Kronosz, jobbra a kaszás Halál alakja ült. Az építmény tetején egy szarkofág kapott helyet, amelynek fedelét a Hírnév harsonát fújó alakja emelte fel, s egy koronás kétfejű sas száll fel belőle. Legfölül füstölgő urna koronázta az építményt.

A gyászépítmény bal oldali homlokzatán *Matri Hungarorum* felirat fölött a magyar címer, a jobboldalon a *Matri Nostrae* felirat fölött Pest megye címere volt látható: a koronát és országmát tartó kétfarkú oroszlán fölött a vármegye nevének (Comitatus Pest, Pilis et Zolth) kezdőbetűi (C.P.P.Z.) kaptak helyet.

A castrum doloris baloldali nézetének terve (MNM TKCS, 3282 ltsz.)

A castrum doloris jobboldali nézetének terve (MNM TKCS, 3281 ltsz.)

A *castrum doloris* hátsó oldalán, a lépcsőn balra az Okosság sarkalatos erényét jelképező Minerva ült, kezében karddal, térdénél pajzzsal, míg vele szemközt a Hit lefátyolozott, könyvet tartó nőalakja kapott helyet. Fölöttük a homlokzaton a *Matri Regum* felirat volt olvasható, míg az építmény tetején a szarkofágból királyi és hercegi koronák szállnak fel, mintegy illusztrálva az epigramma egyik sorát (*Non facit ad titulos ista rapina tuos* – Nem ragadja el a címeidet [ti. a halál]). A forrásokból nem derül ki egyértelműen, hogy Zimányi epigrammái hol kaptak helyet az építményen, ám az

analógiák alapján valószínűsíthető, hogy középen, az oroszlánok által tartott koporsón voltak olvashatók a verssorok.¹⁹

A castrum doloris hátoldalának terve (MNM TKCS, 3283 ltsz.)

A gyászszertartással kapcsolatos kiadásokat, így *castrum doloris* felállításának költségeit és a közreműködő mesterek nevét Pest vármegye 1781. évi számadáskönyvéből ismerjük.²⁰ Eszerint Heldwein Antal asztalosmester, Hentschl Ferenc szobrász

¹⁹ Ugyancsak a koporsón volt olvasható Horányi Elek piarista szerzetes epigrammája a Pest városa által 1780. december 22-én – feltehetően a belvárosi plébániatemplomban – rendezett gyászszertartás alkalmával. Ld. Magyar Hírmondó, 1781, 62–63.

²⁰ PML IV. 23-b/1.: Háziadó-elszámolás, 1780/1781, 32.

és Schöffl József festő együtt 920 ft-ot kaptak munkájukért. Ezen fölül Hacker József építész- és ácsmesternek a faanyagért 153 ft-ot, Pleyer András kereskedőnek 122 öl (kb. 230 m) fekete szövetért 95 ft-ot, Tempel Antal gyertyaöntőnek 150 font (kb. 84 kg) viaszért 150 ft-ot, a zenészeknek pedig 12 ft-ot fizettek.

A *castrum doloris* tervezője, Schaffrath Lipót ebben az időben – 1772–1806 között – a pesti piarista gimnázium igazgatója volt, ahol filozófiát, azon belül természettant (fizikát és matematikát) és feltehetően építészetet is tanított. Az 1757-ben Pisában bölcsészdoktorátust szerzett természettudós pályája során igen széleskörű tevékenységet fejtett ki. 1763-ban Vácott két latin nyelvű iskoladrámát vitt színpadra.²¹ A pesti gimnáziumban saját költségén rendezett be egy elektromos, optikai és mechanikai eszközökből álló fizikaszertárt,²² s ugyanitt 1768-ban Vizeki Tallián Antal filozófiavizsgájára nyilvános vitát rendezett, amelyre tanítványával együtt egy Kalazanci Szent József megdicsőülését ábrázoló tézislapot jelentettek meg.²³ Schaffrath 1785-ben egy évig a Pesti Királyi Egyetem bölcsészeti karának dékánja, s ezzel egy időben a Nagyszívűséghez címzett pesti szabadkőműves-páholy nagymestere is volt.²⁴ Kortársai Schaffrath szónoki képességeit is nagyra tartották,²⁵ s számos ünnepi és gyászbeszéde nyomtatásban is megjelent. Ezek egyike Mária Teréziát köszöntötte 1779-ben születésnapján, s egyébek mellett a *Ratio Educationis*-rendelettel bevezetett magyarországi oktatási reformért magasztalta a királynőt.²⁶

A *castrum doloris* tervei mellett néhány további rajzot is ismerünk a széles látókörű természettudóstól: így például *De electricitate coelesti* (Pest 1778) című munkája számára feltehetően maga rajzolta le – majd Binder János Fülöp metszette rézbe – a budai karmelita kolostort és a templom tornyát, amelybe 1778. július 30-án villám csapott,

²¹ PRÓNAI Antal, *A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670–1778 között előadott drámák jegyzéke*, II, Irodalomtörténeti Közlemények, 1915, 215.

²² *Beschreibung eines Naturalien-physikalisch-mechanischen Kunstkabinetts, nebst einer kurzen Biographie des Eigenthümmers P. Leopold Schaffraths*, Merkur von Ungarn, 1786, 600–606; GÖRBE László, *A természettudományos oktatás a budapesti piarista gimnáziumban = Hitre, tudásra: A piaristák és a magyar művelődés*, Kiállítási katalógus, I, szerk. KOLTAI András, Budapest, Piarista Rend Magyar Tartománya, 2017, 193.

²³ *Uo.*, Nr. 1.7.

²⁴ *Fénykeresők: Felvilágosult társaságok, irodalom és tudomány Közép-Európában*, Írta, összeállította CsÖRSZ Rumen István et al. Budapest, 2016, 136.

²⁵ Vö. *Beschreibung... i. m.*, 603.

²⁶ *Oratio ad III. Id[ibus] Maii MDCCCLXXIX Augustae Theresiae solennem Leopoldi Schaffrath*, Pest, Typ. Royer, [1779?], D1v.

s egy szerzetest a torony ablakában agyonsújtott.²⁷ Fennmaradt továbbá a Margitszigetről 1766-ban készített kéziratos térképe (*Delineatio insulae Leporum*, OSZK TK 388).

Szerteágazó tevékenységével Schaffrath Mária Terézia elismerését is kivívta: a királynő egy 24 dukát (kb. 80 g) súlyú arany medállal jutalmazta szolgálatait, azaz saját gyászruhás képmását ábrázoló *Gnadenmedaille*-t adományozott neki.²⁸ Schaffrath részéről ennek méltó viszonzása volt a *castrum doloris* a királynő erényeit hangsúlyozó programjával, amely a magyarok anyjaként gyászolta az uralkodót.

²⁷ RÓZSA György, *Budapest régi látképei, 1493–1800*, Budapest, Akadémiai, 1963 (Monumenta Historica Budapestinensia, 2), 276; RÉTHLY Antal, *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon, 1701–1800*, Budapest, Országos Meteorológiai Szolgálat, 1970, 252–253.

²⁸ Vö. *Beschreibung... i. m.*, 606. Az adományozás dátuma nem ismert, a Geheime Kammerzahlamt 1779–80. évi irataiban nem szerepel Schaffrath neve. (Köszönöm az adatot Anna Fabiankowitschnak.)

HEGYI ADÁM

*Mária Terézia alakja a református kegyességben
a Körös–Maros Közi Szent Társaságban**

*Azt mind a természet, mind vallás diktálja:
Felséged hazánknek örökös királya,
Nyavalyás fejünknek ékes koronája,
Oltalmunk, midőn őr ellenség szabljája.¹*

Mária Terézia uralkodása idején a Dél-Alföld műveltségi viszonyaiból adódóan elég kevés kegyességi és egyházigazgatási irat keletkezett a Körös–Maros Közi Szent Társaság egyházközségeiben, mert ez a terület művelődési szempontból perifériának számított. Az itt élő kálvinisták többsége iskolázatlan volt, amely életmódjukból adódott, ugyanis alapvetően falvakban vagy mezővárosokban laktak, a hívők többsége mezőgazdasági tevékenységből tartotta el magát. A református nemesség többsége is paraszti életmódot folytatott, igen kevés olyan családot találunk köztük, akik a köznépmesség anyagi szintjén éltek. Igaz, lakott ezeken a településeken kis számban iparos és néhány világi értelmiségi is (például gyógyszerész, orvos), de jól képzett, iskolázott csoport a lelkipásztorokon és néhány világi emberen kívül nem volt köztük. Rendszeresen előfordultak olyan esetek is, amikor a település vezetőiről kiderült, hogy alig birkóztak meg a betűvetés tudományával: 1760-ban Hódmezővásárhelyen a főbíró, csak keresztet tudott tenni az iratokra. Az esperességben református nagygimnázium is csak egy működött ebben az időszakban: ez Hódmezővásárhelyen volt található. A békési, makói és a szentesi partikula szintje ekkor még csak a kiskimnáziumi oktatás színvonalát érte el. Az egyházmegye településein a vizsgált korszakban

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Hivatal FK-123974 számú témapályázata segítségével készült.

¹ SZÓNYI Benjámín, *A felséges királynéhoz való alázatos esedezések a H[ód]M[ező]Vásárhelyi egész népnek = Presbiteri jegyzőkönyv 1757–1795*, (Hódmezővásárhely-Ótemplomi Református Egyházközség levéltára (HÓREL) I.180.b.2. fol. 93r. Lásd még: SZÓNYI Benjámín, *Verses krónika a Pető-féle népforgorogásról*, Hód-Mező-Vásárhely, 1873. augusztus 3., 2.

nem működött sem tipográfia, sem könyvkereskedő, a gyülekezetekhez legközelebb Nagyváradon és Temesváron volt nyomda található.²

Ennek ellenére Mária Terézia alakja igen sok korabeli dokumentumban előfordul. A szakirodalom ezek közül leginkább a református népi látomásirodalom, valamint Szőnyi Benjámin vásárhelyi prédikátor és a szentesi egyházközség krónikája alapján mutatta be az uralkodónővel kapcsolatos megnyilvánulásokat.³ Ezek szerint 1751-ben rövid ideig Hódmezővásárhelyen működött Schultz György gombkötő mester, aki próféciaiban a lakosságot a fennálló feudális rend, valamint a katolicizmus ellen lázította. Tevékenysége nem állt meg a mezőváros határainál, hanem a dunamelléki egyházkerületől egészen a tiszáninneri egyházkerületig gyorsan ismertté vált, és jóslatait kézíratos másolatokban terjesztették.⁴ A 18. században a Dél-Alföldön kimondottan népszerűek voltak a protestáns népi látomások, mert nemcsak Schultz próféciai, hanem mások jóslatai is terjedtek, és az alföldi parasztnozgalmak szellemi alapjául szolgáltak. Ezekben a kézíratos füzetekben a Habsburg-ház rendszeresen a reformátusok elnyomójaként szerepel, ezért is érdekes a dolgozat elején idézett Szőnyi-vers, amelyben a vásárhelyi lelkész Mária Terézia mellett állt ki. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy 1753-ban kitört Törő-féle parasztfelkelés miatt Hódmezővásárhely komoly bajba került, mert az uralkodónő állítólag kollektívan meg akarta büntetni az egész település lakosságát, amelyet Szőnyi ügyes diplomáciai tárgyalásokkal és a vásárhelyi reformátusok ártatlanságát igazoló iratokkal akadályozott meg. Ebből az alkalomból Szőnyi egy könyörgő verset is írt, amelyet az egyházközség

² SZABÓ Ferenc, *Az Alföld a 18. századtól a 20. század derekéig* = Sz. F., *Két és fél évszázad az Alföld történetéből*, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2008 (Dél-alföldi évszázadok, 25), 137–210; Felix MILLEKER, *Geschichte des Buchdruckers und des Zeitungswesens im Banat 1769–1922*, Weißkirchen, Peter Kuhn, 1926, 4–5; MÉSZÁROS István, *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948*, Budapest, Akadémiai, 1988, 154, 194, 215, 263–264, 291; KIS Bálint, *A Békési-Bánáti Református Egyházmegye története*, Békéscsaba – Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1992 (Dél-alföldi évszázadok, 5), 85–91; V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézi sajtó korában 1473–1800*, Budapest, Balassi, 1999, 184, 212; TÓTH István György, *Mivelhogy magad írást nem tudsz...: Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1996 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 17), 80–82, 87–90.

³ A kutatók tudnak arról, hogy Szikszai György békési prédikátor is vezetett egyháztörténeti feljegyzéseket, de ezekben Mária Terézia alakja nem került megemlítésre. MOLNÁR Ambros, *Békés pusztulása és újjászületése*, Budapest, Mundus, 1999 (Protestáns művelődés Magyarországon, 3), 180–184.

⁴ SZIGETI Jenő, *Protestáns népi látomások a XVIII. századból*, I., Budapest, PTE – L'Harmattan, 2006 (Fontes Ethnologiae Hungaricae, 2), 13–30.

jegyzőkönyvébe latinul és magyarul is bemásolt, és több strófában is Mária Terézia iránti hűségüket bizonyította.⁵

A mezővárosi írásbeliség fejlődésének köszönhetően Szentesen a 18. század közepén egymással párhuzamosan két helytörténeti krónikát is vezettek. Az egyik az úgynevezett Petrák-krónika, a másik A Szentesi Református Eklézia Históriaja címen ismert. A Petrák-krónikát egészen a 20. század elejéig másolták a város lakosai, de a 18. századból egyetlen példánya sem maradt fenn.⁶ Az ekléziatörténet annales jellegű munka, amelyet a lelkészek 1747–1800 között évente vezettek. Később a 19. század elején Kis Bálint különböző tematikus részekkel egészítette azt ki. A Petrák-krónikával szemben az ekléziatörténet a 18. századi változásokat sokkal hitelesebben mutatja be, mert írói mindannyian kortársak voltak, amelyben többször is megemlítik a királynőt, többnyire a gyülekezetet sértő esetek tükrében, de nemzetközi összefüggésben is, mert a hétéves háború csatáiról is jegyezték fel benne adatokat.⁷

Közismert, hogy Mária Terézia magánemberként és uralkodóként is a katolikus egyház hű tagja és támogatója volt. Uralkodói ideája szerint egyvallású birodalmat kell létrehozni, amely esetében a katolicizmust jelentette, a többi felekezetet nem szívesen tűrte meg. Az örökös tartományokban például áttelepítésekkel szabadult meg a protestánsoktól: 1752 és 1754 között Karintiából és Stájerországból evangélikusokat telepített át Magyarország délkeleti részére.⁸ Az alábbiakban a Körös-Maros Közi Szent Társaság esperesi iratai és gyülekezeti dokumentumai segítségével azt

⁵ MOLNÁR Ambrus, *Szőnyi Benjámin és a hódmezővásárhelyi parasztfelkelés = Szőnyi Benjámin és kora 1717–1794*, szerk. IMRE Mihály, Hódmezővásárhely, Bethlen Gábor Református Gimnázium, 1997, 105–130; SZEREMLEY Samu, *Szőnyi Benjámin és a hódmezővásárhelyiek 1717–1794*, Budapest, Hornyánszky, 1890, 51–63; SZEREMLEI Sámuel, *A hódmezővásárhelyi református egyház története*, I, Hódmezővásárhely, Roth Antal, 1927, 161–176.

⁶ TAKÁCS Edit, *A Petrák-krónika keletkezése, fennmaradása és tartalma = T. E., A XVIII–XX. századi polgári írásbeliség produktumai a Dél-Alföldön*, Szentes, Csongrád Megyei Levéltár, 1997–1998 (Szentesi műhely füzetek, 2), 43–58; *Petrák-krónika*, közread. TAKÁCS Edit, Szentes–Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1997 (Tanulmányok Csongrád megye történetéből, 25).

⁷ BAGI Zoltán, *Szentes város református közössége a 18. században a Béli István, Gál István és a Kis Bálint által írt ekléziatörténet alapján = Mezőváros, reformáció és irodalom*, szerk. SZABÓ András, Budapest, Universitas, 2005 (Historia Litteraria, 18), 185–205; KIS Bálint, *A szentesi református eklézia állapota, nevezetesebb tagjainak élete, emlékezetet érdemlő dolgai, változásai* = K. B., *A Békési-Bánati Református Egyházmegye története*, Békéscsaba – Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1992 (Dél-alföldi évszázadok, 5), 293–385; FILEP Antal, *Szókésleírások a 18. és a 19. századból*, Népi Kultúra – Népi Társadalom, 1971, 115–134.

⁸ Franz HERRE, *Mária Terézia*, Budapest, Magyar Könyvklub, 2001, 135–137; Mihály BUCSAY, *Der Protestantismus in Ungarn 1521–1978, II, Vom Absolutismus bis zum Gegenwart*, Wien, Böhlau, 1979, 49.

fogjuk megvizsgálni, hogy a királynő alakja, egyházi tevékenysége hogyan jelent meg a református kegyességben, a hétköznapi hitéletben.

A Körös–Maros Közi Szent Társaság egy református egyházmegye megnevezése volt, amely a Körösök, a Tisza, az Al-Duna és a Kárpátok által határolt területen helyezkedett el. Az egyházmegye története visszanyúlik a hitújítás korához, de ténylegesen 1734-ben, a *Carolina resolutio* alapján jött létre, amikor a Tiszántúli Református Egyházkerületben megállapították az egyházmegyék határait. Ekkor összesen huszonkét anyaegyházközségből állt (Makó, Hódmezővásárhely, Szentés, Algyő, Békés, Gyula, Öcsöd, Szentandrás, Gyoma, Tarcsa, Fás, Vésztő, Doboz, Vári, Gyarmat, Nagyzerind, Bélzerind, Vadász, Ágya, Erdőhegy, Gyorok, Sebes), amelyek közül később Mária Terézia uralkodása alatt az algyői és a fási gyülekezet megszűnt.⁹ Annak ellenére, hogy 1734 után az egyházmegye már „Békési tractusként”¹⁰ nevezte meg önmagát, 1791-ben Szentmiklósi Sebők Sámuel alesperes még mindig olyan pecsétnyomót használt, amelynek felirata szerint ő a „Körös Maros közti Sz(ent) Társaság...” vezetője volt.¹¹ Ez azzal magyarázható, hogy ebben az időszakban az egyházmegyében olyan kellemetlen helyzet alakult ki, amelynek során Szőnyi Benjámint esperest el akarták távolítani hivatalából, de ő erre önként nem volt hajlandó, és a kezelésében lévő iratokat nem adta át az illetékeseknek. Valószínűleg a „békési tractus” feliratot tartalmazó pecsét is nála maradt, ezért használta Szentmiklósi a korábbi megnevezést.¹²

Mivel a békési egyházmegyében elhangzott prédikációk – egy kivételével¹³ – nem maradtak fenn az 1740 és 1780 közötti időszakból, ezért Mária Teréziáról kialakított

⁹ BARCSA János, *A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület története*, II, Debrecen, Debrecen szabad kir. város Könyvnyomda Vállalata, 1908, 86; KIS, *i. m.*, 69–70, 87–91.

¹⁰ *Békés-bánati egyházmegye iratai. Egyházmegyei közgyűlések 1712–1778*. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TtREL) I.29.a.1; KIS, *i. m.*, 69.

¹¹ *A Békési egyházmegye Békésszentandrason 1791. július 13-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyvi kivonata = Elmozdított tanítók, kitiltott tanulók 1794–1905; Egyháztörténet, krónikai feljegyzések 1761–1889*. TtREL I.29.c.12.

¹² IMRE Mihály, *Küzdelem a fiziko-teologizmus örökségével – Szőnyi Benjámint elfeledett öregkori műve (Istennek Trombitája..., 1790–91) = I. M., Az isteni és emberi szó párbeszéde*, Sárospatak, Hernád, 2012 (Nemzet, egyház, művelődés, 7), 394–396, 405–407, 412–413; IMRE Mihály, *A város művelődéstörténete a XVIII. századig = Hódmezővásárhely története*, főszerk. SZABÓ Ferenc, I, *A legrégebbi időkől a polgári forradalomig*, Hódmezővásárhely, Hódmezővásárhely tanácsa, 1984, 667; NAGY László – CS. SZABÓ István, *A Békési Református Egyházmegye múltja és jelene = Világnak világa. Egyházak a Körösök vidékén*, szerk. HAVASSY Péter, Gyula, Erkel Ferenc Múzeum, 2000, 55.

¹³ Gaál István szentesi prédikátor 1746-ban elmondott prédikációjának másolata fennmaradt az eklézsiatörténetben. TAKÁCS, *A szentesi..., i. m.*,

vélemények rekonstruálása érdekében elsődleges forrásnak az egyházközségeknel keletkezett iratok számítanak, mert ezek adják a leghitelesebb képet a gyülekezet hitéletéről, és kegyességi gyakorlatáról. Így például a krónikák, instantiák, egyház-igazgatási iratok lehetnek érdekesek a számunkra. Szintén elsődleges forrásnak tekinthetjük az omniáriumokat, presbiteri jegyzőkönyveket. Ezekkel egyenértékűeknek tekinthetőek az ego-dokumentumok, mint például levelek, naplók.¹⁴ Mindenképpen figyelembe kell vennünk az egyházmegye iratanyagát is, hiszen ezekből is következtethetünk a hétköznapi élet jellemzőire. Az esperességnek 1780 előtti korszakból közgyűlési jegyzőkönyve, körrendeleti protokolluma és az esperes által külön kezelt iratai maradtak fenn.¹⁵ Sajnos egyházlátogatási iratok egyáltalán nem állnak a rendelkezésünkre, így csak a katolikus vizitációkra támaszkodhatunk.¹⁶

Mindenesetre a királynő parancsait komolyan vették, mert a körrendeleti jegyzőkönyvbe 1748-ban bemásolták a helytartótanács leiratát, amelyben a *Carolina resolutio*ra hivatkozva a superintendenseket eltiltották az egyházlátogatástól, valamint 1751-ben Mária Terézia személyes parancsát is, amelyben arra utasította a reformátusokat, hogy Forgács Pál nagyváradai püspöknek engedjék meg, hogy a kálvinista gyülekezeteket is vizitálja.¹⁷ Ez a két bejegyzés azért érdekes, mert a református egyházban a körrendeleti jegyzőkönyv fontos dokumentumnak számított: ezek segítségével próbálták meg törvényes helyzetüket igazolni, mert kötelezték az egyházmegyéket, hogy ezekbe minden olyan világi törvényt másoljanak be, amely a kálvinisták vallásgyakorlásával kapcsolatos.¹⁸ Annak ellenére, hogy mindkét rendelet kedvezőtlenül érintette az egyházat, a királyi parancsok bemásolása azt mutatja, hogy a Körös–Maros Közi Szent Társaságban feltétlenül meg akartak felelni az uralkodó

<http://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezia/image1/nagy/229.JPG>; <http://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezia/image1/nagy/237.JPG> (Utolsó letöltés: 2019. március 20.)

¹⁴ Rudolf DEKKER, *Jacques Presser's Heritage: Egodocuments*, Study of History, Memoria y Civilización, 5 (2002), 13–37; MOLNÁR Ambrus, *A tiszántúli református falusi társadalom forrásairól = Kutatás, módszertan: Konferencia, Gyula, 1987. augusztus 27–28.*, szerk. ERDMANN Gyula, Gyula, Békés Megyei Levéltár, 1989, 328–333. TÓTH Krisztina, *Katolikus és protestáns egyházlátogatási jegyzőkönyvek*, Levéltári Szemle, 2007, 56.

¹⁵ *Esperes által külön kezelt iratok 1691–1979*, TtREL I.29.c.1–28; *Közgyűlési jegyzőkönyv (1712–1778) omniáriummal 1696–1809*, TtREL I.29.a.1; *Felsőbbhatósági rendeletek 1606–1768* TtREL I.29.f.1.

¹⁶ HOLL Béla, *A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században*, Budapest, METEM, 2004.

¹⁷ *Felsőbbhatósági rendeletek 1606–1768*, TtREL I.29.f.1. fol. 20, 27.

¹⁸ TÓTH Endre, *A tiszántúli egyházkerület igazgatásának és az esperesi egyházlátogatásnak rendje 1762-ből*, Debrecen, Református Theológiai Akadémia, 1964, 68.

akarátának. Ezek szerint az egyházi vezetők – Szőnyi Benjáminhoz hasonlóan – írásos nyomát akarták hagyni Mária Teréziához való hűségüknek. A helyzet mégsem annyira egyszerű, mert van olyan adatunk is, amely szerint a lelkészek nem feltétlenül fejezték ki ennyire egyértelműen az éppen aktuális politikai helyzettel kapcsolatos véleményüket.

1790-ben II. József halála után felerősödtek a tiltakozások a központosító politika ellen. A református egyház szempontjából ez kényes helyzet volt, mert az összehívott országgyűlés és a koronázási előkészületek feszült helyzetet teremtettek, amelyben a protestánsok érdeke a status quo fenntartása volt.¹⁹ Nem meglepő, hogy a tiszántúli püspök úgy küldött utasítást Szőnyi Benjámin esperesnek, hogy a diéta elé kerülő törvényeket és az országos politikai híreket ne ismertessék a gyülekezetekben. Helyette arra kérte a lekipásztorokat, hogy a háborgókat nyugtassák meg, mert nem lesznek sorozások és a só ára sem fog emelkedni. A superintendens hangsúlyozottan kérte, hogy ez a levele maradjon titokban:

Ezt a curre(n)st T. Prédikátor Uraimék tsak magokba tartsák és másoknak ne mutassák, mert az által alkalmatosság szolgaltatodnék balvélekedésekre, és éretlen beszédekre a kösség között, melyet el kell tavoztatni.²⁰

Noha ez az eset már jóval Mária Terézia halála után történt, feltételezhetjük, hogy hasonló helyzetek a királynő uralkodása alatt is előfordultak: Szőnyi Benjámin által megverselt Habsburg-hűség csak a felszín volt, informális csatornákon kifejezték elkeseredésüket az állam protestánsokat elnyomó politikájával szemben. Ezt a véleményüket a fentebb említett püspöki utasításnak megfelelően nem nyilvánosan, a gyülekezet minden tagja előtt fejtették ki, hanem csak szűk körben terjesztették azt.

Véleményem szerint a Habsburgok reformátusok elleni támadásaira adott őszinte reakciók nagyon jól nyomonkövethetőek a szentesi egyház ekléziatörténetében, mert ez a dokumentum csak szűk használatra készült, és katolikus kézbe nem került. Legalábbis nincs annak nyoma, hogy a váci püspök egyházlátogatásai során azt a püspök egyszer is kézbe vette volna, és kérdőre vonta volna a benne található feljegyzésekkel kapcsolatban a lekipásztort.²¹ Pedig, ha a vizitáció az egyházközség minden dokumentumára kiterjedt volna, akkor igen sok a katolikusokat és az uralkodónót sértő bejegyzést találhattak volna.

¹⁹ BUCSAY, *i. m.*, 186.

²⁰ *Szathmári Paksi István körlevele. Debrecen, 1790. május 19. = Püspöktől érkezett körlevelek, levelek 1766–1878, TtREL I.29.f.3.*

²¹ HOLL, *i. m.*, 242–243.

Szentestől nem messze lévő Mezőtúron 1752-ben Polgári Mihály református lelkipásztort felség sértés vádjával letartóztatták. Polgári viszont megúszta a büntetést, mert megszökött a börtönből és elhagyta az országot.²² Egri fogságának hírért az eklézsiatörténetben is megörökítették, és sikeres szökésének nagyon meg is örültek Szentesen, mivel azt írták, hogy „tsodállatosan” felsült az egri püspök az üldözésével.²³

Az eklézsiatörténetben a királynő halálakor is igen komoly panaszáradatot találunk Mária Teréziával szemben, miközben a nyomtatásban megjelent protestáns prédikációk ideális képet festettek az uralkodása negyven évéről.²⁴ Az éles kontraszt azért is érdekes, mert a kézirat írói teljesen tudatában vannak annak, hogy a nyomtatott kiadványok nem a valóságot tükrözik, és elég őszintén festik le a királynő által okozott hányattatásait:

Meghal ebben az Esztendőben Magyar Országának 40 esztendeig volt nevezetes Király Asszonya Mária Theresia Novemb. 29^{dikén} élete 64^k Esztendejében, kiról a külső Írók, mint igazságot szerető, kegyes, az alatta levőket egyenlő anyai jó indulattal szerető jó Fejedelem Asszonyról meg ditsérettel emlékeznek. – Annál nehezebben eshetik hát nekünk, hogy a mi Eklézsiánk történetei, az Ő kegyelmességének részre nem hajló anyai szeretetének tsak kevés mértékben lehetnek Tanui a késő maradék előtt. Mert nem lehet titkolni, hogy az ő országlása alatt a mi Eklézsiánk legtöbb méltatlanságokat, legtöbb keserűségeket kóstolt – azok miatt a kik az igaz K[eresz]tyén megemléhrhető jeleinek, nem a felebaráti szeretetet, hanem a tőllök különböző vélekedésben levőknek gyűlöletét, azoknak minden útonn módonn való rontásokat, pusztításokat, tartották. – Ezeknek lelke és bizony nem az érzékeny szívű Mária Theresia szülte azokat az Intimátumokat, noha az Ő neve alatt költek, mellyek által vettek ők hatalmat azonn szeretetlen és embertelen tselekedetekre mellyeket a fellyebb való Esztendők történeti között, megindulás nélkül nem lehet olvasni. Ezek vetettek felleget a mi kéréseink eleibe, hogy a Jó Királynénak eleibe ne juthassanak – ezek okozták, hogy az Ő kegyelmességének sugarait mi tsak homáiba szemlélhessük. – De nyugodjának

²² GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, *Polgári Mihály és Debrecen* = G. B. D., „Kezembe veszem, olvasom és arról elmélkedem”: Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015 (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai), 92–117.

²³ TAKÁCS, *A szentesi...*, i. m., <http://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/image2/nagy/171.JPG> (Utolsó letöltés: 2019. március 20.)

²⁴ BÁNHEGYI Béla Miksa, *Maria Theresias Bild in den Leichenpredigten ungarischer Provenienz* = *Maria Theresia als Königin von Ungarn*, hrsg. Gerda MRAZ, Eisenstadt, Institut für Österreichische Kulturgeschichte, 1984 (Jahrbuch für österreichische Kulturgeschichte, 10), 389, 391, 401.

ők is békével! Lehet hogy nem gonosz szívből; hanem tudtlanságból ‘s bal vélekedésből vitték azokat végbe, a mellyek az ő emlékezeteket mi előttünk megrothasztották, – hisszük hogy a világ Bírája megfizet mindennek az ő te-lekedete szerént.²⁵

Néhány évvel ezelőtt került elő egy 1559-ben Zürichben kiadott bilingvis Újtes-tamentum, amely nagyon sok kézírásos bejegyzést tartalmaz. A kötet alaposabb át-nézése után derült ki, hogy az Újszövetségen kívül három aprónyomtatványt és egy kézíratos prédikációt is tartalmaz. Az aprónyomtatványok tipikus alkalmi kiadvá-nyok. Mindhárom mű Mogyorósy Sámuel nevéhez köthető, aki 1755-ben Heidel-bergben és Hannoverben tanult. Ezekben a nyomtatványokban Mogyorósy versekkel köszöntötte a Wittelsbach-ház tagját, Karl Theodor bajor herceget. A kö-tetben található kézirat Komáromi H. Mihály debreceni lelkész által 1743. július 1-én Mária Terézia cseh királynővé való koronázása alkalmából elmondott prédikáció. Az igehirdetés érdekessége, hogy politikai célt szolgált: a kálvinista Róma helyzetét próbálta javítani az uralkodónó előtt, mert olyan retorikai fogásokat alkalmazott, amelyekkel – Szőnyi Benjámin idézett verséhez hasonlóan – igyekezett elnyerni a királynő szimpátiáját.²⁶ A kötetben található bejegyzések és egyéb források elemzés-ével viszont egy olyan kép is kirajzolódik, amely szerint a Körös–Maros Közi Szent Társaságban ez a prédikáció egyfajta álarc szerepet töltött be, mert a segítségével igyekeztek a reformátusok leplezni a királynővel való elégedetlenségüket.

A prédikáció alapigéje A *Bírák könyvének* 5.12 verse, amelynek segítségével Ko-máromi találóan Debóra katonai és politikai tevékenységét ismertette, utalva Debóra és Mária Terézia közötti hasonlatosságokra. Ennek során alapvetően a női vezetők szerepének hangsúlyozására építette fel szövegét, magyar politikatörténeti párhuza-mot csak kettőt említett: a királynőhöz való hűségét hangsúlyozva a Habsburgokat dicsérte, más magyar uralkodói családot meg sem említett. Külön kiemelte I. Alber-tet, aki az első Habsburg volt, aki 1437-ben megszerezte a magyar trónt. Habsburg Albertről azt állította, hogy 1441-ben nem Hunyadi János győzte le a törököket Nán-dorfhehérvárnál, hanem Habsburg Albert. Arról persze nem tett említést, hogy ekkor

²⁵ TAKÁCS, *A szentesi...*, i. m., <http://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/image2/nagy/259-260.JPG> (Utolsó letöltés: 2019. március 20.)

²⁶ HEGYI Ádám, *Komáromi H. Mihály (1690?–1748) debreceni lelkész prédikációja Mária Terézia cseh királynővé való koronázása alkalmából* = „Kezembe veszem, olvasom és arról elmélkedem” *Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulója alkalmából*, szerk. GÁBOR-JÁNI SZABÓ Botond, OLÁH Róbert, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015 (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai), 77–91.

már Habsburg Albert rég halott volt. Ezek után rátért a korabeli eseményekre, amelynek során Prága visszafoglalását és Mária Terézia cseh királynővé való megkoronázását részletezte. Az uralkodói propaganda igényeinek teljesen megfelelően építette fel prédikációját, mert dicsérte és éltette az uralkodónőt, de a református egyház érdekeit szem előtt tartva reményét fejezte ki, hogy a királynő törődni fog alattvalóival is, vagyis a debreceni közvéleményt úgy igyekezett alakítani, hogy a Habsburg-párti gondolkodást összekapcsolta a hitelvek megőrzésének igényével.²⁷

Szentesen 1896-ban jött létre az a gyűjtemény, amelyikben ma Komáromi H. Mihály prédikációja megtalálható. Ekkor került ugyanis a városi gimnázium tulajdonába Kis Bálint egykori szentesi lelkész könyvtára.²⁸ Kis 1798 és 1853 között szolgált Szentesen,²⁹ de ebben a kötetben tulajdonosi bejegyzése nem szerepel. Mivel Kis kézírását ismerem, – hiszen az utóbbi években a teljes levéltári hagyatékát feldolgoztam³⁰ – nyugodt szívvel kijelenthetem, hogy Komáromi prédikációjának másolója biztosan nem ő volt.

A kötetben található prédikáció a hátsó előzékeken maradt fenn, feltételezhetően az eredetiről másolták be ebbe a kötetbe. A másoló nem nevezte meg magát, de pontosan rögzítette, hogy az Komáromi H. Mihály debreceni lelkész által 1743. július 1-én Mária Terézia cseh királynővé való koronázása alkalmából elmondott prédikáció. A kötetben található nagyszámú marginália között másutt is megtalálható a másoló kézírása, de ezekben csak bibliai locusokra illetve az utrechti egyháztörténetészre, Friedrich Adolph Lampera hivatkozik, magáról nem árul el semmit.

A másoló ismeretlenségének ellenére több adat is arra utal, hogy a prédikáció Szentesre került és a szentesi református egyházban nagy érdeklődés övezte. Az első kötetátlán Erdélyi Sámuel tulajdonosi bejegyzése olvasható (*Liber Samuelis Erdélyi A(nno) 1780*), tehát az 1780-ban került a tulajdonába. A szentesi református egyház krónikájából tudjuk, hogy 1768–1776 között szolgált egy Erdélyi Sámuel nevű lelkész a városban, aki onnan Nagyzeréndre, majd 1780-ban Vésztőre távozott.³¹ Könnyen elképzelhető, hogy a kötetben szereplő Erdélyi azonos a lelkésszel, mert a

²⁷ HEGYI, *i. m.*, 87–91.

²⁸ BEREZS Sándor, *A Szentés városi községi főgimnázium története*, Szentes, Szentesi Könyvnyomda, 1896, 93.

²⁹ LABÁDI Lajos, *Kiss Bálint élete és munkássága (1772–1853) = Kiss Bálint református lelképásztor élete és munkássága (1772–1853): A Kiss Bálint Tudományos Emléknap előadásai, Szentes, 2014. március 21.*, szerk. LABÁDI Lajos, Szentes, Kiss Bálint Református Általános Iskola, 2014, 7.

³⁰ KISS Bálint, *Békés-bánati egyházvidék története*, TtREL I.27.b.43.

³¹ TAKÁCS, *A szentesi...*, *i. m.*, <http://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/image2/nagy/227.JPG>

kortársai azt jegyezték fel róla, hogy nagyon foglalkoztatta a református egyház története és mind a szentesi, mind a vésztői gyülekezet történetét megírta.³² Elképzelhető, hogy Erdélyi a kötetet Szentesen olvasta, de az annyira megtetszett neki, hogy magával vitte további szolgálati helyeire. Amikor 1780-ban Vésztőre került, végül bele is írta a nevét a kötetbe. Mi bizonyítja azt, hogy 1780 előtt a kötet Szentesen volt?

Szentesi eklézsiatörténetben feljegyezték Komáromi halálát.³³ Miért tartották fontosnak ezt megemlíteni?

Nagy Mihály szentesi lelkipásztor nyomtatott prédikációkat kötött össze 1761-ben, amelyek között megtalálható volt Komáromi egyetlen nyomtatásban megjelent műve, Köleséri Sára felett mondott halotti prédikációja. A kolligátumot Nagy 1767-ben a Debreceni Református Kollégiumnak ajándékozta:

Michaelis Nagy A. 1761. die 14 Januar.

Liber Collegii Ref. Debrecinensis ex dono Rev. ac Cl. D. Michaelis Nagy Ecclesiae Ref. Szentesiensis Pastoris. Signat die 24 Junii 1767 p(er) Nicol Sinai Prof et Bibl. Praef. mpr.³⁴

Szalay Pál 1787 és 1802 között volt szentesi lelkipásztor, akinek anyja Komáromi Krisztina volt, aki Komáromi H. Mihály debreceni lelkész lánya volt.³⁵ Ráadásul Szalay Pál 1786-ban összekötötte a tulajdonába került Mária Terézia halálára készült református prédikációkat, amely azt mutatja, hogy az uralkodóval kapcsolatos hivatalos református véleményekre ő is kíváncsi volt.³⁶

Ezek szerint Szentesen jól ismerték Komáromi életútját és nyomtatásban megjelent prédikációját. Ráadásul a szentesi és a debreceni református egyház helyzete

³² TAKÁCS, *A szentesi... i. m.*, <http://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/image2/nagy/251.JPG>. *Presbiteri jegyzőkönyv történeli feljegyzésekkel 1823–1858*, p.1. Vésztői Református Egyházközség levéltára (VÉREL) I.450.b.3.

³³ BAGI, *i. m.*, 200–201.

³⁴ KOMÁROMI H. Mihály, *Siralomnak szava. Mellyet, Azon Urban el-nyígodott Uri Asszonyoknak sírba való tétetetésének alkalmatosságával szólott Komáromi Mihály a Debreczeni Reform. Eklésiának egyik Tanítója = Monumentum funebre: Az-az istennek jó-kedvéből meg-találtatott [...] néhai Tekéntetes Nemzetes Keres-eeri Köleséri Sára asszonyoknak [...] el-temtetetésének idejekor [...] a háznál és a temető-belyen el-mondattatott halotti emlékezezte*, Debrecen, Viski Pál, 1722, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára (TtREK) RMK 665–670, koll. 14.

³⁵ TAKÁCS, *A szentesi... i. m.*, <http://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/image2/nagy/320.JPG> (Utolsó letöltés: 2019. március 20.)

³⁶ [*Mária Terézia halálára kinyomtatott református prédikációk gyűjteménye*] Horváth Mihály Gimnázium, Szentes (HMG) I.109.2743.109.

hasonlóan alakult, mert a 18. században mindkét gyülekezetet igyekeztek ellehetetleníteni: 1747-ben a katolikusok kapták meg a szentesi reformátusok templomát.³⁷ Komáromi politikai magatartása hasznos példa lehetett a szentesiek számára is, hiszen ilyen helyzetben egy politikailag jól felépített prédikáció nagy segítség lehetett a szentesi lelképásztor számára. (A korban egyáltalán nem volt ritka, hogy mások prédikációit mondta el a lelkész.)³⁸ Sajnos semmilyen bizonyítékunk nincs arra vonatkozólag, hogy Szentesen bárki is felhasználta volna Komáromi prédikációját, de feltételezhető, mert Komáromival a szentesiek többször is kapcsolatba kerültek.

Ez a hipotézis egyelőre ennél jobban nem bizonyítható, de a kolligátum tartalma (Wittelsbach-ház dicsőítése, cseh koronázás eseményei) és Komáromi szentesi kapcsolatai arra engednek következtetni, hogy nem véletlenül kötötték egybe ezeket a műveket. A kolligátumot olyan ember használta, aki kényes helyzetben volt. A 18. század közepén a szentesi református egyház ilyen szituációba került, tehát nagy segítségükre lehetett a kötet. Viszont úgy tűnik, hogy Erdélyi Sámuel szentesi szolgálatának befejezése után magával vitte a könyvet és 1780-ban Vésztőn bírta a nevét a címlapra. Ezek szerint Komáromi H. Mihály prédikációja egész komoly olvasótáborot tudhatott magáénak. Miért?

A paraszti olvasás Magyarországon egészen az 1940-es évekig közösségi olvasás volt, amely azt jelentette, hogy a falusi közösségek rendszeresen összegyűltek és hallgatták a mesélőket.³⁹ Ezek a közösségek nem feltétlenül szabályozták pontosan, hogyan és kinek kívánták az olvasmányaikat hozzáférhetővé tenni, ezért egy paraszti tulajdonban lévő a könyv címlapjára beírt tulajdonosi név nemcsak a tulajdonviszonyt fejezi ki, hanem más jelentéssel is bírhat. Mai fogalmaink szerint ez leginkább a graffiti funkciójához hasonlítható, mert a falra festett graffiti egyik legfontosabb célja annak bizonyítása, hogy az alkotója ott járt és elfogadja annak a szubkulturának a szokásait, amelyik falára felfestette művét. A könyvek címlapjain szereplő kéziratos tulajdonosbejegyzések is felfoghatók graffitiként, mert ezeknek is elsődleges szerepe az, hogy az írójuk „ott jártát” bizonyítsák, és a családtagok (vagy más közösség) számára kifejezzék, hogy írójuk fontosnak tartja az adott csoporthoz való tartozását.⁴⁰

³⁷ SIMA László, *Szentes város története*, Szentes, Szentes város közönsége, 1914, 229–230.

³⁸ MACZÁK Ibolya, *A kanonikus plágium*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2003, 261–276.

³⁹ POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Budapest, Európa, 1978 (Magyar tipográfia), 324–329.

⁴⁰ Jason Scott WARREN, *Reading Graffiti in the Early Modern Book*, Huntington Library Quarterly, 2010, 363–381.

Függetlenül attól, hogy nem bizonyítható egyértelműen hol volt a prédikációt tartalmazó kötet a 18. században, és függetlenül attól, hogy Erdélyi nem tekinthető parasztembernek, mégis Erdélyi possessor bejegyzése tipikus példája annak, hogy a könyv tulajdonosa mások számára is fontosnak tartotta jelezni, hogy az most már az övé. Azért gondoljuk ezt, mert a kolligátum tartalmilag kimondottan érdekes volt a nehéz helyzetben lévő gyülekezetek számára, hiszen a szentesi egyház sok megpróbáltatáson esett át 1781 előtt. A korabeli olvasási szokásokból adódóan a könyv tartalmát a kötet tulajdonosának családja megismerhette, hiszen a közösségi olvasást minden bizonnyal ő is gyakorolta családja körében. Sőt! Mivel Erdélyi lelkipásztor volt, igehirdetéseiben a gyülekezetével is megoszthatta Komáromi prédikációjának tartalmát. Természetesen elképzelhető, hogy Komáromi művét nem is Szentesen és nem is Vésztőn olvasták, de a könyvben lévő sok aláhúzás arra utal, hogy azt rendszeresen forgatták. Nem véletlen, hogy a prédikációt valaki egy Újszövetségbe bemásolta, hiszen fel akarta azt használni később is.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a 18. században a Körös–Maros Közi Szent Társaságban kettős mércét alkalmaztak Mária Teréziával kapcsolatban: az egyik oldalon a királynőt dicsérték és a hűségüket igyekeztek minél hathatósabban bizonyítani. Erre tipikus példa Szőnyi Benjámín verse és Komáromi H. Mihály prédikációjának felhasználása. A másik oldalon viszont állandóan jelen volt a harag és a sértődöttség, amelynek nem mertek nagy nyilvánosság előtt hangot adni. Helyette inkább kisközösségek keretében beszéltek meg sérelmeiket, amelyekről viszont nem tudjuk, hogy a hitéletben mennyire kaptak teret. Minden bizonnyal a szóbeszéd tárgya volt az uralkodó protestánsokat sértő rendelkezéseinek megtárgyalása, de a hivatalos egyházi dokumentumokban ez nem kapott helyet.

HENDE FANNI

Előírások és a valóság

*A koronázási szertartásrendek (kon)füzije Mária Terézia királykoronázásán **

Mária Terézia uralkodása az elmúlt években ismét az érdeklődés középpontjába került születésének 300. évfordulója miatt, amely nem csak magyar, hanem külföldi kutatók figyelmét is az uralkodónő felé fordította. A női mivoltát érintő vizsgálati lehetőségek az 1741. évi koronázásának különlegessége kapcsán is felmerültek, például Mária Terézia „politikai” és „természetes” teste. Elsősorban művészettörténetesek foglalkoztak a témával az uralkodónő ábrázolásait, rézmetszeteket, koronázási érmeket és festményeket vizsgálva. Egyrészt kimutatták, hogy Lotaringiai Ferencsel közös portrékon a szuverén uralkodói mivoltának a királyi jelvényekkel való reprezentálása igen fontos volt. Másrészt a férfias erényeket is feltüntették, ezzel az ikonográfiával igyekeztek ellensúlyozni Mária Terézia öröklésének elutasítását több európai uralkodó körében. Mária Terézia egy másik jelentős attribútuma, anyasága is hangsúlyt kapott a fiú utód, II. József szerepeltetésével.¹ A koronázásról készített ábrázolásokon a ceremóniaelemek közül a kardot tartó és lovon ülő királynő képe került a középpontba, amely a ceremónia világi részében szereplő kardsuhintásokat idézte: a megkoronázott uralkodó az ünnepi szentmisét követően fellovagolt a koronázási dombra, annak tetején pedig a szent Istvánnak tulajdonított karddal a négy égtáj felé suhintott jelezve a királyság megvédését bármelyik irányból érkező ellenséggel szemben. Ezzel a király mint legfőbb hadúr jelent meg, vagyis az ábrázolások Mária Terézia férfi erejét fejezték ki.²

* A szerző az MTA–OSZK Res Librariae Hungariae Kutatócsoport munkatársa. A tanulmány az NKFI K 116166 számú pályázatának támogatásával készült.

¹ Werner TELESKO, »She died as a man – and as an empress.«: *Politics of the body and visual representation in the case of Maria Theresa = Defizitäre Souveräne: Herrscherlegitimationen im Konflikt*, ed. Lena OETZEL, Kerstin WEIAND, Frankfurt, New York, Campus, 2018, 307–330. Michael Elia YONAN, *Empress Maria Theresa and the politics of Habsburg imperial art*, University Park, Pa., Pennsylvania State University Press, 2011, 20–28.

² TELESKO, *i. m.*, 310–316.

Ennek a szertartáselemnek több képi megjelenítésének és a vivat-kiáltás szóhasználatának vizsgálatával, illetve európai párhuzamok révén jutottak arra az eredményre, hogy Mária Teréziát férfi politikai entitásként szentelték fel.³ A korona fejre helyezését követte az említett éljenzés, amelyre a nádor adott jelet a Szent Márton-templomban. 1741. június 19-én, Mária Terézia koronázása előtt egyeztettek, hogy a *rex* vagy a *regina* szó szerepeljen-e a felkiáltásban. A vitán felmerült a *Vivat regina et domina nostra* (Éljen királynőnk és úrnőnk!) változat, ám az esztergomi érsek javaslatára a következő formulát fogadták el, amely a koronázási ordóba is bekerült: *Vivat domina et Rex noster!* (Éljen úrnőnk és királyunk!)⁴ Ezzel a formával akarták egyértelművé tenni, hogy nem királynéként, vagyis nem segítő házasársként avatják fel.⁵ A megbeszélés eredményeként tehát a ceremónián Mária Teréziát királyként éljenezték meg. Péter László a korona és a király, mint az isteni kegyelemből való uralom és maga a hivatal betöltő személynek az elválásának egyik bizonyítékaként idézte a fenti kikiáltást, amelyben a *rex* megnevezés elvont értelemben jelenik meg.⁶ Mária Terézia férfi politikai testét Michael Yonan a császárnei koronázás elutasításában látja bizonyítva. A királynőt 1745-ben, Lotaringiai Ferenc császárrá koronázásakor

³ Serfőző Szabolcs is kitért a kérdésre a királynő koronázását ábrázoló festményciklus ismeretében: SERFŐZŐ Szabolcs, *Mária Terézia pozsonyi koronázásának képei: Festményciklus az egykori Magyar Udvari Kancellár bécsi palotájában*, Rubicon 2017/1–2, 69; Christina STRUNCK, *The “two bodies” of the female sovereign: Awkward hierarchies in images of Empress Maria Theresia, Catherine the Great of Russia and their male consorts = Queens consort, cultural transfer and European politics, c. 1500–1800*, ed. Helen WATANABE-O’KELLY, Adam MORTON, London – New York, Routledge, 2017, 64–84; SERFŐZŐ Szabolcs, „Männlich“ und mächtig: *Die Inszenierung Maria Theresias als Königin von Ungarn auf Staatsporträts = Maria Theresia, 1717–1780: Strategin, Mutter, Reformerin*, ed. Elfriede IBY, Martin MUTSCHLECHNER, Werner TELESKO, Karl VOCELKA, Wien, Amalthea, 2017, 105–109. Sandra HERTEL, *Maria Theresia als „König von Ungarn“ im Krönungszeremoniell in Pressburg (1741)*, Frühneuzeit-info, 27(2016), 110–123. Sidney WITHMAN, *Austria*, London – New York, 1899 (The story of nations, 49), 232–233. A kardsuhintás jelenetében ő Mária Terézia férfi karakterét látja megjeleni, ám a király-királynő titulus kérdése még nem merült fel.

⁴ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Fol. Lat. 102/2 f. 264v.; Fol. Lat. 3910 f. 27r.; Fol. Lat. 608 f. 20r.

⁵ Ákos BARCSAY, *Herrschaftsantritt im Ungarn des 18. Jahrhunderts: Studien zum Verhältnis zwischen Krongewalt und Ständetum im Zeitalter des Absolutismus*, St. Katharinen, Scripta-Mercaturae, 2002, 206–207; Gabriel KOLINOVICS, *Nova Ungariae periodus, anno primo gynaeco-crutiae Austriacae inchoata*, Buda, 1790, 148.

⁶ László PÉTER, *Hungary’s long Nineteenth Century: Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective*, Leiden, Boston, Brill, 2012, 37.

nem avatták fel, mivel, egyik levele szerint, nem akarta megváltoztatni egy női szertartással a politikai testét, amelyet az amerikai kutató a magyar és a cseh férfi királyi címmel azonosított.⁷

A női uralkodóknak eme kettőssége nem csak a modernkori kutatóknak, hanem már a kortársaknak is felkeltette az érdeklődését. Az európai példáktól azonban a magyar eset eltér, a két test helyett eltérő funkciók vizsgálata hozhat megfelelő eredményt, ahogyan már a kortársak közül is többen ítélték meg Mária Terézia uralmát és címét.⁸

A felsorolt kutatások során egy-két feltűnő szertartáselem vizsgálatából vontak le következtetéseket Mária Terézia címével kapcsolatban, de a koronázás egyházi szertartását teljességében még nem vizsgálták, jelen tanulmányban ennek pótlása a céloim. A ceremónia egyházi része külön figyelmet érdemel, hiszen annak ellenére, hogy az Egyház a megkoronázandó közjogi szerepére és nemére tekintettel többféle szertartásrendet is kidolgozott, Mária Terézia koronázási szertartásának előkészítése során egyedülálló protokollt állítottak össze. A szertartásrendek ily módon történő vegyítése csak a koronázás egyházi részét érintette, a már a középkor folyamán rögzült világi részben változás nem figyelhető meg, tehát ezt az egységet a koronázandó nemétől függetlennek tekintem.

A főpapok számára összeállított liturgikus könyvben, a *Pontificale Romanum*ban, a bérmálás, papszentelés, áldások és más, általuk végzendő rítusok mellett szerepelnek az uralkodó és hitvesük koronázási szertartásai, amelyek szentmise keretében történtek. Ezeket a pontifikále külön említi: a király (vagyis *rex*) koronázása; a királyné (*regina*) koronázása, amely a férjének szertartása után következik; a királyné koronázása, ha az nem egy időben történik a királyéval; majd a királynő koronázása, amelynél a szerző a *regina* főnév egyértelműsítése végett feltünteti, hogy a királyság úrnőjének, vagyis *regni domina*-nak kenik fel. Az utolsó rítus pedig a korábban már megkoronázott királynő férjének a megkoronázását rögzíti, amely nagyrészt a királykoronázás szertartása szerint folyt. Ettől azonban az elején eltért, az érdemesség kinyilvánításának kérője ebben az esetben a királynő volt, míg az először említett király felkenésénél egy főpap kérte az Egyház nevében a koronázást. A királyné felkenésénél szintén a már megkoronázott hitves folyamodott a szertartás megtartásáért.

⁷ YONAN, *i. m.*, 29–30.

⁸ A nőuralom magyarországi eszmetörténeti kontextusára: M. VARGA Benedek, „*Rex et Domina*”: Mária Terézia és a nőuralom problémája a 18. századi Magyarországon. [Megjelenés előtt.] Ezúton szeretném megköszönni M. Varga Benedeknek, hogy rendelkezésemre bocsátotta kéziratát.

Az Osztrák Állami Levéltár Haus-, Hof- und Staatsarchiv taglevéltárában fennmaradt *Zeremonialprotokoll*ban olvasható német nyelvű direktorium megőrizte a liturgia tizenegy könyörgésének az incipitjét, amelyek segítenek Mária Terézia valós koronázási ceremóniáját rekonstruálni.⁹ Az egyházi előírások megismeréséhez pedig az 1722-ben kiadott *Pontificale Romanum*ot használtam,¹⁰ amelynek előírásai még érvényesek voltak 1741-ben. A Trienti Zsinat (1545–1563) előtti magyar koronázási szertartásokat különböző ordók, többek között a német-római szerint végezték, és valószínűsíthetően 1342-től, I. Lajostól kezdve ezt a német-római ordót felváltotta a Durandus-féle *Pontificale*.¹¹ A 13. század végén ezt a szertartáskönyvet a 10. századi német-római pontifikálét is felhasználva állította össze az egyházjogász Durandus, amelyet később, 1485-ben pápai megbízásra Agostino Patrizi Piccolomini és Giovanni Burchard átdolgozott. Ez utóbbi változat lett az alapja a Trienti Zsinat által az Egyház számára kötelezően elrendelt *Pontificale Romanum*nak, amelyet azután még kétszer, 1644-ben és 1752-ben javítottak pápai utasításra.¹²

Tanulmányomban Mária Terézia megkoronázott alakjára fókuszálva ezt a két forrást vetem össze. Az első részben a főpapi szertartáskönyvben leírt király és a királynő koronázási ceremóniáját hasonlítom össze, majd a Mária Terézia szertartásán elhangzott imák kezdőszavait vetem össze az Egyház által előírt formával arra a kérdésre keresve a választ, hogy az 1741. évi egyházi ceremónia mennyiben követte a király koronázásának, és mennyiben az uralkodónő koronázásának a liturgiáját. Végül bemutatom, miként jelent meg a szertartásban az örökjogon uralkodás képe, amelyre a Habsburg királyok 1687-től kezdve hivatkoztak, és amelyet a *Pragmatica Sanctio*ban a nőágra is kiterjesztettek, illetve milyen további politikai üzenetet hordozott a ceremónia.

⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Wien; Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofarchive, Obersthofmeisteramt, Zeremonialprotokoll [továbbiakban ÖStA HHSStA OMeA ZA Prot] Bd 18. f. 281v–287r.

¹⁰ *Pontificale Romanum Clementis VIII. ac Urbani VIII. auctoritate recognitum et ad Plurium usum, in commodiorem formam redactum*, Venetiis, 1722.

¹¹ FÜGEDI Erik, *A magyar király koronázásának rendje a középkorban = Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, szerk. SZÉKELY György, Budapest, Akadémiai, 1984 (Memoria Saeculorum Hungariae, 4), 265, 268.

¹² Hugo DAUSEND, *Pontificale = Lexikon für Theologie und Kirche*, Hrsg. Konrad HOFMANN, Freiburg im Breisgau, Herder, 1936, VIII, 372–373.

Az uralkodókoronázások előírásai

A király és a királynő koronázás megegyező könyörgéseiben értelemszerűen az uralkodóra vonatkozó hímnemű főnevek női megfelelőjét alkalmazták: a *rex* helyén *regina*, az *executor* helyén *executrix*, a *cultor* helyén *cultrix*, a *defensor* helyén *defensatrix*, a *regnator* helyén *regnatrrix* és a *mediator* helyén *mediatrix* szerepelt. A szertartás elején a leendő királyt *egregius miles*-nek és *optime princeps*-nek, a királynőt pedig *circumspecta mulier*-nek nevezték a főpapok. Az orációk szövegében többször szerepelt a királyi méltóság, a *regia dignitas*, kifejezés is, amelyet a királynőavatásnál egy alkalommal *reginalis dignitas*-ra módosítottak.

A koronázás egyházi liturgiája az Egyház kérésével kezdődött, egy főpap a koronázást végző érseket kérte a trón jelenlévő várományosa királyi méltóságra emelésére. Ezt követte az akklamáció, vagyis a jelölt alkalmasságának és a méltóságra való érdemességének kinyilvánítása. A katekumenek olajával való megkenés előtt az érsek a királyi feladatokra emlékeztette a jelöltet, a hit védelmére és az Egyház szabadságának megóvására, az egyháziak tiszteletben tartására, illetve a szegények, árvák és özvegyek oltalmára intette. Ezt követte a leendő király esküje, amelyben ígéretet tett az intésben felmerült kötelességeinek teljesítésére. Ezeknek a szövege megegyezett mindkét szertartásnál. Ezután a főpapok közös imája következett, amelyben kiemelkedő ószövetségi alakok egy-egy jellemző erényét kérték ajándékolni Istentől az előttük térdelőre: Ábrahám hűségét, Mózes szelídségét, Dávid alázatosságát és Salamon bölcsességét. Ez a könyörgés a királynőavatás szertartásából hiányzott, itt érhető tetten az első jelentősebb eltérés. A következő, ismét közös elem a Mindenszentek litániájának elimádkozása volt, ám a királykoronázáskor egy válaszos rész – amely a lovagok avatásánál is szerepelt – következett, amely a királynő koronázásából megint csak elmaradt. A király vagy királynő felkenését megelőző könyörgés szövege is eltért, bár tartalma igen hasonló volt: a főpap Isten segítségét kéri, hogy a leendő királyt keressen és méltó legyen kéréseinek elnyerésére. A királynő számára égi áldást és az isteni bölcsesség általi megerősítést, tanítást kért, pontosan ugyanez az oráció szó szerint szerepelt a királyné koronázásában is. A koronázó főpap a katekumenek olajával kente fel mindkét nembeli jelöltet az alkarján és a lapockái között. Az ehhez tartozó könyörgés azonban eltért, a királynő esetében a királyné-koronázásbeli szöveg szerepelt. Ebben a főpap az áldás mellett a királynőnek hosszú életet, üdvösséget és az ellenségeinek összezavarodását kérte. Az király esetében szintén áldást, az uralkodó kéréseinek teljesítését és az örök élet elérését kérték számára. Ezt még egy másik könyörgéssel megtoldották, amelyben az Isten által felkent ószövetségi királyokat

említve fordulnak Istenhez, hogy a leendő király bátor, igazságos, hűséges, gondoskodó és fáradhatatlan irányítója legyen a királyságnak, a hitetleneket győzze le, az Egyházat és a hitet pedig védje meg. A szentmise ekkor kezdődött, a graduále előtt a felkent a királyi öltözéket magára vette, majd elhangzott ismét egy érte mondott könyörgés, amely megegyezett mindkét előírásban. Ebben az erényekbeli növekedést, a bűnök elkerülését és az Úrhoz eljutást kívánták az uralkodónak. A graduálét követte a királyi jelvények átadása. A királynő esetében a legfeltűnőbb eltérés ebben a részben nyilvánult meg, ugyanis hiányzott a karddal való felövezés és a suhintások három irányba. Ez az elem a főpapi szertartáskönyv lovagavatásának és megáldásának rituáléjával áll kapcsolatban, aminek ez a két, említett rész fő eleme volt. A korona fejre helyezésekor mondott könyörgés is megegyezett, amelyben a főpap kérte, hogy az uralkodó az Egyház védelmezője és hasznos irányítója legyen a rábizott kormányzásban, és majd az örök boldogság koronázza meg őt. A következő királyi jelvény a jogar volt, amelynek átadását eltérő ima kísérte. A királyok esetében újfent ószövetségi utalásokat tartalmazott a könyörgés, míg a királynőt a szegények, árvák és özvegyek gyámolására buzdította az érsek, ez utóbbi a királyné-koronázás szertartásában is szerepelt. Végül az intronizáció szintén megegyezett mindkét esetben. A főpap emlékeztette az uralkodót, hogy ő közvetítő a papság és a nép között, ahogyan az Egyház az Isten és az emberek között. A trónra ültetés után a *Te Deum laudamus* himnusz hangzott el, majd egy könyörgés a megkoronázott uralkodóért, hogy kérései hallgattassanak meg és ellenségei törjenek meg. A királykoronázáson még egy ima következett, amelyben Isten áldásait és további segítségét kérte a főpap. Ebben harci képek és újfent az ószövetségi királyok isteni támogatása jelent meg. A koronázási szertartás befejezése után folytatódott a szentmise.¹³

Összevetve a két rituálét látható, hogy a királynő-koronázás ceremóniájából egyedül a karddal felövezés, vagyis a lovaggá avatás elemei hiányoztak, illetve a könyörgések szövegei közül azokat hagyták el elsősorban, amelyekben az ószövetségi királyok szerepeltek előképként. Ezeknél az eltéréseknél a királynő-koronázás szertartásának könyörgései a királyné-koronázással egyeztek meg.

Mária Terézia koronázása

1741. június 25-én, Pozsonyban a Szent Márton-templomban a liturgia elején Patachich Gábor kalocsai érsek kérte Mária Terézia megkoronázását. A német forrásban idézett részlet túl rövid a királynő megnevezésének megismeréséhez. Ezután

¹³ *Pontificale Romanum, i.m.*, 134–162.

a koronázást végző Esterházy Imre esztergomi érsek az uralkodói kötelességeire emlékeztette őt *circumspecta mulierem*, vagyis jeles asszonynak szólítva, amellyel a királynői szertartás szóhasználatát követte. Ezt kísérte az eskütétel, Mária Terézia térdelve mondta: „Ego Maria Theresia domina et rex Hungariae profiteor et promitto coram Deo”, tehát Magyarország úrnőjeként és királyaként tett esküt. Ez a mondat megegyezik mindkét szertartásban, de a *regina* főnevet itt *rex*-re cserélték. Ehhez hasonlóan szerepelt *rex* a *regina* helyett a Mindenszentek litániáján belüli áldás szövegében: „Ut hanc electam in regem coronandam benedicere digneris”. A direktóriumban következett az „Omnipotens sempiterna Deus hanc famulam tuam” kezdetű könyörgés, amely a litániát követő válaszos imádság helyén állt. Az ebből fennmaradt rész megegyezett a *Pontificale Romanum* szavaival, nem módosítottak rajta. Ezután kente fel Esterházy Imre érsek a katekumenek olajával és imádkozta a „Deus Pater aeternae gloriae” kezdetű könyörgést, amely szintén a királynő-koronázásban volt előírva. Szembetűnő eltérés volt a főpapi szertartáskönyvtől Mária Terézia felövezése Szent István kardjával, majd azzal a suhintás három irányba. Ez csak a királykoronázás ceremóniájának volt eleme, ezért a kísérő szövegét is onnan emelték át: „Accipe gladium de altari sumptum per nostras manus; Accingere gladio tuo super femur”. A jogar átadását követő ima ugyancsak a királykoronázás előírását követte: „Accipe virgam virtutis ac veritatis, qua intelligas”. A korona fejre helyezésekor elmondott könyörgés szövege megegyezett mindkét esetben.¹⁴ Mivel a forrás csak a kezdőszavakat adta meg, nem deríthető ki, hogy a szövegben előkerülő *executor-executrix*, *regnator-regnatricis* szavak esetében a *rex-regina* mintájára a hímnemű főnevet alkalmazták-e az adott szertartáskor. Az intronizáció során a szövegben egy betoldás tűnik fel. A pontifikáléban szereplő „Sta et retine a modo locum tibi a Deo delegatum per auctoritatem omnipotentis Dei” mondatba egy középkori német-római ordóból egy rövidebb részt illesztettek be, amellyel az öröklésre utaltak: „Sta et retine a modo locum quem hucusque paterna successione tenuisti, haereditario iure tibi a Deo delegatum per auctoritatem omnipotentis Dei [...]” („Állj és tartsd meg mostantól fogva az Istentől örökjogon neked rendelt helyet, amelyet eddig atyai örökségként birtokoltál [...]). Az ünnepélyes trónra ültetéssel zárult a koronázás egyházi része. A szentmise az adott nap ünnepének megfelelő előírása szerint folytatódott.

¹⁴ ÖStA HHStA OMeA ZA Prot Bd. 18. f. 281v–287r.

Összegzés

Az összehasonlításból láthatóvá válik, hogy Mária Terézia koronázási ceremóniájának az alapja a királynő-koronázás szertartása volt, és ebbe a szertartásba illesztettek bele a királykoronázás elemei és imái közül a politikai érdekeknek megfelelően részeket. A június 14-én tartott előkészítő konferencián fel sem merült, hogy a férfi uralkodók számára előírt rituálét kövessék. Mária Terézia „természetes” női mivolta meghatározta, hogy a *Pontificale Romanum* mely koronázási szertartásával váljon a Magyar Királyság uralkodójává. A politikai testének kérdése nem merült fel érdemben a már említett konferencián sem, noha Koller Ferenc udvari tanácsos a karddal felővezés és az azzal történő suhintások beemelésével kapcsolatban kétségeinek adott hangot azzal érvelve, hogy a főpapi szertartáskönyv királynő-koronázása nem tartalmazta azt. Elmondta ugyanakkor azt is, hogy az egyházi ceremónia az esztergomi érsek hatáskörébe tartozik. Rudolph von Sinzendorf királyi főudvarmester azonban ragaszkodott ehhez az aktushoz, nehogy a jelenlévők a szertartást királyné-koronázásnak gondolják. Ezért, javaslata szerint, a királykoronázáson feltűnő részek közül semmit sem volt szabad mellőzni. Azt a félelmet, hogy Mária Terézia koronázását királyné avatásként értelmezik a kortársak egy másik kérdés megoldása is alátámasztja, miszerint a koronázási szertartás elején a templomban a sekrestyéből induló vonuláskor a királynő viselje-e a házi koronát. Ebben az esetben a félreértést a házi korona használata okozta volna, amelyet a királynék viseltek, és amellyel meg is koronázták őket.¹⁵

A két szertartás vegyítése mellett a liturgiában érzékelhetővé vált másfajta változtatás is, a liturgikus szövegen módosítottak szavak elhagyásával vagy betoldásával. Ezek a szerkesztések is Mária Terézia örökjogon való uralkodását emelték ki. A szertartás elején az eskü a *Pontificale Romanum*-ban a leendő királytól, illetve királynőtől hangzik el: „Ego [...] futurus rex.” Ezzel szemben Mária Terézia elhagyva a *futura* melléknevet mint Magyarország királya és úrnője tett esküt. A koronázást követő intronizáció szövegébe pedig betoldották, hogy a trónt atyai örökségként bírja. Az ilyenfajta átdolgozások nem magyar jellegzetességek, ugyanis a cseh koronázási ceremóniában is megfigyelhető volt az örökjogon való uralkodás hangsúlyozása.¹⁶

¹⁵ ÖStA HHStA OMeA ZA Prot Bd. 18. f. 169v–171v. A Szent Koronát a királynék vállához érintette az érsek, a fejükre nem került.

¹⁶ Mária Terézia cseh koronázásához: Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, P 108 f. 89r–108v.

A Magyar Királyság uralkodójának koronázási ünnepségéhez tartozó világi résznek sem a gyakorlatban, sem elméletben nem volt nem szerint eltérő változata, hiszen I. Mária óta nem foglalta el nő a magyar trónt. Ez a rész a felkent és megkoronázott személy uralkodásának szimbolikus megkezdése volt, amelynek többek között része volt a képi ábrázolások témájául szolgáló koronázási dombon történt négy kardsuhintás is. Ezzel szemben a király feleségének koronázási szertartása csak az egyházi liturgiából és az azt követő lakomából állt, világi elemek nem alakultak ki. 1382-ből, Mária királynő, mint Mária Terézia királynői elődjének, koronázásáról nem maradtak fenn részletes beszámolók, amelyekből a ceremónia részletesen megismerhető lenne. Amennyiben lenne is ilyen leírás, valószínűleg nem lenne mérvadó, mivel nem csak a liturgikus gyakorlat, hanem a világi rész is változott, amely még a 15. században sem mutatott rögzült formát.¹⁷ A templombeli karddal felövezés, azaz e szimbolikus szertartáselem, és a világi részben megjelenő suhintások révén Mária Terézia erős, az egyházat és a királyságát védelmezni kész uralkodóként jelenhetett meg, reprezentálva ezt az ünnepségen megjelenő külföldi hatalmak követői előtt is. Alátámasztják ezt az udvari képek és a koronázási emlékérmek is, amelyen a lovon ülő, kezében kardot tartó uralkodó képe jelent meg.¹⁸

Mária Terézia *rex* címének használatát Voltaire XV. Lajosról szóló művében megörökítette a híres 1741. szeptember 11-i országgyűlés üléséről készített leírásában. Ebben beszámol arról, hogy a rendek felajánlották életüket és vérüket Mária Teréziának, akit ők mindig a királynak neveztek.¹⁹ A koronázási szertartásban a tanulmány elején említett éljenzés, a „Vivat rex et domina nostra” forma és a könyörgésekben szereplő *rex* alak mellett a *regina* is jelen volt. Az egyházi szertartást követő világi részben azonban Mária Terézia a koronázási esküjét mint *regina* tette le, ahogy a koronázási hitlevelében is *regina Hungariae* forma állt, illetve az uralkodása során

¹⁷ FÜGEDI Erik, *Uram, királyom...*, Budapest, 1974, 59.

¹⁸ Ezeket az emlékérmeket azonban a koronázás után verték. Egy részük a cseh koronázást követően, másik részük Lotaringiai Ferenc császárkoronázása után, a legkésőbbi példányok pedig a hétéves háború idején készültek. L. SOLTÉSZ Ferenc Gábor, TÓTH Csaba, *A magyar uralkodókoronázások érmeiről és zsetonjairól* = SOLTÉSZ Ferenc, TÓTH Csaba, PÁLFFY Géza, *Coronatio Hungarica in nummis: A magyar uralkodók koronázási érmei és zsetonjai (1508–1916)*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, Magyar Nemzeti Múzeum, 2016, 47. Az emlékérmek a kötetben a nr. 217–228 alatt láthatók.

¹⁹ *The Works of M. de Voltaire*, translat. Thomas FRANCKLIN, Tobias George SMOLLETT, London, 1779, XIV, 49.

használt titulátúrájában és kiadott rendeleteiben is *regina* megnevezés szerepelt.²⁰ Tehát e két cím más-más funkciót takar.²¹ Mária királynő koronázásának leírásában Thuróczy János a királynő kikiáltásánál használja rá a *rex* megnevezést,²² ám az 1384. évi dekrétumainak elején a titulátúrájában szintén a *regina* szó állt.²³ Az ő királyi címe meghatározó volt Mária Terézia címzésében és női uralkodóként való elfogadásában.²⁴

A *Pragmatica Sanctio* által biztosított és a magyar rendek által elfogadott öröklés kifejezése jelentős hangsúlyt kapott a szertartás kialakításakor, amelyre az osztrák örökösödési háború miatt komoly szüksége volt a dinasztiának. Emellett az előkészületek során többször is megfogalmazódott az egyértelműség igénye, miszerint a Magyar Királyság vezetőjének koronázták meg Mária Teréziát, és nem királynévá. Ennek a nyomatékosítását, véleményem szerint, Lotaringiai Ferenc 1740. november 21-én kelt társuralkodói kinevezése indokolhatta, amelyet Mária Terézia egész birodalmára vonatkozóan adományozott férjének, és amelyet az örökös tartományokhoz és Csehországhoz képest Magyarországon nehezebben tudott elfogadtatni a királynő.²⁵ Visszatulva tanulmányom címére, elmondható, hogy Mária Terézia koronázási liturgiája az alapot adó királynő-koronázási szertartásba olvasztott lovaggá avatási elemek mellett több helyen olyan apróbb változtatásokat tartalmazott, amelyek miatt a ceremónia különleges, eredetét tekintve konfúz, de politikailag egyértelmű jelleget nyert.

²⁰ Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1000–1895, szerk. MÁRKUS Dezső. (Millenniumi emlékkiadás) Budapest, 1896–1901, [továbbiakban CIH], 1740–1835, 6, 12, 16.

²¹ M. VARGA, *i. m.*

²² Johannes de THURO CZ, *Chronica Hungarorum*, ed. Elisabeth GALÁNTAI, Julius KRISTÓ, Budapest, Akadémiai, 1985 (Bibliotheca Scriptorum medii Recentisque Aevorum Series Nova, 7), 189–190.

²³ CIH, 1000–1526, 184.

²⁴ M. VARGA, *i. m.*

²⁵ Derek BEALES, *Enlightenment and Reform in Eighteenth-Century Europe*, London – New York, I. B. Tauris, 2005, 188–189; Carlile Aylmer MACARTNEY, *Maria Theresa and the House of Austria*, London, 1969, 32.

Pontificale Romanum királykoronázás	Mária Terézia magyar koronázása	Pontificale Romanum királynő-koronázás
Reverendissime [...] egre- gium militem	Reverendissime pater postulat sancta mater ecclesia catholica [...]	Reverendissime [...] circum- specta mulier
Cum hodie [...] optime princeps	Cum hodie [...] circumspecta mulier	
Ego [...] annuente futurus rex	Ego Maria Theresia domina et rex Hungariae profiteor et promitto coram Deo	Ego [...] annuente futura regina
Sic me Deus adiuvet et haec sancta Dei evangelia		
Omnipotens Sempiternae Deus, creator omnium [...]	-	
Mindenszentek litániája		
Ut hunc electum in regem coronandum benedicere digneris	Ut hanc electam in regem co- ronandam benedicere digneris	Ut hanc electam in regi- nam coronandam bene- dicere digneris
Praetende Domine huic fa- mulo tuo [...]	Omnipotens sempiternae Deus hanc famulam tuam [...]	
Deus, Dei filius, Iesus Chris- tus dominus noster [...].	Deus Pater aeternae gloriae [...]	
Omnipotens sempiternae Deus, qui Hazael super Syriam [...]		
Accipe gladium de altari sumptum per nostras manus [...]	--	
Accingere gladio tuo super femur [...]		
Accipe coronam regni quae licet ab indignis episcoporum tamen manibus, capiti tuo imponitur in nomine patris et filii [...]		
Accipe virgam virtutis ac veritatis, qua intelligas [...]		Accipe virgam virtutis ac veritatis et esto paupe- ribus [...]
Sta et retine a modo locum tibi a Deo delegatum per authoritatem omnipotentis Dei [...]	Sta et retine a modo locum quem hucusque paterna suc- cessionem tenuisti, haereditario iure tibi a Deo delegatum per authoritatem omnipotentis Dei [...]	Sta et retine a modo locum tibi a Deo dele- gatum per authoritatem omnipotentis Dei [...]

SERFŐZŐ SZABOLCS

Mária Terézia magyarországi egyházi adományai

A Habsburg uralkodók egyházi adományai a dinasztia szakrális reprezentációjának fontos részét képezték a kora újkorban. A magyarországi székesegyházaknak, kolostoroknak és zarándoktemplomoknak nyújtott különféle adományaik (liturgikus tárgyak és öltözékek, ereklyék, szakrális tárgyú festmények) az uralkodóház kegyességét voltak hivatva demonstrálni.¹ Elődeihez hasonlóan Mária Terézia is folytatta az uralkodói erényként felfogott *Pietas Austriaca* hagyományát, amely egyházi adományainak rendkívül széles spektrumában jutott kifejezésre birodalmának valamennyi országában.

A téma kutatása hosszú múltra tekint vissza: a bécsi udvari könyvtár ún. Augustiner-Saal-jában már 1904-ben kiállítást rendeztek a Mária Terézia által adományozott liturgikus öltözékekből, ahol több mint 130 ornátus került bemutatásra.² 1998-ban egy a münsteri egyetemen írott disszertáció dolgozta fel a témát,³ majd 2016/17-ben, Mária Terézia születésének 300. jubileuma alkalmából a bécsi császári kincstárban és a klosterneuburgi apátságban is kiállítást rendeztek a Mária Terézia által adományozott paramentumokból.⁴ Az eddigi kutatások ugyanakkor viszonylag kevés figyelmet szenteltek Mária Terézia magyarországi egyházi adományainak, jóllehet

¹ A dinasztia 17. századi magyarországi adományairól csak szórványos adatokat ismertünk. Így például a soproni ferences kolostor 1787. évi feloszlatási leltára említ egy kék alapon arannyal hímzett tabernákulum-függönyt, amelyet a rajta lévő dedikációs felirat szerint III. Ferdinánd adományozott a templomnak 1625. december 8-i koronázásának emlékére, az oltáriszentség iránti tiszteletének jeléül. (MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Regesztagyűjtemény, A-I-19, 850.) Pfalz-Neuburgi Eleonóra 1681-ben, magyar királynévá koronázása alkalmából „papi öltözékeket” (*schöne priesterliche Kleidungen*) adományozott a soproni ferences templomnak. Ld. Franz WAGNER, *Leben und Tugenden Eleonorae Magdalенаe Theresiae Römischen Kayserin*, Wien, 1721, 43.

² *Maria Theresia-Paramenten Ausstellung unter dem allerhöchsten Protektorate [...] des [...] Erzherzogs Ludwig Viktor*, Wien, 1904.

³ Dorit KÖHLER, *Die Paramentenstiftungen der Kaiserin Maria Theresia von Österreich*, Münster, Waxman, 1998.

⁴ Katja SCHMITZ-VON LEDEBUR, *Gottes Lob. Kaiserliche Textilien aus der Zeit Maria Theresias*, Wien, 2016; *Kirche, Kloster, Kaiserin*, Hrsg. Wolfgang Christian HUBER, Klosterneuburg, 2017.

ezek rendkívül fontos szerepet játszottak a királynő magyarországi reprezentációjában.⁵ Az eddigi kutatások alapján a királynő közel 40 magyarországi miseruha- és ereklyeadományáról, több mint 15 esetben pedig liturgikus tárgyak és festmények ajándékozásáról van tudomásunk.

A legreprezentatívabb egyházi ornátusok adományozására Mária Terézia pozsonyi koronázása kapcsán került sor. Az uralkodónő a koronázási misét celebráló mindkét prelátest, Esterházy Imre (1663–1745) esztergomi érseket és Erdődy Gábor Antal (1684–1744) egri püspököt is gazdagon megajándékozta a koronázást követően. A koronázási misét a hagyományos szertartásrend szerint az esztergomi érseknek kellett volna celebrálnia, az ekkor 89 éves Esterházy Imre prímás azonban idős kora és súlyos köszvénye miatt nem tudta teljesíteni ezt a feladatot. Helyette első szuffragáneusa, Erdődy Gábor egri püspök celebrálta a misét, amelynek végén ő énekelte a *Te Deum*-ot is, míg a koronázási szertartás mozzanatait a prímás és Patachich Gábor kalocsai érsek végezték el.⁶ Az egri püspök később a városon átvonuló koronázási menetben a koronázási keresztet vitte a királynő előtt.

Az uralkodónő a koronázási ceremónia után a szertartás egyházi és világi résztvevőit rangjuknak megfelelően megajándékozta. Az ajándékok átadására 1741. szeptember 21-én került sor Pozsonyban, Lotaringiai Ferenc társuralkodóvá történt kinevezése alkalmából. Az az uralkodói ajándékok részletes jegyzékét a főudvarmesteri hivatal jegyzőkönyvéből, a *Zeremonialprotokoll* 1741. évi kötetéből ismerjük.⁷ Eszerint a legértékesebb ajándékokat Esterházy Imre érsek és Pálffy János nádor kapták, akik a szertartás során együtt helyezték a királynő fejére a koronát. A prímás egy ékkövekkel kirakott mellkeresztet kapott bársony tokban, a nádor pedig a királynő

⁵ A témáról rövid áttekintést nyújt: SZILÁRDFY Zoltán, *Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2005, 5–40. Mária Terézia csehországi miseruha-adományairól ld. Anna-Marie KROUPOVÁ, *Maria-theresianische Stiftungen von liturgischen Textilien in den böhmischen Ländern = Kirche, Kloster, Kaiserin*, Hrsg. Wolfgang Christian HUBER, Klosterneuburg, 2017, 35–45.

⁶ KATONA István, *A kalocsai érseki egyház története, II.*, Kalocsa, 2003, 171; HENDE Fanni, *Politikai reprezentáció a magyar országgyűléseken 1687 és 1765 között*, PhD-értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2017, 87. A szertartásról összefoglalóan ld. Sandra HERTEL, *Maria Theresia als ‚König von Ungarn‘ im Krönungszeremoniell in Preßburg (1741)*, Frühneuzeit-Info, 2016, 110–123. Erdődy püspök és Patachich érsek egymás mellett látható az oltár előtt Franz Messmer és Wenzel Pohl 1768-ban festett, Mária Terézia pozsonyi koronázásának egyházi ceremóniáját ábrázoló festményén is. Ld. SERFŐZŐ Szabolcs, *Mária Terézia pozsonyi koronázásának képei: Festményciklus az egykori Magyar Udvari Kancellária bécsi palotájában*, Rubicon, 2017/1, 48–71.

⁷ Bécs, Haus-, Hof- und Staatsarchiv [a továbbiakban: HHStA], Obersthofmeisteramt, Hofzeremonielldepartement, *Zeremonialprotokolle* [a továbbiakban: ZP], 18. (1741), 358.

gyémántokkal kirakott miniatűr portréját. Patachich Gábor kalocsai érseknek és Erdődy Gábor egri püspöknek a királynő egy-egy zafírokkal kirakott mellkeresztet adományozott, bársonytok nélkül.⁸

Nem sokkal a koronázást követően Mária Terézi egy főpapi ornátust is ajándékozott Esterházy Imrének, amely pluviáléból, miseruhából, négy dalmatikából, stólaból, manipulusból és kehelytakaróból áll.⁹ Az ornátus minden egyes darabját arany- és ezüsfonallal, illetve színes selyemfonallal hímzett ornamensek díszítik. Az ornátus mellett a királynő egy arany kelyhet is adományozott az érseknek. Az esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban őrzött, 1732-es grazi hitelesítőjeggyel ellátott kelyhen Krisztus szenvedéstörténetének jeleneteit ábrázoló zománcképek helyezkednek el.¹⁰ Mária Terézia 1741. december 31-én kelt, az érseknek írott levele szerint a királynő a prímás hűséges szolgálatáért, s a katonaságnak adományozott gabonáért hálából ajándékozta a kelyhet.¹¹ A kehely mellett a királynő egy saját maga által készített kehelytakaró kendőt is adományozott az érseknek.¹²

⁸ A VI. Károly és Mária Terézia által adományozott ezüst mellkereszteket Erdődy Gábor egri püspök 1744. szeptember 25-én kelt végrendelete is említi, mely szerint a pektorálékat az Erdődy család hitbizományának kincstárára hagyta. MNL OL, Neo Registrata Acta (E 148), fasc. 45., No. 9.

⁹ CSERNYÁNSZKY Mária, *Az esztergomi főszékesegyházi kincstár paramentumai*, Budapest, Stephaneum, 1933, 88–89; az ornátus elsőként a főszékesegyházi kincstár 1749. évi leltárában szerepel (Nr. 27), mint a királynő által Esterházy érseknek adományozott együttes. Ld.: FODOR Nóra, *Az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár leltárai, 1528–1920*, szerk. HEGEDŰS András, Esztergom, Prímási Levéltár, megjelenés alatt.

¹⁰ *Ius Coronandi: Koronázási emlékek az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeiből*, szerk. HEGEDŰS András, Esztergom, Esztergom-Budapesti Főegyházmegye, 2012, Nr. III.11. Mária Terézia már 1738-ban, pappá szentelésének 50. jubileuma alkalmából is adományozott egy kelyhet az érseknek, ezt azonban az esztergomi káptalan beszolgáltatta a hadikincstárnak ahol beolvastották. Ld. LEPOLD Antal, *Adatok az esztergomi főszékesegyházi kincstár történetéhez*, Esztergom, Hunnia, 1929, 38.

¹¹ Esztergom, Prímási Levéltár – Főkáptalani Levéltár, Főszékesegyházi Kincstár leltárai, Lad. 85., Nr. 55.: Chare Archiepiscopo, Quod devotio Vestra post obsequia Maioribus Meis et Mihi etiam laudabiliter et toties praestita, singularem quoque in eo promptitudinem et zelum promovendi servitii Mei testatum reddere voluerit [...] gratitudinis Meae erga Devotionem Vestram et Capellam eiusdem pro hac vice Calicem et Mantellum manibus Meis contextum Eidem clementissime transmitto, ulterioribus gratis Meis Devotioni Vestrae propensa permanens. [...] (Köszönöm Fodor Nórának a levél átiratát, amelyet teljes terjedelmében megjelenés alatt álló könyve közöl majd: ld. FODOR, *i. m.*)

¹² A kegyes hagyomány számos olyan miseruhát tart számon, amelyeket Mária Terézia állítólag saját kezűleg hímzett. Erre vonatkozóan nem ismerünk egykorú forrásokat, arról azonban igen, hogy a királynő alkalmanként maga is hurkolt selyemfonalat ún. zsinórmunkához (*Knotenschnürchen*), amelyeket aztán ornamensekké összeállítva a paramentumok alapszövevére applikáltak. Vö. SCHMITZ-VON LEDEBUR, *i. m.*, 15.

A pozsonyi koronázást követően Erdődy Gábor egri püspök is reprezentatív ajándékot kapott a királynőtől: Mária Terézia a pozsonyi koronázás során viselt díszruháját ajándékozta neki, hogy azt a püspök főpapi ornátussá alakíttassa át. A királynő ezen gesztusát feltehetően egyszerre motiválták kegyességi és a praktikus megfontolások. Az egyszeri alkalomra készült koronázási díszruha drága anyaga ornátussá átalakítva megmenthető és újrafelhasználható volt.

Az a gyakorlat, hogy egy ünnepi eseményen viselt díszruhából az uralkodó főpapi ornátust készített, hosszú múltra tekint vissza az európai udvarokban, már a 14. századból Prágából, IV. Károly császár idejéből is vannak erre vonatkozó adatok, de VII. Károly császár felesége, Mária Amália császárné szintén egyházi ornátussá alakíttatta át koronázási díszruháját. Az öltözéket az 1742-ben Frankfurtban öt császárnévá koronázó fuldai hercegeknek, Amand von Busecknek adományozta.¹³ A paramentumok adományozásának gesztusa látványos megnyilvánulása volt az uralkodói *pietas* erényének, s egyben az uralkodó szakrális reprezentációját is szolgálta. A kora újkorban az is indokolta ezt a gyakorlatot, hogy az udvari divat gyors változásai következtében a díszruhák gyorsan idejét múlttá váltak, azonban drága szövetük ornátussá átalakítva „megmenthető” és még hosszú időre hasznosítható volt.

Az írott és képi források tanúsága szerint a 16. század végétől a Habsburg-dinasztia tagjait magyaros főúri viseletben (dolmányban és mentében) koronázták magyar királlyá.¹⁴ Ennek a hagyománynak megfelelően pozsonyi koronázása során Mária Terézia is magyaros díszruhát viselt, amely a kora újkori magyar női nemesi viselet jellegzetes elemeiből: bő szabású szoknyából, csipkekötényből, buggyos ujjú blúzból

¹³ A pluvialéből, miseruhából és dalmatikából álló együtttest máig őrzzi a fuldai dóm kincstára. Ld. Gudrun SPORBECK, *Ornat aus dem Krönungskleid der Kaiserin Maria Amalia von Österreich – „Buseckscher Annenornat“ = Die Kaisermacher: Frankfurt am Main und die Goldene Bulle, 1356–1806, II, (Katalog)*, Hrsg. Evelyn BROCKHOFF, Frankfurt am Main, Societäts-Verlag, 2006, 401. Köszönöm Semsey Rékának, hogy felhívta a figyelmem erre a tárgyra.

¹⁴ BUZÁSI Enikő, III. Ferdinánd koronázási portréja 1626-ból: *A magyar viselet mint a hatalmi reprezentáció eszköze a 17. századi eleji királykoronázásokon = Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*, szerk. DOMINKOVITS Péter, KATONA Csaba, PÁLFFY Géza, Budapest–Sopron, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2019 (megjelenés alatt).

és ingvállból állt.¹⁵ Számos reprezentatív (koronázási) portrén, amelyek hangsúlyozottan magyar uralkodóként, a magyar koronázási jelvényekkel ábrázolják Mária Teréziát, a királynő ebben a magyaros díszruhában látható.¹⁶

A királynő kívánságának megfelelően Erdődy püspök Mária Terézia koronázási díszruháját főpapi ornátussá alakíttatta át, amely pluviáléból, miseruhából, mitrából, stólaból, manipulusból és kehelytakaróból áll. Az együttesből a pluviálé és a mitra máig fennmaradt az egri egyházmegyei múzeum gyűjteményében,¹⁷ míg az ornátushoz tartozó miseruhát és stólát a szatmárnémeti székesegyház kincstára őrzi.¹⁸ A palástos és a kazulán az 1741-

Mária Terézia koronázási díszruhájából Erdődy Gábor egri püspök számára készült pluviálé, Egri Érseki Palota és Látogatóközpont

¹⁵ A koronázási díszruha leírása megtalálható a *Zeremonialprotokolle* 1741. évi kötetében (f. 276v).

Ihro allerhöchst gedacht königl. May. sassen alleine in ged. Chaisen und waren in hungarischer Kleydung, wovon der Rock von weissen Crissette durch aus mit Gold gesticket, und sehr reich en dessein mit Rubin, Schmaragdén, und Brillanten besetzt. Die Ermel, und das Fürttuch waren von denen kostbarsten niederländischen Spitzen von einem Stück, und anstatt deren Bänder waren ged. Ermel mit ungemeinen kostbaren brillanten, und Perlen-Schnüren zusammen gebunden, so ware auch das Brust-stuck von weissen Crisset mit Gold reich durch aus gesticket, und auf Hungarische Arth mit unzählbaren Perlen und kostbaren Steinen besetzt, und mitten voran hatten Ihro May. das kostbare mit denen grössten Brillanten besetzte Portrait Ihro königl. Hoheit dero Herrn Gemahls, so allerhöchst dieselben vor dero Vermählung von Ihro königl. hoheit zu schenken bekommen, angehefftet, und die Schnür-Brust aber anstatt einer Gürtel elliche Schnüre derer gleich- und grössesten orientalischen Perlen, so mann nur sehen kann. Das Haupt ware zur bevorstehenden königl. Crönung also zvar zu bereitet, daß ausser der zierlichsten Haar-Kraufse dasselbe nicht mit dem mindesten Geschmucke, oder Aufputz versehen gewesen, und den Halß aber hatten Ihro May. den kostbahrsten Geschmuck.

¹⁶ SERFŐZŐ Szabolcs, „Männlich“ und mächtig Die Inszenierung Maria Theresias als Königin von Ungarn auf Staatsporträts = 300 Jahre Maria Theresia. Strategin – Mutter – Reformerin, Hrsg. Elfriede IBY, Martin MUTSCHLECHNER, Werner TELESKO, Karl VOCELKA, Wien, Amalthea, 2017, 107–111.

¹⁷ *Barokk és rokokó: Az európai iparművészet stíluskorszakai*, szerk. PÉTER Márta, Budapest, Iparművészeti Múzeum, 1991, Nr. 7.8; KÖHLER, i. m., 1996, 78., Nr. II-1.

¹⁸ A miseruha 1804-ben került Egerből Szatmárnémetibe, amikor létrejött az Egri egyházmegyéből kiszakított és önállósított Szatmári egyházmegye. *A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve fennállásának századik esztendejében (Schematismus centenarius), 1804–1904*, Szatmár, 1904, 9; *Maria Theresia-Paramenten Ausstellung ... i. m.*, Nr. 63.

es évszámot adó kronosztichonos feliratok is emlékeztetnek arra, hogy a főpapi ornátus Mária Terézia magyaros koronázási díszruhájából készült (HaC AVgVsta Veste RIv NatIonIs HVngarICae MaIestVose Erat InDVta).¹⁹

Dedikációs felirat a Mária Terézia koronázási díszruhájából Erdődy Gábor egri püspök számára készült miseruhán, Szatmárnémeti, r. k. székesegyház

¹⁹ A pluviálé feliratát közli: *Barokk és rokokó, i. m.*; a kazula feliratát közli: *Maria Theresia-Paramenten, i. m.*

A 155×321 cm méretű pluviálé alapszöveve nyersszínű, bordásan szövött, hullámvonalas mintázatú selyemszövet, amelyet a korabeli források *crisette*-nek neveznek.²⁰ A szövetet aranyfonalas domború hímzés díszíti, amely S formájú levelekből álló rácsozatot alkot, minden mezejében egy-egy leveles virágtővel. Ha összehasonlítjuk a pluviálét Mária Terézia koronázási portréival, akkor megállapíthatjuk, hogy a festmények rendkívül pontosan ábrázolják az aranyfonalas hímzés ismétlődő mintázatát, azaz rapportját: a festményeken a szoknya derékrészén jól felismerhetők a pluviálé mustráját alkotó S formájú levelek és a leveles virágtövek.²¹ A pluviálét körben nagyléptékű motívumok sugarasan komponált sora díszíti, amelyek hajladozó karéjos levelekkel keretelt rombuszhálós mintázatú mezőkből állnak. Ez a motívum is jól felismerhető a festményeken a szoknya alsó szegélyénél. Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy pluviálé a koronázási díszruha szoknyájából készülhetett, pontosabban annak uszályszerűen megnyújtott hátsó részéből, amelyet a királynő főudvarmesternője, Fuchs-Mollard grófnő vitt a koronázási menetben.²² Itt kell megjegyeznünk, hogy a pluviálé súlya a fémfonalas hímzés miatt igen nagy, mintegy 18 kg.²³ A koronázási díszruha összsúlya tehát legalább 30 kg lehetett. A koronázási palást súlya 4,7 kg, a korona és a koronázási kard súlya 2-2 kg. Mária Terézia koronázási ornátusának összsúlya tehát mintegy 40 kg-ot tehetett ki. A 24 éves királynőnek a szertartás végén ezzel a súllyal kellett elvégeznie a koronázási kardvágást, mégpedig női nyeregben, *Damensitz* tartásban, azaz féloldalasan ülve a ló hátán.

²⁰ A *Grisette* egyszerű, vászonkötésű szövettípus, amelynek mintázatát kiegészítő láncfonal adja. (Köszönöm Tóth Mártának a meghatározáshoz nyújtott segítségét.)

²¹ Az a tény, hogy Mária Terézia koronázási díszruhájának hímzett mustráját rendkívül pontosan ábrázolták a róla készült portrékon, arra utal, hogy ezek a képmások – vagy legalábbis azok prototípusa – „élet után” készülhettek, nem sokkal a koronázás után, még a díszruha ornátussá történt átalakítása előtt. Ezen portrék keletkezéstörténetéről nincsenek adatok, azt azonban tudjuk, hogy a koronázás után a pozsonyi várban 3 napon át a koronázási jelvényekkel együtt a királynő díszruháját is közszemlére tették. Valószínűleg ekkor nyílt alkalom a ruha lerajzolására. Ld. ZP 18, fol. 308r: Besichtigung der Königl. Hungar. Kron und Kleynodii durch 3 Tag zur groß consolation des häufig zugegangern Voleks.

²² ZP 18, fol. 278.: Allerhöchst gedacht Ihro Königl. Mayt. wurden von dem Cubiculariorum Regalium Magistro aus dem Wagen bedienet, und die Frau Obrist Hofmeisterin trugen den Schlepp des Rocks nach.

²³ Köszönöm az adatot Löffler Erzsébetnek, az Egri Érseki Gyűjteményi Központ egykori igazgatójának.

A koronázási díszruha készítésének,²⁴ illetve és ornátussá történt átalakításának körülményeit közelebbről nem ismerjük.²⁵ Az alapszöveget feltehetően bécsi műhelyben hímezték. Mivel a fémfonalas hímzés meglehetősen nehéz fizikai munka, a 18. században főleg férfiak végezték. Ebből az időből név szerint ismert pl. Johann Jakob Ellmansperger bécsi hímzőmester, aki 1729-ben a klosterneuburgi prépost számára készített egy aranyfonallal hímzett, 30 kg összsúlyú ornátust 3800 ft-ért.²⁶

Erdődy Gábor többször celebrált misét Bécsben az uralkodópár jelenlétében a Mária Terézia-féle ornátusban. Ezen alkalmakkor a paramentumok egyaránt szolgálták a püspök reprezentációját, s demonstrálták az uralkodó, mint adományozó *pieta*-ját. Ezen alkalmak egyike volt az aranygyapjas rend új lovagjainak felavatása 1744. január 6-án az Augustinerkerchében. Ennek során az egri püspök celebrálta a szentmisét, mégpedig a Mária Terézia koronázási ruhájából készült ornátusban.²⁷

Amellett, hogy Mária Terézia koronázásakor Erdődy Gábor celebrálta az ünnepi szentmisét, más okok is szerepet játszottak abban, hogy a királynő neki ajándékozta koronázási díszruháját.²⁸ Bátyjához, Erdődy László Ádám nyitrai püspökhöz hasonlóan neki is igen szoros kapcsolata volt a bécsi udvarral: 1734-ben császári titkos

²⁴ Az egyetlen eddig ismert levéltári forrás ruha készítésére vonatkozóan az 1741-ben a vármegyék által fizetett országgyűlési adó (az ún. *taxa diaetalis*) számadása, amelyben egy 3000 Ft-os összeg szerepel a koronázási ruha (*die coronationis regiae habitus*) költségeként. Ld. Bécs, ÖStA HKA, Hofffinanz Ungarn Akten, 16. Dez.1743, 344. Az országzászlók és a heroldok ruháinak költsége is a magyar udvari kamara 1741-es számadáskönyvében szerepel, tehát a koronázási ceremónia reprezentatív textíliáinak költségeit nagyrészt a magyar kamara fedezte. (MNL OL, E 105, Copula annorum, 7-8., 1741, *Vexilla & vestimenta Heroldica*) A koronázáson a királynő udvartartásának nagy része is részt vett (pl. a nemes apródok, lakájok stb.), mégpedig szintén magyaros ruhában – a számadások szerint ezek az öltözékek az udvari kamara költségén készültek. (Bécs, ÖStA HKA, Hofffinanz Österreich Akten, 2 Mai 1741 (Karton Nr. 2667).

²⁵ KÖHLER, *i. m.*, 79. forrásmegjelölés nélkül közli, hogy egri érseki levéltári források szerint a miseruhává alakítás költségeit Mária Terézia maga fedezte. Ezeket a forrásokat minden erőfeszítésünk ellenére nem sikerült azonosítani.

²⁶ Az ornátust Szent Lipót ünnepnapján viselték, ezért *Leopoldi-Ornat* néven is ismert. Ld. Dora HEINZ, *Meisterwerke barocker Textilkunst*, Wien, Österreichisches Museum für angewandte Kunst, 1972, Nr. 25.

²⁷ Wienerisches Diarium, 25. Jänner 1744, Anhang.

²⁸ Mária Terézia Erdődy Gábor utódát, Barkóczy Ferenc egri püspököt is megajándékozta: 1751-ben, pest-budai látogatása alkalmából a királynő egy miseruhát és egy 1121 ékkövel díszített kelyhet adományozott Barkóczynak, hálából azért, hogy pesti palotájában elszállásolta az uralkodópárt. Ld. SZMRECSÁNYI Miklós, *Eger művészetéről: Tanulmányok és jegyzetek a hazai barokk történetéhez*, Budapest, Stephaneum, 1937, 76. Ugyancsak 1751-ben, a sasvári kegyhelyen tett látogatása alkalmából a királynő egy miseruhát adományozott az ottani pálosoknak. Ld. SERFŐZŐ Szabolcs, *A sasvári pálos kegyhely története*, Budapest, Balassi, 2012, 116.

tanácsossá nevezték ki, s már 1715-től rendszeresen misézett a Hofburg kápolnájában az uralkodócsalád tagjainak jelenlétében.²⁹ Az Erdődy Gábor hagyatékának részét képező paramentumokról 1745-ben felvett leltár tanúsága szerint több Habsburg eredetű főpapi ornátus is volt a püspök tulajdonában. Ezek egyikét ugyancsak egy koronázási öltözekből, mégpedig a III. Károly által pozsonyi koronázásakor viselt vörös színű,³⁰ ezüstszálakkal átszőtt, ún. *drap d'argent* selyemszövetből készült díszruhából alakították át.³¹ Ez az együttes, amely 9 darabból állt (miseruha, mitra, stóla, manipulus, kehelytakaró és kehelyfedő [*velum és palla*], bursa, cipők és oltárpárna), nem maradt fenn, de a miseruha dedikációs feliratát megőrizte az inventárium.³² Eszerint a király azért ajándékozta koronázási öltözékét Erdődynek, aki ekkor még Telekessy István egri püspök koadjutora volt, mert az 1712. évi pozsonyi koronázás során fontos ceremoniális szerepet játszott: a koronázási keresztet vitte a menetben a király előtt, akárcsak később, Mária Terézia koronázása alkalmával. A férfi díszruha anyagából tehát ez esetben pluvialét nem, csak miseruhát lehetett ki-
szabni.

²⁹ KÖKÉNYESI Zsolt, *Mise és presztízs: A magyar főpapok jelenléte és reprezentációja a bécsi udvarban 1711 és 1765 között*, Századok 2015/4, 929 skk. Az egri irgalmas rendházból származó, Hutter János által 1753-ban festett (posztumusz) portréja az egri érseki palotában található. Ld. BUZÁSI Enikő, *A pécsi püspökség festészeti gyűjteménye: Művek a 16–19. századból*, Művészettörténeti Értesítő, 2016, 45.

³⁰ Az 1712. május 20-i pozsonyi koronázási ceremónia leírása szerint III. Károly magyar nemesi öltözetet, mentét és tollforgós kalpagot viselt. Ebben az öltözetben ábrázolják a királyt koronázási portréi is, pl. Johann Jakob Matern di Cilano festménye (Pozsony, Városi Galéria, ltsz. A.135) vagy a Nemzeti Múzeumban őrzött képmása (ltsz. 2237).

³¹ *Inventarium sacrorum apparamentorum Episcopatum post fata Exc. Dom. Com. Episcopi Gabrielis Antonii Erdödy*. Egri Főegyházmegyei Levéltár, 173/1056 sz., 1.: Alba Imperatoris applicabilis pro rubro et viridi: *Planeta cum sua stola, manipulo, velo, bursa, pala, mitra sandaliis et duobus cussinis ex materia pretiosa, aureae vulgo drap d'archan [sic!] dicta materiae subducta et margines fibriarum loco ubique auriphrygiata ex veste gloriosae memoriae Imperatoris Caroli VI quae occasione inaugurationis suae in Regem Hungariae indutus erat facta in cuius parte inferiori sequens inscriptio literis acu pictis habetur: CAROLVS SEXTVS / IMPERATOR HISPANO CATHOLICVS / AC / HVNGARO APSTOLICVS REX / VESTES SVAS REGALES HVNGARICAS, QVIBVS / OCCASIONE CORONATIONIS IN CIVITATE POSONI-ENSIPERACTIAE INDVTVS ERAT / PRO E CCLLESIASTICO ORNATV CONTVLT. / GABRIELI ANTONIO ERDÖDY / PRAELATO TESSENS I, ET COADIVTORI AGRJENS I / QVICRUCEM REGIAE SERENITATIS PRAEFERRE DEBEBAT / ET / POST HAC IN HOCCESACRO ORNATVETIAM / PRO EPISCOPO TESSENS I CONSECRABATVR.* (Köszönöm Lipp Mónikának, hogy felhívta a figyelmem a forrásra.)

³² Az ornátus nem szerepel a székesegyház sekrestyéjének 1864. évi inventáriumában, így valószínűsíthető, hogy a püspöki (1804-től érseki) palota kápolnájának felszereléséhez tartozott, ennek inventáriumi azonban nem maradtak fenn.

Az 1745. évi hagyatéki leltár szerint Erdődy Gábor tulajdonában volt négy további bécsi udvari eredetű ornátus is, amelyek mára szintén elvesztek, azonban jól érzékeltetik Erdődy püspök szoros kapcsolatát a bécsi udvarral. Ezek egyike, egy pluviáléből, mitrából és stólából álló együttes Mária Terézia férje, Lotaringiai Ferenc herceg vőlegényi díszruhájából készült, amelyet az Augustinerkirchében tartott menyegzőjén viselt 1736-ban.³³ A források szerint a herceg esküvőjén a korban szokásos udvari ceremoniális díszruhát, ún. spanyol felöltőt (*Mantelkleid*) viselt. Ennek része volt egy csipkével gazdagon díszített köpeny is, amely viszonylag egyszerűen átalakítható volt pluviálévvá.³⁴

A Wienerisches Diarium tudósításai szerint a herceg születésnapján, 1742. december 8-án, majd a következő év ugyanezen napján Erdődy püspök misét mondott Lotaringiai Ferenc szerencsés uralkodásáért az egri székesegyházban, amelynek végén a *Te Deum*hoz ezt a pluviálét öltötte magára.³⁵ Az 1743. évi tudósítás közli a palást kronosztichonos dedikációs feliratát is, amely az uralkodópár házasságkötésének évszámát (1736) adta, a felirat utolsó sorai szerint ugyanakkor Erdődy püspök Mária Terézia 1741. évi pozsonyi koronázásakor is ezt a pluviálét viselte.³⁶

Nem tudjuk, hogy a herceg miért adományozta vőlegényi ruháját az egri püspöknek, akinek semmilyen szerepe nem volt az uralkodópár menyegzőjén. Fontos funkció jutott ugyanakkor az egri püspöknek a trónörökös, II. József 1741. március 13-i keresztelőjén, melynél asszisztensként működött közre a pápai nuncius mellett.³⁷ Elképzelhető, hogy a herceg ebből az alkalomból ajándékozta a püspöknek vőlegényi

³³ *Inventarium sacrorum apparamentorum... i. m.*, 4. Alba Ducis Francisci Lotaringi: Ad haec pariter est pluviále cum sua stola et mitra ex veste nuptiali modo gloriose Imperantis Francisci Stephani Lotharingi ex materia pretiosa alba argenteis floribus intermistis constante, et per circuitum finibre loco auriphrygiatum, eius pentilitiis utrumque ex latere instructum et sequentem inscriptionem exhibens. (A felirat átiratának helye üresen maradt a leltárban.)

³⁴ A hagyomány úgy tartja, hogy Lotaringiai Ferenc vőlegényi ruhájából a Hofburg kápolnája számára készült egy ornátus, az ún. *Mantelkleid-Ornat*, amit ma a bécsi császári kincstárban őriznek. Ld. SCHMITZ-VON LEDEBUR, *i. m.*, 56. Ennek a hagyománynak azonban ellentmond a Wienerisches Diarium tudósítása, amelyet a korábbi kutatások nem ismertek. Katja Schmitz-Ledebur megfigyelése és szóbeli közlése szerint feltehetően csak a *Mantelkleid-Ornat* miseruhája készült egy férfi mellényből, míg a pluviálét és a dalmatikát egy női ruhából alakították át.

³⁵ Wienerisches Diarium, 19. Dezember 1742 (Nr. 101), p. 1328.; uo. 14. Dezember 1743 (Nr. 100), p. 5.

³⁶ ATQVE IN REGII SPONSALITIAE VESTIS PATRONI TVNC SPONSAE NVNC VERO CONIVGIS THERESIAE REGINAE HVNGARIAE SOLENNI POSONII CORONATIONE PONTIFICALITER MAIESTATISVAE ASSISTENS ISTO NOVO ORNATV VSVS FVERAT [1736].

³⁷ KÖKÉNYESI, *i. m.*, 937.

ruháját, aki azt három hónappal később, a pozsonyi koronázás során öltötte magára először.

A Wienerisches Diarium tudósítása szerint a herceg öccse, Lotaringiai Károly – bátyja példáját követve – szintén Erdődy püspöknek ajándékozta vőlegényi ruháját, amelyet 1744-ben Mária Anna főhercegnővel kötött menyegzőjén viselt, továbbá megemlíti, hogy VI. Károly özvegye, Erzsébet Krisztina császárné (1691–1750) is egy brüsszeli csipkével díszített miseruhát adományozott a püspöknek.³⁸ A hagyatéki leltár ezek mellett egy további, aranyszálakkal átszőtt, ún. *drap d'or* selyemszövetből készült ornátust is említ, amelyet I. József özvegye, Vilma Amália császárné (1673–1742) adományozott Erdődy Gábornak.³⁹

Mária Terézia egyházi adományainak nagy része az 1770-es évekre esik, összefüggésben azzal, hogy Lotaringiai Ferenc 1765-ben bekövetkezett halála után az özvegy császárné nagyrészt távol maradt udvari ceremóniáktól, II. József pedig társuralkodóként nagyrészt átvette tőle a kormányzással járó teendőket, így nagyobb figyelmet fordított saját hitéletére és az uralkodói *pietas* erényének gyakorlására. Az 1770-es évek magyarországi adományai között elsőként a Somogyi Dániel pannonhalmi főapátnak ajándékozott, *M.T. 1770* jelzéssel ellátott ornátust kell említenünk.⁴⁰ Az adományozás alkalmá feltehetően az volt, hogy a királynő 1770-ben a *reverendus* címet adományozta a főapátnak.⁴¹ Az 1770-es években a legtöbb a magyarországi római katolikus egyházmegye főpásztorát is paramentumokkal ajándékozta meg a királynő, köztük az 1776/77-ben létrehozott új egyházmegyék püspökeit is. Így például 1773-ban Batthyány József kalocsai érseknek és Migazzi Kristóf váci püspöknek, 1775-ben Galyuff József zágrábi, 1776-ban pedig Kollonics László erdélyi (gyulafehérvári) püspöknek ajándékozott egy-egy miseruhát.⁴² Ezen kazulák többségére, a hátlap aljára a királynő nevét vagy monogramját és az adományozás évszámát is ráhímezték. Ilyenek például a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeumban őrzött kazula, amelyen az MT 1778 jelzés látható,⁴³ vagy a győri Egyházmegyei Kincstárban őrzött miseruha, amelyet 1774-ben, aranymiséje alkalmából Zichy Ferencnek aján-

³⁸ Wienerisches Diarium, 25. Jänner 1744 (Nr. 8), Anhang.

³⁹ *Inventarium sacrorum apparamentorum...*, i. m., 5.

⁴⁰ KÖHLER, i. m., 263, Nr. 6.

⁴¹ NÉMETH Ambrus, *A Pannonhalmi Főapátság története, V, (1709–1802)*, Budapest, 1907, 43.

⁴² LAKATOS Adél, *Kalocsai kincsestár*, Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények Érseki Kincstár, 2015, 83; KONCZ József, *A váci székesegyház kincstárának útmutatója*, Vác, 1910, 8; Zdenka MUNK, *Riznica zagrebačke katedrale*, Zagreb, 1983, 135; *Maria Theresia Paramenten-Ausstellung*, i. m., Nr. 90.

⁴³ *Maria Theresia Paramenten-Ausstellung*, i. m., Nr. 103. (Ltsz.: 74.197).

dékozott a királynő. Ez utóbbi színes selyemfonallal hímzett díszítése teljesen azonos a bécsi Hofburgkapelléből származó, 1778-ban készült *Seidenschmuck-Ornat* mustrájával,⁴⁴ ami jól érzékelteti, hogy az 1770-es években szinte sorozatgyártásban készültek a kazulák a bécsi udvar megrendelésére.

Mária Terézia monogramja az 1776-ban a székesfehérvári székesegyháznak adományozott miserubán

A római katolikus főpásztorok mellett Mária Terézia a görög-katolikus egyházmegyék előljáróinak is adományozott ornátusokat. 1772-ben Grigore Maiornak, a fogarasi főegyházmegye püspökének ajándékozott egy ornátust püspökké történt kinevezése alkalmából.⁴⁵ 1773-ban a két évvel korábban felállított munkácsi görög-katolikus egyházmegye első püspökének, Bacsinzky Andrásnak ajándékozott liturgikus öltözéket (omoforiont, mandíaszt és mitrát), valamint különféle ezüst tárgyakat (dikériornt, tömjéntartót és aranyozott sárkányfejes pásztorbotot).⁴⁶

⁴⁴ *Uo.*, Nr. 49; BEDY Vince, *A győri székesegyház története*, Győr, 1936, 61; KÖHLER, *i. m.*, 287, Nr. 40; SCHMITZ-VON LEDEBUR, *i. m.*, 72.

⁴⁵ Vasárnapi Újság, 1899. február 5., 6.

⁴⁶ *Maria Theresia Paramenten-Ausstellung* 1904, Nr. 76.; PUSKÁS Bernadett, *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon: Hagyomány és megújulás*, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2008, 197. 1776 őszén, nem sokkal nagyváradi görögkatolikus püspökké történt kinevezését követően Drágossy Mózes levélben kért az

Mária Terézia szakrális reprezentációjában a liturgikus öltözékek adományozása mellett fontos szerepet játszottak az ereklyeadományok is. Ezek közül a legjelentősebb kétségkívül az volt, hogy 1771-ben Mária Terézia közbenjárására a raguzai domonkosok visszaszolgáltatták a Szent Jobbot, amelyet a budai királyi palota kápolnájában, a Szent István-mellékoltáron helyeztek el.⁴⁷ 1778-ban a palota északi szárnyának belső udvarán önálló kápolnát is emeltek a karereklye őrzésére. Ugyanebben az évben a királynő egy reprezentatív ezüst hermában a székesfehérvári székesegyháznak adományozta Szent István koponyaereklyéjét is, majd 1779-ben Szily János szombathelyi püspöknek adományozott egy kisebb Szent Márton-ereklyét.⁴⁸

Az 1779-ben Mária Terézia több olyan ereklyetartó házioltárt is adományozott Magyarországra, amelyeket korábban a császári kincstárban őriztek.⁴⁹ Két ébenfából faragott, férfi és női szentek ereklyéit tartalmazó házioltárt a pannonhalmi bencés apátságnak adományozott.⁵⁰ Az 1620 körül Prágában, Ottavio Miseroni műhelyében készült művek a rajtuk lévő Habsburg-címerek tanúsága szerit udvari megrendelésre

uralkodótól a munkácsihoz hasonló ornátust maga számára. Ld. BUNYITAY Vincze, *A váradi püspökség története az alapítástól a jelenkorig*, IV, Nagyvárad, 1888, 346.

⁴⁷ BEKE Margit, *A királyi palota egyháztörténeti vonatkozásai a XVIII. században*, Tanulmányok Budapest Múltjából, 2001, 129.

⁴⁸ SMOHAY András, *Szent István király székesfehérvári ereklyetartó hermája = István, a szent király: Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján*, szerk. KERNY Terézia, SMOHAY András, Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2013, 64–71; ZSÁMBÉKY Monika, *Szent Márton elfeledett és megkerült ereklyéje Szombathelyen*, Vasi Szemle, 2016, 603–610.

⁴⁹ A bécsi udvari kincstár 1758. évi leltárában olvasható utólagos bejegyzés szerint 1778 novemberében több tucat ereklyét adtak át a kincstár gyűjteményéből Mária Teréziának, aki aztán elajándékozta ezeket. Ld. *Inventare, Acten und Regesten aus der Schatzkammer des Allerhöchsten Kaiserhauses*, Hrsg. Heinrich ZIMERMANN, Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses, 1895, XXVI., 37. jegyzet. Mária Terézia a császári kincstárból kiemelt ereklyetartó házioltárokat adományozott 1779-ben Ambros Lorenz klosterneuburgi prépostnak és Magnus Klein göttweigi apátnak is. Ld. *Kirche, Kloster, Kaiserin*, i. m., 121. A hagyomány szerint 1758-ban Mária Terézia ajándékozta a trencsényi jezsuitáknak Szent István és Szent Imre aranyozott réz ereklyetartóit a szentek papírra festett miniatűr képmásaival, amelyek később a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek. Ld. István, a szent király, i. m., Nr. 4. A trencsényi rendház 1728 és 1772 között vezetett krónikája (ELTE EK, Ab 117) ugyanakkor nem tesz említést az ereklyékről, sem 1758-ban, sem a korábbi vagy későbbi években.

⁵⁰ KISS Erika, *Két ereklyetartó házioltár = Mons Sacer 996–1996.: Pannonbalma 1000 éve*, szerk. TAKÁCS Imre, III. Nr. C.2–3. A korábbi kutatások azt feltételezték, hogy az adományozásra Mária Terézia 1775 nyarára tervezett pannonhalmi látogatása alkalmából került sor. Valójában nincs adat arról, hogy a királynő valaha is meglátogatta volna az apátságot, s az ereklyetartók is csak 1778 novemberében kerültek ki a császári kincstárból.

készültek. Két másik hasonló ereklyetartó házioltárt az ungvári görög-katolikus székesegyháznak adományozott az uralkodó, amely 1775-ben lett a munkácsi görög-katolikus egyházmegye központja. A pannonhalmi oltárokhoz hasonlóan korábban ezeket a bécsi császári kincstárban őrizték.⁵¹ A Matthias Wallbaum augsburgi műhelyében 1630 körül készült ereklyetartókat az ikonosztáz királyi kapuja fölötti fülkékben helyezték el, azonban a második világháború után nyomuk veszett.⁵² Egy harmadik házioltárt, amelyet a királynő szintén a császári kincstárból „emelt ki”, Patachich Ádám kalocsai érseknek ajándékozta.⁵³ Az Angyali üdvözlés jelenetét ábrázoló 16. századi oltárka az érseki palotakápolna oltárán kapott helyet.

Házioltár az Angyali üdvözlés jelenetével. Kalocsa, érseki palota kápolnája

⁵¹ A két oltár azonosítható a bécsi udvari kincstár 1758. évi leltárában, a IX. szekrény 25. számú tételeként. ZIMERMÁN, *i. m.*, XXII.

⁵² TERDIK Szilveszter, *Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században: Művészet és reprezentáció*, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2014, 255. sz. jegyz.

⁵³ SZILÁRDFY, *i. m.*, 10. Az oltár azonosítható a bécsi udvari kincstár 1758. évi leltárában, a IX. szekrény 1. számú tételeként. Ld.: ZIMERMÁN, *i. m.*, XXI.

Az adományozásra feltehetően abból az alkalomból került sor, hogy 1779-ben készült el az érseki palota kápolnája, amelynek berendezéséhez s a királynő így egy reprezentatív oltárképpel járult hozzá. Mária Terézia már 1776-ban is tett egy hasonló gesztust az akkor még a váradi püspöki címet viselő Patachich Ádám felé:

Ismeretlen németalföldi mester: Szűz Mária a gyermek Jézussal, 1550 k.

akkor négy, Mózes életének jeleit ábrázoló festményt adományozott neki, ekként hozzájárulva a váradi püspöki palota berendezéséhez.⁵⁴

1755-ben, Forgách Pál püspök közbenjárására ugyancsak a váradi püspökséget ajándékozta meg Mária Terézia 35 festménnyel, amelyeket a püspökség birtokain fekvő plébániatemplomokban helyeztek el. Ezen képek közül mára mindössze kettő maradt fenn: az egyik Szűz Máriát és Szent Józsefet ábrázolja a gyermek Jézussal, Keresztelő Szent Jánossal és Alexandriai Szent Katalinnal (Nagyvárad, egykori Szent Brigitta-templom), a másik pedig Szűz Máriát, amint gyümölcsöt nyújt át az ölében ülő Gyermekeknek.⁵⁵

Ez utóbbi egy rendkívül kvalitásos, fatáblára festett Madonna-kép, amely a 16. század közepének németalföldi festészetéhez, főleg Joos van Cleve műveihez áll közel. A festményt Forgách püspök a belényesi plébániatemplom mellékoltárán helyezte el, ahol azt kegyképként tisztelték.⁵⁶ Erről tanúskodik, hogy a képet a Mária nyaka elé függesztett aranylánccal ékesítették, amelyen Mária Terézia koronázási

⁵⁴ Felix Terra: *Történelem és Egyházművészet a Nagyvárad Római Katolikus Egyházmegyében*, szerk. LAKATOS Attila, Oradea/Nagyvárad, Nagyvárad Római Katolikus Egyházmegye, 2018, 106.

⁵⁵ Felix Terra, *i. m.*, 101–105.

⁵⁶ BÍRÓ József, *A belényesi római katolikus templom*, *Archaeologiai Értesítő*, 1935, 143–156.

érme függ, míg a hátoldalon latin nyelvű felirat emlékeztet a királynői adományzásra. Az ereklyetartókhoz hasonlóan nagy a Nagyváradra adományozott festmények is a császári gyűjteményekből származtak: mindkét fent említett festmény azonosítható Habsburg Lipót Vilmos főherceg gyűjteményének 1659-es inventáriumában.⁵⁷

Mária Terézia magyarországi egyházi adományai mind műfajukat, mind a megajándékozottak körét, mind pedig az adományozás alkalmát tekintve igen sokrétűek. A királynő uralkodásának négy évtizede alatt az adományozások dinamikája és indítékai jelentősen megváltoztak. A trónra lépését követő időszakban elsősorban a dinasztikus hagyományok határozták meg az adományozások kereteit. Ezt mutatja például az is, hogy apjához, III. Károlyhoz hasonlóan Erdődy Gábornak adományozta koronázási díszruháját, hogy a püspök abból főpapi ornátust készíttessen. Az 1770-es években ugyanakkor a főpapok megajándékozásának gyakorlata egyfajta rutinná vált, ami például a paramentum-adományozások nagy számában is megmutatkozik. Amint az udvari gyűjteményekből kiemelt ereklyék és festmények adományozása is mutatja, az uralkodói *pietas* gyakorlása szorosan összefonódott a császári kincstár gyűjteményeinek újjazásával is.⁵⁸

Mária Terézia magyarországi egyházi adományaiban a királynőnek, mint Szent István legitím örökösének a katolikus egyház fölötti főkegyúri joga is kifejezésre jutott, amit már az 1758-ban felvett apostoli királyi címe is jelzett. Ebbe a történelmi kontextusba helyezte Mária Teréziát a nagyszombati egyetem bölcseleti karának dékánja is a budai királyi palota kápolnájának felszentelésekor, 1769. október 15-én, Avilai Szent Teréz ünnepén, azaz a királynő névnapján elmondott beszédében.⁵⁹ A

⁵⁷ Adolf BERGER, *Inventar und Kunstsammlung des Erzherzogs Leopold Wilhelm von Österreich*, Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses, 1883, LXXIX–CLXXVII. A belényesi Madonna-kép a leltár 274. tételével, a váradi Szent Brigitta-templom festménye pedig az 52. tétellel azonosítható.

⁵⁸ A korábbi időkből csak kevés példát ismerünk arra, hogy az uralkodó az udvari gyűjteményből emelt volna ki tárgyat ajándékozás céljára. Ezek egyike az Esterházy-kincstár ún. bányász-serlege, amelyet Selmechánya városa adományozott 1650-ben III. Ferdinándnak, majd az 1680-as években I. Lipót Esterházy Pál nádornak ajándékozta. Ld. *Esterházy-kincsek: Öt évszázad műalkotásai a herceg Esterházyak kincstárából*, szerk. SZILÁGYI András, Budapest, Iparművészeti Múzeum, 2006, Nr. 104.

⁵⁹ A királyi palota alapkőletételére szintén a királynőhöz kötődő napon, 1749. május 13-án, Mária Terézia születésnapján került sor. A kápolna felszentelését a királynő kívánságára időztették Avilai Szent Teréz ünnepnapjára, amint azt 1769. szeptember 27-én Grassalkovich Antalhoz írott leveléből is kiderül. (MNL OL, Acta Jesuitica (E 152), Irregestrata, Coll. Bud. Fasc. 1. f. 271.: ... *in Nomine meo solenni Ecclesiae Regiae Budensis Consecrationi in Festo S. Theresiae peragendae assistatis*) A királynő több adománya is névpatrónusa kultuszának fellendítését szolgálta, így például 1763-ban a pozsegai (Požega, Horvátország) Szent Teréz-plébániatemplom főoltárára a névpatrónus extázisát ábrázoló főoltárképet adományozott. Ld.:

jezsuita szónok egy nagy ívű történeti áttekintés keretében előbb az apostoli királyságot alapító és a magyarországi egyházszervezetet kiépítő Szent István királyt magasztalta, majd Mária Terézia uralkodói erényeit dicsérte, az államalapító király méltó utódként jellemezve a királynőt, az *ecclesia aulica* megújítóját:

Rád szállt Szent István koronája és jogara, és a Te őseidre. Te vagy a pannóniai királyság és egyház örököse. A Te kivételes kegyességedről tanúskodik az Isten dicsőségére emelt sok szentély, s ezek a falak is a Te bőkezűségednek köszönhetik ragyogásukat.

Majd elmondta, hogy a királyság székhelyét Nagy Lajos helyezte a budai Várhegyre, s ott „fényes palotát és templomokat” emelt. Ezeket Zsigmond király tovább bővítette, s kápolnát emelt Szent Zsigmond tiszteletére, akit – amint azt Bonfini is írja – a király különleges tisztelettel övezett; végül Mátyás király nemes és művészi díszítmenyekkel tovább ékesítette az épületet. Ezt követően a szónok ismét a királynőt magasztalta, hiszen „Magyarország ezen hajdani ékességei” az ő bőkezűségének köszönhetően „épültek újjá” romjaikból, a háborúban elpusztult „ régi palota és a királyi templom helyén”.⁶⁰

Ugyancsak a királynő kegyúri szerepét, egyben az uralkodócsalád mennyei oltalmát hangsúlyozták a budai királyi palota kápolnájának és főoltárának patrocíniumai. A kápolna a Szűz Mária és Szent Zsigmond titulust kapta, ezáltal átörökítve a középkori budai prépostsági templom kettős patrocíniumát.⁶¹ A főoltárt ugyanakkor a királynő és az elhunyt császár védőszentjei, Nagy Szent Teréz és Assisi Szent Ferenc tiszteletére szentelték fel, míg a négy mellékoltár az uralkodópár tíz (élő) gyermekének névpatrónusaival azonos titulusokat kapott. Ezek közül evangéliumi oldalon álló első mellékoltárt II. József császár és Lipót főherceg névpatrónusainak szentelték.⁶²

Mirjana REPANIĆ-BRAUN, *Representation of the Habsburgs in Croatian Historical Lands Public Spaces and Religious Art as Political Tools = Die Repräsentation der Habsburg-Lothringischen Dynastie in Musik, visuellen Medien und Architektur*, Hg. Werner TELESKO, Wien, Böhlau, 2017, 338.

⁶⁰ Nicolaus BENKŐ, *Oratio dum regia Budensi domo perfecta templum aulicum ipso divae Theresiae festo [...] consecraretur, dicta*, Budae, 1769, 9.

⁶¹ Mária Terézia már 1767-ben kinyilvánította szándékát, hogy a palotakápolnát egyesíteni kívánja a budai Szent Zsigmond-prépostsággal. Ld.: NÉMETHY Lajos, *A vörös csillagos keresztes-vitézek rendjének működése és érdemei Magyarországon*, Új Magyar Sion, 1882, 747.

⁶² NÉMETHY, *i. m.*, 749. A Lotharingiai Ferenc kegyuraság alá tartozó holicsei kapucinus templom főoltárát ugyancsak a császár névpatrónusa, Assisi (Szeráfi) Szent Ferenc, míg az egyik mellékoltárt Szent Teréz tiszteletére szentelte fel 1756-ban Csáky Miklós esztergomi érsek. Ld. SERFŐZŐ Szabolcs, *Schloss Holitsch und die Wallfahrtskirche Sassin zur Zeit Franz Stephans von Lothringen: Szenen der Ablenkung, Repräsentation und Frömmigkeit*, Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts, 2008, 329.

Ugyancsak az uralkodócsalád égi oltalmát fejezte ki az a tizenhat aranyozott ezüstszívből álló lámpás, azaz örökméceset, amelyet az uralkodópár 1762-ben adományozott a sasvári (Šaštín, Szlovákia) pálos zárándoktemplom számára, s amelyet a főoltár előtt függesztettek fel. Az örökmécesen minden egyes szív az uralkodócsalád egy-egy tagját szimbolizálta, rajtuk az uralkodópár és élő gyermekeik nevével és születési dátumával: középpött a szülőket, valamint a trónörökös József főherceget és feleségét, Pármai Izabellát jelképező szívek helyezkedtek el, melyeket koszorúként öveztek a gyermekeket szimbolizáló szívek. A lámpáson az uralkodópár címerei is helyet kaptak, valamint egy dedikációs felirat is olvasható volt rajta, melyben az egész uralkodócsalád a sasvári Szűz előtti örök hódolatának adott hangot.⁶³

A Regnum Marianum-eszme jegyében a Mária Terézia és Szent István között vont párhuzam mellett, s annak mintegy tovább fokozásaként Mária Terézia és Szűz Mária panegirikus célzatú párhuzamba állítása, s a királynőnek a magyar történelem második Máriájaként történő magasztalása sem volt idegen a kor gondolkodásától. Erről tanúskodnak például Padányi Bíró Márton sorai, melyeket az 1741. augusztus 20-án, Szent István ünnepnapján a pozsonyi ferences templomban elmondott, majd nyomtatásban is megjelentetett beszédéhez fűzött, a Mária Teréziát megkoronázó Esterházy Imre érsekhez szóló ajánlás gyanánt: „Szent Imre Herczeget illető, de ez virágzó liliomos tiszta Szűz életének idejében elragadtatván, a tizenkét Csillagokkal megkoronáztatott Mária Mennyei Királyné Asszonyra örökös jussal maradt, és a Második Imre Herceg által a II. Mária Királyné Asszonynak Fejében tétetett Szépségnek Koronája, úgymint a hajdani dicsőségre és boldogulásra kellemetes virágzással újjulandó Máriai Magyar-Országnak és Nemzetnek a Mária, Magyar és Cseh Országi örökös Királyi-Királyné Felső Asszonyunknak Nagy Méltóságú Herceg Galánthai Esterházy Imre Esztergami Érsek, Magyar-Országi Prímás, és Fő Cancellarius ő Herczege által dicsőségesen véghez vitt jeles pompás Koronázásából származott, és meg-újjult öröme, gyönyörúsége, és vigasztalása.”⁶⁴

Mária Teréziát a történelmi emlékezet is az országát és annak egyházát felvirágoztató uralkodóként őrizte meg. Ennek egyik érzékletes példája Jakob Matthias

⁶³ SERFŐZŐ, *i. m.*, 117.

⁶⁴ PADÁNYI BÍRÓ MÁRTON, *Ünnep-napokon... mondott külömb-külobmféle sok szép prédikáziók...* Győr, 1761, 55. utáni számozatlan oldal. Padányi egy másik, a királynőt szintén második Máriaként dicsőítő 1741. évi prédikációját idézi: M. VARGA Benedek, *A kontinuitás szimbolikus konstrukciói: Mária Terézia koronázási ünnepségén*, Metszetek, 2014, 121.

Schmutzer *Pannonia gyászja Mária Terézia sírjánál* című, 1780-ban készült rézmetsete,⁶⁵ amelyen egy latin nyelvű verses felirat olvasható a síremléken. Zárszó gyanánt a felirat egy részletének magyar fordítását a Mindenés Gyűjtemény nyomán közöljük:

Magyar Országnek állhatatos háborúságos ínségi után állandó békességet készítettem. Határit, régi elveszett tartományainak meghódításával terjesztetem. Az elrezzent Músákat Thémissel országim kebelébe visszahoztam. S aki királyok napa, római tsászár leánya, házastársa s édes anyja valék, most e szűk sírhalom fed bé engemet.⁶⁶

A Szent Jobb kultuszával és Magyarországra hozatalával függ össze két, Mária Terézia által adományozott, a Szent Jobbot ábrázoló kép is. A két, azonos megjelenésű, selyemszövetre festett kép egyikét a veszprémi érseki palota kápolnájában, a másikat a Bihar megyei Szentjobb (Sániob) plébániatemplomában őrzik. Az előzőt Bajzáth József későbbi veszprémi püspök kapta ajándékba a királynőtől annak emlékére, hogy 1771 júliusában ő kísérte Bécsből Budára a Szent Jobbot. A képhez tartozó, Mária Terézia kézjeggyével ellátott hitelesítő irat szerint a képet arra az atlaszelyem kendőre festették, amellyel az ereklyét letakarták, amikor azt Raguzából Bécsbe szállították.⁶⁷ A másik, azonos hitelesítő felirattal ellátott képet Somogyi Dániel (1720–1801) pannonhalmi apátnak ajándékozta a királynő 1771. október 10-én, Dániel napján, bizonyára annak emlékére, hogy a középkorban a bencés rend őrizte az ereklyét a szentjobbi apátságban.⁶⁸ A selyemkendő tehát a Szent Jobbal való fizikai kontaktus révén maga is ereklyévé lett, s így alkalmassá vált arra, hogy a Szent Jobb középkori őrzési helyén mintegy helyettesítse az 1771-től a budai királyi palota kápolnájában őrzött ereklyét.

1778-ban a palota északi szárnyának belső udvarán Mária Terézia önálló kápolnát is építtetett a Szent Jobb őrzésére, s ugyanebben az évben a királynő egy reprezentatív ezüst hermában a székesfehérvári székesegyháznak adományozta Szent István

⁶⁵ *Maria Theresia als Königin von Ungarn*, Hrsg. Gerda MRAZ, Eisenstadt, 1980, Nr. 487.

⁶⁶ Mindenés Gyűjtemény, 1787/9, 143.

⁶⁷ István, a szent király, szerk. KERNY Terézia, SMOHAY András, Székesfehérvár, 2013, Nr.

68. (KERNY Terézia) A hitelesítő felirat szövege: Praesentem effigiem dexteris S. Regis Stephani in attalico involucro, cui haec Sacra Reliquia inerat, dum Ragusae Viennam transferbatur, depingi curavimus: quod haec nominis nostri subscriptione testatum facimus. Schönbrunii 13tia Septembris 1771 / Maria Theresia.

⁶⁸ A képet néhány évvel később Mándics Antal (1740–1815) zágrábi kanonok, címzetes szentjobbi apát adományozta a szentjobbi plébániatemplomnak. Ld. KERESZTURI József Alajos, *Compendiaria descriptio fundationis ac vicissitudinem episcopatus et capituli M. Varadensis*, Magno Varadini, 1806, 271.

koponyaereklyéjét is, majd 1779-ben Szily János szombathelyi püspöknek adományozott egy kisebb Szent Márton-ereklyéjét.⁶⁹

⁶⁹ SMOHAY András, *Szent István király székesfehérvári ereklyetartó hermája = István, a szent király*, szerk. KERNY Terezia, SMOHAY András, Székesfehérvár, 2013, 64–71; ZSÁMBÉKY Monika, *Szent Márton elfeledett és megkerült ereklyéje Szombathelyen*, Vasi Szemle, 2016, 603–610.

KULCSÁR KRISZTINA

A királynő „cédulkáí”

Imák, fohászok, feljegyzések Mária Terézia hagyatékában

Mária Terézia vallásossága, erős és mély katolikus hite közismert, amely nem csupán személyiségének, hanem uralkodói elveinek is meghatározó eleme volt. A monarchia szintjén ide tartoznak különféle, a katolikus egyház és vallás védelmében hozott rendeletei.¹ A korszak és az udvari élet szintjén ide sorolhatjuk mindazon szokásokat, vallási ünnepeket és rituálékat, amelyek megszabták, keretbe foglalták a mindennapjaikat, és amelyek a nyilvánosság előtt zajlottak. Ez utóbbiakról elsősorban későbbi főudvarmestere, Johann Josef Khevenhüller-Metsch naplóiából,² továbbá újsághírekből és követjelentésekből is értesülünk. Jóval kevesebbet tudunk azonban a „magánember” szintjéről, arról, milyen módon élte meg a királynő a hitét, mit jelentett neki a vallás. Közismert, hogy életében és napirendjében fontos szerepet játszott a mindennapos, rendszeres imádkozás és templomba járás – ezek azonban a korszak hívó embereire mind jellemzőek voltak.³ Keveset olvashatunk erről az uralkodónó biográfusainál: vagy közismert tényként kezelik, és egy-egy mondattal említik csak, vagy a rendszerességet, vallásos türelmetlenségét, gyermekeihez intézett intelmeit emelik ki.⁴ Nem véletlenül: magánlevelek és instrukciói az egyedüli források, amelyekben

¹ Lásd legújabban Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Maria Theresia: Die Kaiserin in ihrer Zeit. Eine Biographie*, München, C. H. Beck, 2017, 575–610.

² *Aus der Zeit Marias Theresias: Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch*, Hg. Rudolf KHEVENHÜLLER-METSCH, Hanns SCHLITZER, I–VII, Wien/Leipzig, Holzhausen/Engelmann, 1907–1925, passim.

³ Peter HERSCHE, *War Maria Theresia eine Jansenistin?*, Österreich in Geschichte und Literatur, 1971, 14–25; Adam WANDRUSZKA, *Die Religiosität Franz Stephans von Lothringen: Ein Beitrag zur Geschichte der „Pietas Austriaca und zur Vorgeschichte des Josephinismus in Österreich*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 1959, 162–173. Újabb: Kerstin SCHMAL, *Die Pietas Maria Theresias im Spannungsfeld von Barock und Aufklärung: Religiöse Praxis und Sendungsbewußtsein gegenüber Familie, Untertanen und Dynastie*, Frankfurt a. M., Peter Lang, 2001.

⁴ Szinte alig találunk adatot a királynő vallásosságáról: MARCZALI Henrik, *Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig (1711–1815): 2. Mária Terézia uralkodása = A magyar nemzet története*, VIII, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1898, 326, 328; IFJ. BARTA János, *Mária Terézia*, Budapest, Gondolat,

erre való utalásokat találhatunk.⁵ A királynő életét legújabbban kötetbe foglaló szerzőnő még azt is megkockáztatja, hogy kétségbe vonja, mennyire beszélhetünk Mária Terézia esetében belső meggyőződésről a nyilvánosság előtt zajló vallásgyakorlás terén.⁶ Az itt bemutatandó különleges források reményeim szerint megcáfolják ezt a feltételezést, és láthatóvá válik, hogy feltárható a magánemberi szint is, és a királynő személyiségéről, gondolatairól, vallásosságáról bővebb adalékokat tudunk gyűjteni. E helyütt azonban eltekintek ezek elemzésétől, mélyebb szintű vizsgálatuktól, mindez részletesebb, darabszintű vizsgálatokat igényel, amelyre jelen tanulmány keretében nem vállalkozom.

A hagyaték története

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi a Habsburg család magyar-óvári levéltárát, amely az 1956. évi tűzvészt követően, a megmaradt iratanyag újrendezése után jelenleg 13 fondból áll. Az iratok szétszóródtak, sőt jelentős részben megsemmisültek, ezért a korábbi rendszer megbomlott, így a fondokat családtagonként osztották be, illetőleg a töredékeket vegyesen. Az egyik fondba a különböző Habsburg családtagoktól származó iratok kerültek besorolásra. Itt található egy kis méretű, 18 cm x 13 cm kiterjedésű bőrborítású dobozka, amelyen aranyozott felirat áll: „Kaiserin Maria Theresia. Kleine Aufzeichnungen”.⁷ A feliraton túl a benne őrzött cédulák borítópapírja is bizonyítja, hogy itt valóban Mária Terézia „cédulkáiról” van szó. Albert szász-tescheni hercegnek (1738–1822), a királynő vejének kézírásával olvasható: „Kleine Gebethe, Ermahnungen und Notaten von der Seeligen Kaiserin Maria Theresia, so in meiner geliebtesten Seeligen Gemahlin Büchern

140–142; NIEDERHAUSER Emil, *Mária Terézia* = NIEDERHAUSER Emil, Alekszandr KAMENSKIJ, *Mária Terézia/Nagy Katalin*, Budapest, Pannonica Kiadó (fekete-fehér sorozat), 2000, 7–148., benne csupán néhány adat: 88. – Alfred von ARNETH, *Geschichte Maria Theresias*, I–X, Wien, Wilhelm Braumüller, 1863–1879; napirendjéről kivonatosan, vallásosságáról: IV/140.; Victor Lucien TAPIÉ, *Maria Theresia: Die Kaiserin und ihr Reich*, Graz–Wien–Köln, Verlag Styria, 1980, 204, 207–210. Alig említi a királynő hitét és vallásos meggyőződését a jubileumi kiállítások katalógusa: *Maria Theresia, 1717–1780: Strategin, Mutter, Reformerin*, Hg. Elfriede IBY, Martin MUTSCHLECHNER, Werner TELESKO, Karl VOCELKA, Wien, Amalthea, [2017], 289–290. Legújabbban: STOLLBERG-RILINGER, *i. m.*, 519–522, 590–596.

⁵ Ennek a forrásanyagnak a felhasználását lásd HERSCHE, *i. m.*, 14–15.

⁶ STOLLBERG-RILINGER, *i. m.*, 592.

⁷ MNL OL, Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, A Habsburg család magyar-óvári levéltára, Rokonok és egyéb személyek (P 1492), II. 7. – A. I. 1. Kleine Aufzeichnungen.

gefunden worden”. Ez a rövidke feljegyzés megvilágítja a cédulák sorsát: a papírok Mária Krisztinának, Mária Terézia kedvenc leányának iratai közül kerültek elő. A királynő ugyanis végrendelete értelmében imakönyveit és lelki olvasmányait három leánya, Mária Anna, Mária Erzsébet és Mária Krisztina főhercegnők között osztotta szét. Ezekben találta meg Mária Krisztina a szóban forgó feljegyzéseket.⁸ Hitvese, Albert szász-tescheni herceg az ő elhunyt (1798. június 28.) után örökölte meg az imakönyveket a cédulákkal együtt, amelyeket azután továbbörökítettek utódaikra, a Habsburg-tescheni ág leszármazottjaira. Ezek elsőként adoptált fiuk, Károly főherceg (1771–1847, II. Lipót harmadszülött fiúgyermek), majd az ő elsőszülöttje, Albrecht Frigyes főherceg (1817–1895) birtokába kerültek. Gyermeektelen lévén ő örökbe fogadta fivérének, a másodszülött fiúnak, Károly Ferdinándnak (1818–1874) a gyermekeit: Frigyes, Károly Istvánt és Jenőt. Albrecht 1895. évi halálát követően az elsőszülött (Habsburg-tescheni) Frigyes főhercegre (1856–1936) szállt így tetemes vagyona és birtokai. Frigyes főherceg Bécsben élt, akinek az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után államosították birtokait, üzemeit és vagyonát: Ausztria bécsi, alsó-ausztriai és egyéb ingatlanjait, Csehszlovákia Teschen hercegséget, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság a délen fekvő bélyei uradalmat. Egy állam hagyta háborítatlannal a birtokait: a Magyar Királyság. A család ezért átmenekült Magyaróvárra, arra a birtokra, amelyet az ág megalapítói, Mária Krisztina főhercegnő és Albert szász-tescheni herceg hozományként kaptak a királynőtől. A menekülő családtagok személyes tárgyaikat (bútorokat, szőnyegeket, étkészleteket stb.) és a levéltárat magukkal vihették. Így került az egykoron Bécsben őrzött főhercegi levéltár (Erzherzogliches Archiv) Magyarországra. Frigyes főherceg 1936. évi elhunyt után egyetlen fiúutódja, Albert Ferenc József főherceg (1897–1955) tulajdonába jutott minden, aki apja halála után több vagyontárgyát (könyveket, bútorokat, műkincseket, iratokat) is eladott, elárvereztetett, hogy a birtok működési költségeit, valamint az alkalmazottak béréit fedezni tudja.⁹ A második világháború végén azonban ő is elmenekült, és a kastély, valamint annak berendezése gazdátlan maradt. 1946-ban az Elhagyott Javak Miniszteri Biztossága az iratanyagot az Országos Levéltárba vitette. A levéltár elmenekítésére minden ok megvolt: a későbbi esztendőknél során az Országos Levéltárat több

⁸ Adam WOLF, *Marie Christine: Erzherzogin von Oesterreich*, Wien, Carl Gerold's Sohn, 1863, II, 175–176.

⁹ A leszármazás és az öröklés áttekintése és leszármazási tábla: István KÁLLAY, *Ungarisch-Altenburg-Halbthurn, ein Fideikomiß Marie Christines, der Lieblingstochter Maria Theresias = Maria Theresia als Königin von Ungarn*, Hg. Gerda MRAZ, Eisenstadt, Selbstverlag des Instituts für österreichische Kulturgeschichte, 1984 (Jahrbuch für österreichische Kulturgeschichte, 10), 43, 45.

ízben is értesítették hányódó és felbukkanó iratokról, amelyek szintén ebből a levéltárból származtak.¹⁰ Ez a hatalmas terjedelmű magyaróvári (családi és uradalmi) levéltár azonban a budapesti 1956-os tűzvészben igen súlyos sérüléseket szenvedett, jelentős részei elégték és megsemmisültek.¹¹ A sértetlenül maradt, valamint az égett, töredékes iratokat a levéltár munkatársai kisebb fondokba, személyek szerint rendezték, így került a fent említett dobozka a Rokonok és egyéb személyek elnevezésű fondba (P 1492 törzsszám). Ez a fond vegyes, töredékes képet mutat, és egyáltalán nem tükrözi az egykori beosztást, azt, amilyen rendszerben az iratok Mária Krisztina, majd a leszármazottak életében voltak. A töredékesség azonban nem csupán a tűz pusztításának következménye.

A hagyatéék egy része ugyanis szétszóródott, mégpedig, ahogy említettem, tudatos eladások következtében. Bizonyos részei ma a bécsi Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv-jának egyik sorozatában található, a „Frigyes főherceg hagyatéka” elnevezésű fondban. Ez négy külön sorozatból áll. Ezek egyike (szintén négy részben) Mária Krisztinához intézett leveleket tartalmaz, 1751 és 1780 között keletkezettek. A negyedik rész címe szoros egyezést mutat az Albert herceg által feljegyzett címmel: „Kleine Gebete und Ermahnungen, Brief von Kaiserin Maria Theresia an Erzherzogin Marie Christine”.¹² A címben szereplő különféle irattípusok („Kisebb imák és intések”) feltüntetése és a többes számú főnevek ellenére ebben a részben jelenleg csak egyetlen levelet őriznek, így joggal feltételezhető, hogy ez a sorozat egykoron több iratot és köztük imákat is tartalmazhatott. Nem csupán a címegezés miatt vélem úgy, hogy a Budapesten őrzött cédulákat és a ma Bécsben található levelezéseket eredetileg együtt őrizték, hanem az egykori jelzet is árulkodó, amely mind a bécsi iratfedlapon, mind a dobozán fennmaradt: K. IV. F. 57. N. 7. Ez is bizonyítja az állításumat. Arra vonatkozóan azonban nem sikerült adatokat találnom, hogyan és mikor került ki ez a hagyatékrész a családi levéltárból és jutott az Osztrák Állami Levéltár őrizetébe. Feltételezések szerint a bécsi levelek azon hagyatékrészek között voltak, amelyeket 1937-ben, Frigyes főherceg elhunytát követően kiválogattak és árverésre bocsátottak.¹³ Valószínűleg Victor Ritter Meduna von

¹⁰ MNL OL, A Magyar Országos Levéltár Levéltára, 1945 utáni iratok, Általános iratok (Y 7), 856/1949. OL alapszám; 410/1953. OL iktatószám; 508/1953. OL iktatószám.

¹¹ *Az Országos Levéltár alapléltározott anyagában 1956. november 6–8-án bekövetkezett károk jegyzéke I.* Levéltári Híradó, 1957/1–2, 8–23, itt: 19–20.

¹² Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Habsburg-Lothringische Hausarchiv, Hausarchiv, Nachlass Erzherzog Friedrich 1-1-4 Kleine Gebete und Ermahnungen, Brief von Kaiserin Maria Theresia an Erzherzogin Marie Christine (K. IV. F. 57. V. 7).

¹³ Erre bizonyíték lehetne az 1956-os tűzvészt megelőzően készített leltárban egykoron K. IV. 12 jelzet alatt szerepelt árverési leltár (Verzeichnis jener Schriftstücke, welche aus dem

Riedburg und Langenstauffen-Pyllwitz (1881–1942) katonatiszt, majd 1920-tól levéltáros szenvedélyes iratgyűjtésének köszönhető, hogy a Magyaróvárról eladott iratok nem tűntek el vagy pusztultak el, hanem ezeket ma az Osztrák Állami Levéltár őrzi, mivel Meduna hagyatékával együtt az általa felvásárolt iratok is bekerültek az állományába.¹⁴ Ebből alakították ki a némileg félrevezető címet viselő „Nachlass Erzherzog Friedrich”-sorozatot, amely azonban javarészt Mária Krisztina irathagyatékát őrzi.

A cédulák létezéséről a 19. századi történészeknek tudomásuk volt, sőt, többen eredetiben használták is ezeket. Az első közlések még Adam Wolftól, Mária Krisztina főhercegnő biográfusától származnak, aki Lotaringiai Ferenc István elhunytá kapcsán idézte az elkeseredett és lelkileg összetört uralkodónő feljegyzéseit. Az általa publikált négy német nyelvű cédula Ferenc Istvánnal, valamint az özvegyi állapottal kapcsolatos, egy pedig az uralkodónő napirendjéről szól.¹⁵ Mellette még Alfred von Arnethnek, aki mindeztidáig a legteljesebb és leginkább adatgazdag Mária Terézia-életrajzot írta és 1868 és 1897 között a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv igazgatója volt, nyílt alkalma arra, hogy még helyben használhassa az iratanyagot, amelybe Mária Krisztina iratai is tartoztak. Arneth ebből kiválasztott kettőt a Ferenc Istvánról szólók közül, és ezeket szó szerint közölte életrajzának lábjegyzeteiben, valamint ő utalt rá (pontos hivatkozás nélkül, de voltaképpen Wolf könyvére gondolva), hogy

Magyaróvárer Familienarchiv im Jahre 1937 veräussert wurden). Feltehetően ez elégett a tűzvészben, mert a töredék újrendezését követő új rendszerben történő alapos kutatás sem vezetett eredményre. Hiábavalóan kerestem az alábbi, korszakban és tematikában kapcsolódó tételekben: MNL OL, Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, A Habsburg család magyaróvári levéltára, A család egyetemét érintő iratok (P 1490), III. sorozat, 13/a tétel; Udvartartási és udvari iratok (P 1538), II. sorozat, 45. tétel (számadás mellékletek), uo., III. sorozat, 23. tétel (Központi Titkárság vegyes iratai), uo., III. sorozat, 33. tétel (Gilhofer és Ranschburg antikváriusokkal való levelezés), uo., III. sorozat, 43-7. tétel (Azonosítatlan vegyes töredék). Itt szeretném megköszönni Küstlerneré Virág Éva (MNL OL) segítségét.

¹⁴ <http://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=75572>. (Megtekintés dátuma: 2018. április 20.) Köszönöm a hagyaték történetéhez nyújtott segítséget Oross András bécsi levéltári delegátusnak és Michael Hochedlingernek (Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv).

¹⁵ WOLF, *i. m.*, I, 79–82.

azokból „néhány már publikálva lett”.¹⁶ A történeti szakirodalom azóta tőle és legfőképpen Wolf műve alapján idézi ezeket, a lelőhely megjelölése nélkül,¹⁷ mivel a 19. század óta nem ismert a főhercegi levéltár (különösen Albert szász-tescheni herceg iratainak) holléte.¹⁸

A cédulahagyaték tartalma

A dobozban 133 darab cédula található, amelyek 2 és 10 cm szélességű, 5 és 15 cm hosszúságú lapocskákra íródtak. Kettő ezek közül pergamen, a többi merített papír (rongypapír), de némelyiket különleges eljárással kezeltek, illetőleg fényesítettek, hogy kevésbé legyen nedvszívó, vagyis azért, hogy ne folyjon el rajta a tinta. Néhánynak aranyozott a széle – ezeket talán könyvből vághatták ki. Három gyászkeretes papírra íródott, és ezeken is látszik, hogy egy nagyobb papírlapból vágták ki (No. 31, 53, 63). A cédulák között öt olyan van, amely képet tartalmaz: ezek közül kettő nyomtatott, egy monokróm, kettő pedig színes, kézzel rajzolt. A maradék 128 darab kézzel írott. A legtöbb cédulán, 107 darabon Mária Terézia keze írása fedezhető fel, míg három egyértelműen Mária Krisztinától származik (No. 9, 15 és 133).¹⁹ A maradék 23 cédulán még tíz másfajta kézírás található (hat esetében Mária Terézia saját kezű megjegyzéseivel együtt), amelyek tulajdonosát jelenleg még nem tudtam azonosítani. Ha a nyelveket vizsgáljuk, a cédulák igen vegyes képet mutatnak: 52 darab íródott német nyelven, 38 darab franciául és 22 darab latinul. Ezek mellett több cédula vegyes nyelvezetű: 12 darabon vegyesen francia és latin, hét darabon német és latin szöveg található, francia és német szöveget, valamint mindhárom nyelvű feljegyzéseket viszont csak egy-egy cédulán olvashatunk egyszerre. Meglepő módon viszont olasz nyelven egyetlen feljegyzés sem született.

¹⁶ Alfred von ARNETH, *Geschichte Maria Theresia's*, VII, Wien, Wilhelm Braumüller, 1876, 158, 520, 231. lábjegyzet.

¹⁷ WOLF, *i. m.*, I, 79. alapján elsőként Eugen GUGLIA, *Maria Theresia, ihr Leben und ihre Regierung*, München/Berlin, Oldenbourg, 1917, II, 233–234. Legújabbban: STOLLBERG-RILINGER, *i. m.*, 520–521.

¹⁸ A herceg iratainak történetére lásd: KULCSÁR Krisztina, *Albert szász-tescheni herceg emlékiratainak keletkezés- és kutatástörténete = Redite ad cor: Tanulmányok Sabin-Tóth Péter emlékére*, szerk. KRÁSZ Lilla, OBORNI Teréz, Budapest, Eötvös, 2008, 93–107.

¹⁹ A cédulák esetében nem hivatkozom külön-külön a levéltári jelzetre, csupán azok számát adom meg zárójelben a főszövegben. Ez alapján könnyen azonosíthatók. Amennyiben eredeti nyelven közlöm a szövegeket, a német nyelvűeknél csupán a főneveket írtam nagybetűvel, illetve a központozást javítottam a könnyebb érthetőség érdekében. A magyar nyelvű szövegek az én fordításaim.

Pontos keltezés, egy 1776-os évszám csupán egy papíron fedezhető fel (No. 54), de bizonyos utalások és közvetett adatok alapján valószínűsíthető a cédulák keletkezési ideje. Úgy vélem, a cédulák javarészt 1765 után íródhattak, miután elhunyt Lotaringiai Ferenc István, és Mária Terézia megözvegyült. Az uralkodónő az egyik cédulán ugyanis az özvegyi állapotról elmélkedik (No. 56).²⁰ Kettőn megadja a saját életkorát is, sőt megtudjuk, hogy 50 évesen, 7 hónaposan és 18 napon vetette papírra azokat a feljegyzéseit. Innen megállapítható, hogy a cédulát napra pontosan 1767. december 31-én írta (No. 53). Egy másikon 28 uralkodási évről, 2 hónapról és 12 napról beszél – vagyis 1768. december 31-én járunk (No. 63). Ez is mutatja, hogy a számvetés szokásává vált, mert egy másikon 59 életével számol, az tehát 1776-ban íródott (No. 2). A cédulák keletkezési idejének meghatározásához árulkodó az az adat is, amelyen püspökségeket nevez meg, köztük az 1776-ban alapított új magyarországi püspökségeken túl az 1777-ben felállított szombathelyit és székesfehérvárit (No. 47, 48, 54). Ugyanakkor nem állíthatjuk azt, hogy valamennyi cédula az özvegyi éve alatt keletkezett volna. Az egyik papíron, amelyen családtagjait, gyermekeit sorolja fel, még Lipót neve is szerepel, vagyis ez még fiának 1765. évi toszkánai elutazása előtt keletkezett – de biztosan 1761 után, mivel az abban az évben elhunyt másodszüllött Károly főherceg nevét nem találjuk meg rajta. A hátlapján levő listán pedig a hét napjainál vasárnapra Johanna és Josepha főhercegnőket osztotta be. Közülük Johanna 1762-ben halt meg, így a királynő feltételezhetően ezt a papírost 1761. január 18. és 1762. december 23. között írhatta (No. 46). Ezek alapján úgy vélem, a Mária Terézia kezétől származó cédulák (néhány kivételtől eltekintve) főként 1765 és 1780 között íródhattak. Kevés az esély annak megállapítására, mikor vethették papírra azokat, amelyek írója azonosíthatatlan – kivéve azok esetében, amelyek felismerhető Mária Terézia hozzáfűzött megjegyzése (No. 14, 16, 64, 67, 69, 79). Egyedül a Mária Krisztina kézírásával íródottak esetében feltételezhetjük, hogy 1780 után, anyja elhunytát és az imakönyvek átvételét követően készültek (No. 9, 15 és 133).

Az iratok nem a keletkezésük sorrendjében, hanem mindenféle rendszer nélkül, mondhatni összevissza követik egymást. Ez természetesen összefügghet a hagyatéki sorsával, és annak „gyűjtemény” jellegével, mivel nem szervesen keletkeztek, és nem a sorrendisége volt a lényeges, ráadásul a több tulajdonos számos alkalommal összekeverhette őket. A cédulákat tartalmuk alapján négy részre osztottam. Az első, legterjedelmesebb részt az imák, fohászok, könyörgések alkotják. A második csoportba az általam „vallásos gondolatok”-nak nevezett cédulákat soroltam, míg a harmadikba

²⁰ Közölve: WOLF, *i. m.*, I, 80–81.

magánfeljegyzéseket. Az utolsó részt a már említett képi megjelenések alkotják (amelyeken azonban szintúgy olvashatók imák). Jelen bemutatásnál nagyobb hangsúlyt fektettem a második és harmadik csoportba tartozó cédulákra, amelyek egyedinek számítanak, és különleges bepillantást engednek a királynő legbensőbb gondolataiba.

Imák, fohászok

A legtöbb cédula nem kapott címet, az imáknál azonban gyakran áll az idegen nyelvű megnevezése: Priere, Himne, Gebet, Morgengebet, Nachtgebet, Andacht, Lobgesang. Nem célok, és nem is mernék arra vállalkozni, hogy utánajárjak valamennyi szövegnek, és megállapítsam, honnan származik, melyik közismert imakönyvből. Néhány példát megvizsgálva azonban annyi megállapítható, hogy ezek egyrészt az ismert katolikus imák szövegei, némi változtatásokkal, mint az Üdvözlégy, a Hiszekegy vagy a Miatyánk. Másrészt olyan imákkal találkozhatunk, amelyek a korszakban (javarészt?) ismertek lehettek, tehát ezekben az esetekben nem saját megfogalmazásokról van szó. Fontos azonban kiemelni, hogy az imák nem változatlan formában kerültek feljegyzésre, hanem apróbb szövegeltérésekkel. Ilyen az az ének, amely a kereszttútnál minden stációnál elhangzott: „O Jesu lass dein Leiden und Beschwerden uns [heylsam] zu Nutzen werden, Las Dein Marter, Qual und Pein, an uns nicht verloren sein.” Ez a szöveg egyébként két példányban is megtalálható, némi változtatással (No. 22, 29).

A Prieres címet viselő, Szentháromságról szóló ima (No. 83) eredete egyértelműen megállapítható: Jacques Bénigne Bossuet (1627–1704) „*Elévations sur les mystères*” című művében olvasható, egy-két változtatással.²¹

J'entrerai dans le sanctuaire du Seigneur; dans mon intérieur qui est son temple: O Dieu! je me souviendrai [seule] de votre seule justice. [...] Pere, je vous consacre tout mon souvenir. Fils, je vous consacre toute ma pensée. Esprit Saint, tout mon amour se repose en vous: donnez-moi le feu de la charité; et que ce soit la le feu dans lequel je serai baptisé par la grace de Jesus Christ. Amen.

²¹ *Oeuvres de Messire Jacques-Bénigne Bossuet*, Paris, Antoine Boudet, 1772, 2. kiadás, II, 302. XXII. hét, V. rész.

17. századi Habsburg uralkodó elődjeihez hasonlóan fontos helyet foglalt el Mária Terézia vallásos életében Szent József tisztelete.²² Jelentőségét mutatja, hogy több ima is szól hozzá és több példányban is fennmaradt Szent József hét fájdalmanak és hét örömének felsorolása (No. 30, 50, 93) vagy említése (No. 39, 41, 77, 123). A lapokon nem csak ez a lista olvasható, hanem azok a vágyott kegyek, amelyek eléréseért Szent József közbenjárásáért imádkozott: „Szent József, szerezz nekem 1: teljes tisztaságot; 2. szeretetet és gondoskodást lelki üdvösségemről; 3. igazi türelmet; 4. oltalmat ebben a nyomorúságos [földi] létben; 5. teljes alávetést; 6. tedd, hogy a bűnbánat által ismét megtaláljam Jézust; 7. és az életem ismét boldog legyen.” Ezekért Mária Terézia minden hónap 19. napján (feltehetően Szent József napjára, március 19-ére emlékezve) imádkozott, mégpedig pontosan megadja a liturgiáját: hét Miatyánk után Üdvözlégy és Gloria Patri, a loretoi litánia, végezetül a többször, több példányban olvasható imádság a boldog halálért (például No. 35).

A hetente végzendő gyónás, valamint a havonta egyszeri áldozás fontos eleme volt mind Lotaringiai Ferenc István, mind Mária Terézia vallásos életének.²³ Erről árulkodnak a cédulái is. A communion spirituelle (No. 28, 86, 116), illetőleg a heilige (geistliche) Communion (No. 35, 100) előtti mondatok szövege is olvasható:

Mein Jesu, ich glaube dass Du uns gegenwärtig bist überall, ich Liebe Dich vor allen, ich verlange dich gegenwärtig zu haben in meiner Seel, weillen aber jetzo beraubt bin dieser Gnad, Dich in mir zu empfangen, so kome mit deiner Gnad in mein Hertz, ich vereinige mich mit Dir, o Jesu als wan dich wirklich empfangte, lasse nicht zu das mich jemahls von dir absondere, Amen.

Az imádságok között találunk olyanokat is, amelyeket az őrangyalokhoz intéztek. Az egyik napjainkban Németországban a gyermekimádságok egyik részét alkotja – lehetséges, hogy a királynő gyermekei között is ismert lehetett (No. 103). („Heiliger Schutzengel mein, lass mich dir befohlen sein. Tag und Nacht, ich bitte dich, beschütze, führ’ und leite mich. Hilf mir leben recht und fromm, damit ich zu dir in den Himmel komm. Amen.) A másikban már nem csak saját őrangyalát, hanem valamennyi őrangyal megcsóválja és kéri a segítségüket (No. 42). A régi babonákhoz kapcsolódhat egy olyan ima (No. 27), amelyet Mária Terézia a cím helyett álló megjegyzésében a természeti, időjárás csapások, a mennydörgés és a jégverés, illetőleg árvíz ellen ajánlott elmondani: „[...] Christus wolle uns von allen doner, blitz, scheuer,

²² Szent József tiszteletének megjelenését és beépülését a Habsburg uralkodók egyházi életébe lásd Anna CORETH, *Pietas Austriaca: Wesen und Bedeutung habsburgischer Frömmigkeit in der Barockzeit*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 1954, 90–119, itt: 117–118.

²³ WANDRUSZKA, *i. m.*, 169; CORETH, *i. m.*, 100.

wasser, feuer und erdbeben beschützen [...]”. Néhol Mária Terézia külön instrukciókat is fűzött az imákhoz, mint például a IX. Ince pápának (1590–1591) tulajdonított ima lapján (No. 14). A más kézírású lapon olyan imák sorozata olvasható, amelyeket a szigorú erkölcsű pápa Krisztus szenvedéseinek tiszteletére 15 napon át, egy pénteken kezdve naponta imádkozta, majd egy szent misével és áldozással zárta – szól a királynő megjegyzése, és ezt ajánlja szükségben naponta imádkozni litániával.

A vallásos imák, fohászok kisebb részét teszik ki azok, amelyek a Bibliából vett részeket tartalmazzák, viszont legtöbbször a bibliai hely megjelölése nélkül (például No. 6, 7), bár kivételek is akadnak (No. 110), akár mint a Máté evangéliumában olvasható példázat (Mt 21,28–32) a két fiúról (No. 58), amelyet ez alkalommal franciául másolt le.

A bécsi udvar vallásosságáról a milánói kapucinusoktól eredő negyven órás szentségimádás („heures a prier au 40 heures”) beosztásából tudhatunk meg újabb adalékokat.²⁴ A résztvevőknek vonzó lehetőségnek számíthatott, hogy VIII. Kelemen pápa búcsút hirdetett számukra, akik ilyen módon nyerhették el az e világi bűnökért járó túlvilági büntetés egy részéért azok elengedését – vagy éppen felajánlhatták másokért. A 18. században XIV. Benedek pápa lehetővé tette azt, hogy a résztvevők megszakíthassák a folyamatos, negyven órás imádkozást, és így éjjel ne imádkozzanak. Ez azt jelentette, hogy három napon keresztül tartott a szentségimádás a nagy Hofkapellében, Bécsben általában az advent időszakában, esetleg húsvétkor vagy pünkösdkor.²⁵ A felsorolt személyek nevéből arra is következtethetünk, melyik időszakot örökíthette meg Mária Terézia. A főhercegnők közül Erzsébet, Mária Anna, valamint a császár (II. József), illetőleg Helene Isabella Salmour grófnő (Mária Anna főudvarmesternője) és Maria Anna Vasquez grófnő, főudvarmesternő vett részt – erre az imádkozásra tehát bizonyosan 1771 után kerülhetett sor, Mária Antónia főhercegnő 1770. évi és Ferdinánd főherceg 1771. évi esküvője után. Ugyanakkor feltűnő, hogy Miksa fivérük sincs megemlítve, pedig ő csak 1780 őszén hagyta el Bécset. Talán éppen 1774 és 1775 során megtett európai tanulmányútját tölthette, ezért nem tudott jelen lenni (No. 47). Egy másik cédulán már Miksa neve is megjelenik (No. 48). A beosztás majdnem teljesen megegyezik: az első napon 8-kor kezdtek közös imádsággal, Vasquez főudvarmesternő és Erzsébet főhercegnő után 11-kor ismét mindenki együtt volt jelen. Mária Terézia 1-től 2-ig egyedül, majd az egyik lista szerint 5-től 6-ig József fiával együtt imádkozott, a másik szerint József

²⁴ Vö. *Uo.*, 96.

²⁵ Lásd erre a kortársat: *Aus der Zeit Marias Theresias, i. m.*, I, 193 (1743. dec. 1–3.); *uo.* 252 (1744. okt. 16–18.); *uo.* 262 (1744. nov. 1–3.); *uo.* 265 (1744. dec. 21–23.); V, 8 (1758. febr. 5–7.); *uo.* 35 (1758. máj. 14–16.); *uo.* 79 (1758. dec. 25–27.); *uo.* 108 (1759. jún. 3–5.).

4-től következett. Miksa a második nap reggel 7-kor Vasquez főudvarmesternővel közösen került sorra. A két következő napon már 6-kor kezdtek, és így ezeken napi 14 órán át imádkoztak, mindhárom napon este 8-ig.

Vallásos elmélkedések

A vallásos elmélkedések, vallásos gondolatok, erkölcsi intelmek típus alá besorolt iratok igen különlegesnek számítanak, és véleményem szerint leginkább ezek nyújtának betekintést Mária Terézia személyes vallásosságába, ezért ezeket alaposabban mutatom be. Minden nap végén lelkiismeret-vizsgálatot tarthatott (Erforschungstafel; No. 79), a magának felteendő kérdések jól példázzák az erkölcsös életéről vallott hitét:

Reggel időben ébredtél? Jó hangulatban? Jó gondolatok közepette öltöztél fel? Mértékletes ruhába, cicoma nélkül? Reggeli imádban tiszteletteljes, figyelmes, buzgó voltál? [...] Munkádat szorgalommal és serényen végezted? Mértékkel ettél és ittál? [...] Tiszteletteljes voltál az előjáróiddal? Barátságos a veled egyenrangúval? Jóságos az alárendeltjeiddel? Irgalmas a szegényekkel? [...] Vétkeztél gondolatban, ítélettel vagy vágyakkal? Házasságtörő, civakodó vagy tisztességtelen szavakkal? Lustasággal? Mértéktelen játékkal? Romlott könyvek vagy más bűnös művek olvasásával? [...] Megfékezted a benned levő rossz hajlamot? Az irigységedet, a türelmetlenségedet, mérgedet és gyűlöletedet? Félelmedet és gyávaságodat? [...]

A legtöbbször ilyen és hasonló gondolatok, kérdések szerepelnek ezeken a típusú céduláin. Francia és német nyelvű tanácsaiban (talán éppen Mária Krisztinához intézte ezeket) örök érvényű emberi értékekre és hibákra mutat rá, de felfogásának, legbensőbb gondolatainak apró részletei is kiderülnek belőlük (No. 40). Legnagyobb félelme a gyengeség, az elpuhultság volt (mollesse). Ennek elkerülése érdekében az javasolta, hogy soha ne aludjon kényelmes ágyon, egyen keveset és esténként mindig olvasson vallásos könyveket. Fontosnak tartotta, hogy az imádkozásra és az ájtatos könyvek olvasására elég időt szánjon, mert úgy vélte, ha ettől megfosztják az embert, elhidegülve Istentől, lusta és élvhajhász élet és a vétkezés lesz a sorsa. Megnevezte azokat a rossz tulajdonságokat is (No. 43), amelyeknek nem szabad teret engedni. Ezek az önhiúság, a gőg, a türelmetlenség, a könnyelmű beszédmód. Emiatt – tanácsolta Mária Terézia – saját magának kell előírnia bizonyos áldozatokat a büszkeség, a hiúság és a hallgatás terén. Kérdés, vajon ezek a rossz tulajdonságok általános erkölcsi elvárásokat mutatnak-e, vagy a királynő saját magára és az általa bemutatott

példára gondolt, esetleg másnak (valamilyik lányának) címezte-e, és így az ő személyiségükre deríthetnek fényt.

Mária Terézia életének szigorú időbeosztásáról szólnak életvezetési tanácsai (No. 44), amelyek talán szintén Mária Krisztina számára készültek, de amelyek egyben rávilágítanak az uralkodónő személyes felfogására is: készítsen egy napirendet és kövesse azt nap mint nap. Minden nap szánjon fél órát a meditációra, hogy az elpuhultság ellenében meg tudja újítani a fogadalmát. Esténként tartson önvizsgálatot, vajon aznap elragadta-e az elpuhultság, vagy elvesztegette-e idejét? Míg Lotaringiai Ferenc István a gyermekeinek szánt, 1752-ben papírra vetett „Instruction pour mes enfants tant pour la vie spirituelle que la temporelle”-ban még a heti egyszeri gyónást írta elő számukra,²⁶ addig Mária Terézia ezen a céduláján a 15 naponkénti gyónást javasolta. Úgy vélte így gyóntatója segíthet saját maga (és rossz tulajdonságai) ellenében.

Magánvallásosságáról saját vallásos napirendje vall (Regles de la journée; No. 108).²⁷ Naponta háromszor tartott önvizsgálatot: a reggeli imánál megvizsgálta, mivel sértheti meg Istent és hogyan tudja ezt megelőzni. Dél tájban megvizsgálta egyik alapvető hibáját, este pedig az aznapi tetteit. Havi rendszerességgel meditációs napot tartott, amelyet visszavonultan, magában töltött el, ekkor önmagán és a halálon gondolkodott. (Ez összhangban áll azzal, amelyet férje, Lotaringiai Ferenc is javasolt.²⁸) Hevességének megfékezésére mindennap visszavonulva háromszor elismételte a Miatyánkot (ez sem volt eddig közismert). Megtudhatjuk azt is, hogy minden évben vagy a születésnapját (május 13-át) vagy (karácsony) októberét, vagyis december 31-ét szentelte annak, hogy fogadalmakat tegyen (illetőleg számvetést végezzen, amint azt a fent bemutatott, pontosan datálható cédulák is mutatják).

Hasonló gondolatokkal találkozhatunk Mária Krisztina papírjain is. A főhercegnő 12 pontban határozta meg, miről elmélkedjen minden nap, milyen fogadalmakat tartson meg és milyen tulajdonságait vizsgálja meg nap mint nap (No. 9 és 133) – de a két lista eltér egymástól. Mindkettőben azonos, hogy mélyen átjárja a haláltudat, az, hogy minden nap gondoljon az elmúlásra, a halálra – ez nem csak anyjára, hanem apjára is jellemző gondolat és instrukciójában lefektetett tanács volt.²⁹

²⁶ WANDRUSZKA, *i. m.*, 169. Az összeállítást valamennyi gyermeke kézhez kapta. Mária Krisztina példányát lásd: MNL OL, Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, A Habsburg család magyaróvári levéltára, Mária Krisztina főhercegnő iratai (P 299), I. 1. – A. I. 43.

²⁷ Vö. Lotaringiai Ferenc István gyakorlati előírásait a mindennapokra: WANDRUSZKA, *i. m.*, 165–166.

²⁸ *Uo.*, 166.

²⁹ *Uo.*

Mária Terézia cédulái is nem egy esetben tartalmazzak a jó halálért mondandó imádságot (No. 35, 93), vagy éppen a halállal kapcsolatos gondolatokat a Bibliából vett rövid idézetekkel (No. 72).

A vallásosság és a vallásos gondolatok éppúgy, mint a kor más emberénél, Mária Terézia egész napját is átvették. Hívő keresztényként felkelés előtt, az étkezések előtti és után, valamint a lefekvés előtt is rövid imával fordult Istenhez, és a kegyelmébe ajánlotta magát – ez is napi rutinjához tartozott (No. 33 és 77): „in Erwachen: O mein Herr und Gott dir schencke ich mein Hertz.” Bármely tette előtt a következő fohászt mondta: „Herr dir opffere ich alle meine Bemühungen auff, seegne sie.” Az étkezés előtt asztali áldás következett: „vor dem Tisch: Herr Gott gib deinen Seegen mir und denen Speisen die ich geniessen will umb mich zu deinen Diensten zu erhalten.” A meditációk során (ismét hármasságban: előtte, alatta és utána), azért, hogy még jobban át tudja adni magát Istennek, külön fohásokkal fordult Istenhez, ezeket is lejegyezte (No. 20).

Különösen érdekes arról olvasni, mit vallott az özvegyi állapotról (No. 56).³⁰ Tudjuk, hogy nagyon megviselte hitvese elvesztése. Mária Terézia az özvegyiséget egy vezeklésnek tartotta, felkészülésnek a halálra. Ezt a felkészülést négy feladatra osztotta: a szentségek minél gyakoribb felvétele, a belső imák gyakorlása, vallásos könyvek olvasása (özvegyek számára a Biblia mellett különösen a zoltárokat ajánlja), végül az irgalmasság, a bűnbánat gyakorlása. Ez azt jelentette számára, hogy az özvegy vesse önmagát teljesen alá Isten akaratának, sőt mindene csak ő legyen:

Der Verlust ihres Gemahls soll Gott ihrer Seele Brautigam sein, machen ihr die Kinder Unlust, soll Gott der Schiedsmann sein, hat sie Unlust vor Verwandten, ist Gott ihr innerster Freund, wird sie vor Gericht beruffen, Gott ihr Richter. in Verachtung Gott und gutes Gewissen ihre Ehre. in Armuth ihr Vatter. in Krankheit ihr Arzt. in Gewissensängsten Gott ihr Tröster, ja ihr alles in allem.

Ezen a cédulán azt is összefoglalta, mely művek olvasását javasolja az özvegyek számára. A listából következtethetünk arra, milyen könyveket forgatott 1765 után, a korai reggeli és a délután elmélkedések idején. Természetesen első helyen az Ó- és az Újtestamentum állt, ezután az egyházatyák műveit, szentek élettörténeteit említette. Az özvegyek számára különösen ajánlatosnak tartotta a Bibliából a zoltárokat, Salamon prédikátor könyvét, valamint – többek között – Jób könyvéből a türelemről szóló részt, a négy evangélista könyveit, az apostolokról szóló történeteket, Mózes

³⁰ Közölve: WOLF, *i. m.*, 80–81.

öt könyvét és a próféták könyveit. A Biblián kívül további keresztény írókat is felsorolt, akik műveit naponta szükséges forgatni: az egyházatyákat, Szent Cipriánt (190/200–258), Poitiers-i Szent Hilárt (315–367), Szalézi Szent Ferencet (1567–1622), Giovanni Pietro Pinamontit (1632–1703), Cristóbal de Gentil de Rojas y Spinola-t (1616–1695).³¹ Ez utóbbi szerzők mind a katolikus egyház jelentős alakjai, de főként aszketikus vagy a szeretetről szóló műveikről ismertek, illetőleg Spinola irenikus elveiről. E „konzervatívnak” nevezhető szerzők mellett azonban más hatások is érték az uralkodónőt, ahogy ezt a történészek korábban már kimutatták levelei és gyermekeihez írt instrukciói alapján.³² Az itt található cédulák között is fennmaradt egy másik olyan, amelyen további javasolt olvasmányok listája szerepel (No. 11). Ezekből megállapítható, kiket olvasott még a királynő – feltűnő módon ez a lista nagyban fedi azt a felsorolást, amelyet Mária Karolina lányához 1768-ban intézett instrukciója tartalmaz.³³ Melyek az egyező elemek és kik a szerzők? Első helyen szerepel az „Abrégé de l’histoire de l’ancien Testament” François-Philippe Mésenguy (1677–1763) tollából, bár itt a szerző nincs megnevezve, és ez a kötet nem szerepel Mária Karolinánál. A délutáni olvasásra az „Essais de morale”-t ajánlotta Pierre Nicole-tól (1625–1695), mindkét listán. Vasárnaponként és az ünnepnapokra a szintén janzenistának (és aszketának) ismert Nicolas Le Tourneux (1640–1686) „L’année chrétienne” című művét javasolja, amelynek a fordítását bizonyíthatóan Mária Terézia nagynénje, a konvertált Vilma Amália braunschweig-lüneburgi hercegnő (1673–1742), I. József hitvese szorgalmazta³⁴ – ez is előfordul mindkét olvasmánylistán. A szórakozásként felsorolt klasszikus és történeti művek azonban csak a papírkán állnak: Plutarkhosz Párhuzamos életrajzok című könyve mellett a modernebbeket (és szintén janzenistákat) Charles Rollin (1661–1741) francia történész nagy terjedelmű sorozata, a „Histoire romaine” képviselte. Éppen e lista miatt némileg kétségbe vonható Peter Hersche véleménye, aki a Mária Karolinának szánt instrukcióban az „Abrégé de l’écriture sainte” című művet Mésenguy „Abrégé”-kötetivel azonosítja.

³¹ A felsorolás nem teljes, mivel a megnevezettek között nem mindig egyértelmű a szerzők azonosítása. Az Alvarezként említett személy feltehetően Baltasar Álvarez (1533–1580), de ezek az ellenőrzések és pontosítások egy forráskiadás alkalmával lesznek elengedhetetlenek. Spinola egyesítési törekvéseire vö. FORGÓ András, „...rediit tamen vacuum...”: *Egyházegyesítési kísérlet a 17. század utolsó évtizedében*, Egyháztörténeti Szemle, 2009/1, 72–91.

³² Vö. HERSCHE, *í. m.*, 14–15, 23.

³³ *Briefe der Kaiserin Maria Theresia an ihre Kinder und Freunde*, Hg. Alfred Ritter von ARNETH, Wien, Wilhelm Braumüller, 1881, III, 45–46.

³⁴ Elisabeth GARMS-CORNIDES, *Parigi, Modena, Vienna: Amalia di Braunschweig-Lüneburg tra spiritualità francese e riformismo muratoriano = Lodovico Antonio Muratori: Religione e politica nel Settecento*, a cura di Mario ROSA, Matteo AL KALAK, Firenze, Leo S. Olschki Editore, 2018 (Biblioteca della rivista di storia e letteratura religiosa, Studi XXXIV), 115–129, itt 126.

Mária Terézia 11. számú céduláján ugyanis egyértelműen megjelenik a könyv szerzője, akit Mária Terézia Bossuet-ként nevez meg. Az imák kapcsán már korábban is előkerült Jacques Bénigne Bossuet azonban a janzenizmus ellen lépett fel, bár egyes nézetei az ő számukra is elfogadhatók voltak.³⁵ Művei azonban feltehetően nem az újabb ideológiai áramlatok szellemében születtek. A cédulka mind az 1681-ben megjelent „Discours sur l’Histoire universelle à Monseigneur le Dauphin, pour expliquer la suite de la religion et les changemens des empires depuis le commencement du monde jusqu’à l’empire de Charlemagne” című művét, mind a tőle posztumusz publikált „La Politique tirée des propres paroles de l’Écriture sainte” című kötetet felsorolja. Ez az olvasmányjegyzék is azt mutatja, mennyire megfért egymás mellett Mária Teréziánál a régi és az új, a tradicionális és a modern irodalom, és ez is újabb bizonyíték arra, hogy mennyire széles sávban mozgott a bécsi udvar spiritualitása.³⁶

Magánfeljegyzések

Magánfeljegyzései közé sorolom azokat, amelyeknek nincs vallásos tárgyuk, valamilyen ok folytán mégis ide kerültek és fennmaradtak. Ezek közül az egyik csoportba tartoznak azok a cédulák (No. 1, 11, 55, 132), amelyeken a napirendje olvasható németül, illetőleg franciául. A királynő szoros napirendjét portugál származású bizalmasa, Emanuel da Silva-Tarouca (1691–1771) gróf még 1741–1742 táján fektette le,³⁷ amelyet Mária Terézia némi módosításokkal egész élete végéig megtartott. Eszerint a királynő fél hatkor kelt, öltözés és mise után fél 8-ig imádkozott, vallásos könyveket olvasott – és feltehetően ekkor volt ideje az elmélkedésre és a cédulák megírására. Ezután reggel 9-ig a titkárokkal a kiküldendő iratokon dolgozott. 9 és 12 között a miniszterekkel tárgyalt vagy audienciákat adott. Délben következhetett a család és a nyilvánosság. 1-kor ültek le ebédelni, amelyet beszélgetés, pihenés zárt. Míg Tarouca gróf a délután fél 2 és fél 3 közötti időszakot kimondottan

³⁵ Köszönöm Elisabeth Garms-Cornides (Wien) segítségét. Bossuet könyvei megtalálhatók Vilma Amália hercegnő, királynő könyvjegyzékében is. GARMS-CORNIDES, *Parigi, Modena, Vienna*, 124.

³⁶ Elisabeth GARMS-CORNIDES, *Zur spirituellen Prägung der Stifterin: Jugendjahre der Wilhelmina Amalia von Braunschweig-Lüneburg in Paris = Das Kloster der Kaiserin: 300 Jahre Salesianerinnen in Wien*, Hg. Helga PENZ, Petersberg, Michael Imhof Verlag, 2017, 35–41, itt 39.

³⁷ Friedrich WALTER, *Männer um Maria Theresia*, Wien, Adolf Holzhausens NfG., 1951, 173–174. – A gróf javaslati közölve: Theodor G. von KARAJAN, *Maria Theresia und Graf Emmanuel Sylva-Tarouca: Ein Vortrag gehalten in der feierlichen Sitzung der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften am XXX Mai MDCCCLIX*, Vienna, Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei in Commission bei Karl Gerold’s Sohn, 1856, Anhang, 3–9. Brief I.

arra szánta, hogy a királynő a gyermekeit láthassa, addig az 1760-as években, de különösen özvegyként más programokat iktatott be magának: 3-tól felolvasást (olvasást), pihenést és halotti zsolozsmát (Totenofficium, office de morts), amelyen elhunyt férjére, gyermekeire és más halottakra emlékezett. Ez napirendjének egy egyedi vonása, valószínűleg gyászának, mély bánatának és janzenista elveinek következménye. 4 és 6 között ismét munka volt soron (kiadmányozás, audienciák). Utána rózsafüzért imádkozott, és ezt követték a szórakozások: játék, olvasás, séta, társaság, csendes szórakozás, csupán este 9-ig (No. 1). A négy cédula alapjaiban azonos, de bizonyos részletekben (szóhasználat, programpontok, időpontok) eltérnek egymástól, például a délelőtti munkát „ügyeknek” nevezi, vagy nem sorolja fel, kivel mit intéz (No. 11). Ugyanerről a papírról hiányzik a déli családi találkozó, ez az este 9-ig tartó szabadidőbe lett beiktatva: „gyerekekkel vagy barátokkal találkozni”. A francia nyelvűeken (No. 55 és 132) némileg más időpontok szerepelnek – ezek valószínűleg a téli napirendjét tükrözi: eszerint 6-kor kelt, 7-kor misén vett részt, 8-kor érkeztek meg a titkárok, míg a munkaügyek és az audienciák 10-től délig tartottak. 12-kor következett a nyilvános megjelenés. 1-kor ebéd és pihenés, 3-kor került sor a felolvasásra és a halotti zsolozsmára. Télen már 5-kor rózsafüzért imádkoztak, és 6-kor kezdődhetett a szórakozás. Nyáron ez egy órával későbbre csúszott, és a szórakozási időben 9-ig sétára, játékokra és társasági életre is volt lehetőség (No. 132). Mária Terézia a hét egyes napjait is beosztotta: hétfőnként és péntekenként tanácsülések és barátok, vasárnap nyilvános audienciák kerültek sorra fél 6-kor, a társasági hölgyeket délben fogadta (No. 11).

Külön csoportot alkotnak a gyászkeretes papírlapok, amelyek egyértelműen hitvese halála után keletkeztek. Mária Teréziáról köztudomású, hogy annyira kötődött Lotaringiai Ferenc Istvánhoz, hogy elhunytá után levágatta haját és gyászruhát öltött, amelyet nem is tett le saját haláláig.³⁸ Mély bánatát az is mutatja, hogy a 14 hónapos gyászidőszak leteltével is megtartotta levelezésében (sőt még hivatali Handbillet-jeiben) a gyászkeretes papírokat, és azon érintkezett alattvalóival. A dobozkában fennmaradt mindhárom darab cédula férje életének, házasságuk időtartamának és saját életének, illetve uralkodásának idejéről szól. Ezek napra, órára pontosan kiszámolta a megélt és az együtt töltött időt: „boldog házas állapotom 29 évet, 6 hónapot,

³⁸ HERSCHE, *i. m.*; Elisabeth KOVÁCS, *Kirchliches Zeremoniell am Wiener Hof des 18. Jahrhunderts im Wandel von Mentalität und Gesellschaft*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 1979, 109–142, itt 131.

6 napot tartott. Ez 354 hónapot, 1432 [1540] hetet, 10781 napot, 258744 órát [jelent]” (No. 2 és No. 63).³⁹ Ezek a legismertebbek a cédulák közül, még akkor is, ha a pontos lelőhely ismerete nélkül szokták idézni.⁴⁰ Az egyik lap arról árulkodik, hogy a szorzásokhoz számolási segédletet is feljegyzett, amelyen még a szökőévet is fel tüntette (No. 53). Alapossága és az, hogy többször is, több alkalommal is kiszámolta özvegyi létének idejét, mutatja, milyen mélyen érzett elhunyt hitvese iránt.

Képi ábrázolások

A képeket, metszeteket vizsgálva feltétlenül kiemelendő a Mária-kultusz jelenléte, amely azonban inkább csak rá volt jellemző – ezzel Lotaringiai Ferenc István írásai-ban nem találkozunk.⁴¹ A királynő esetében viszont érthető, hiszen legelső kereszt-neve is Mária volt, amelyet a Habsburg-ház (később a Habsburg-Lotaringiai-ház) leánygyermekai kaptak Mária, a monarchia patrónusa, a „Magna Mater Austriae” után.⁴² Az öt kép közül három is kapcsolatba hozható a Mária-tisztelettel. Az egyik rézmetszeten például a Maria Hietzingi kegyhely eredetéről szóló jelenet látható (No. 60). A hátoldalán levő rövidke fohász (Maria du hilfst der Christen du Zuflucht der Sünder) a Mária-tiszteletet hangsúlyozza, az évfordulóra való utalás (vagyis az ötödik 50 évente tartott áhitat) alapján a feljegyzés 1779-ben született. A pergamenlapon (No. 59) a győri könnyező szűzanya kegyképének látható egy ismeretlen változata.⁴³ Ezt a képet még egy ír püspök hozta Írországból, amely a 17. századi katolikus üldözéskor könnyezni kezdett, azóta zarándokhellyé vált. Nem csupán a kép árulkodik a Mária-kultuszról, hanem a hátoldalán Márai Terézia kézírásával olvasható Mária-antifona is („Regina caeli, laetare, alleluia...”).

A francia nyelvű rézmetszet (No. 61) nyomtatásban jelent meg, és mutatja, hogy szerte Európában elterjedt lehetett, amely a három isteni erényről (foi, esperance,

³⁹ Közölve: WOLF, *i. m.*, I, 79–80.; ARNETH, *i. m.*, VII, 520, 231. lábjegyzet. Helyesen 1532 hét lenne.

⁴⁰ Hasonló tartalmú, de jóval kevesebb számadatot tartalmaz Mária Terézia saját kezű feljegyzése, amelyet hitvese vallási tárgyú instrukcióihoz fűzött, amikor a hagyatékában talált iratokat rendezték. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Habsburg-Lothringische Familienurkunden, No. 2012/1,2. Egy részét idézi: *Maria Theresia, 1717–1780... i. m.*, 290., HM 23.6 katalógustétel. Ezúton köszönöm Oross András bécsi levéltári delegátus segítségét.

⁴¹ Vö. WANDRUSZKA, *i. m.*, 169–170.

⁴² STOLLBERG-RILINGER, *i. m.*, 6; a Pietas Mariana-ra lásd CORETH, *i. m.*, 107–116.

⁴³ Vö. SERFŐZŐ Szabolcs, *A győri székesegyház Szűz Mária kegyolltára*, Művészettörténeti Értesítő, 1999/1–4, 87–111.

charité) és a bűnbocsánatról (indulgence) szól. A lapocska hátlapján hivatkozik XIII. Benedek pápa 1728. január 15-én kiadott, majd XIV. Benedek pápa által 1756. január 28-án kiegészített dekrétumaira, akik mindketten ezen isteni erények gyakorlását jutalmazták bűnbocsánattal. Teljes feloldozást azok kaphattak havonta egyszer, akik naponta ájtatosan imádkoztak, s szívükben a fenti erényeket hordozták, meggyóntak és áldoztak. Mindezek Mária Terézia számára is elvárt és követendő kötelességek voltak.

A kézzel rajzolt és festett képek alkotója nem ismert, de akár a főhercegi családból is kikerülhetett a művész.⁴⁴ Tudomásunk van arról, hogy gróf Sztáray Mária Anna udvarhölgynek Mária Terézia és lányai pergamenre festett szentképeket ajánldékoztak, német és francia nyelvű ajánlásokkal, illetőleg fohászokkal, amelyek elkészítését Szilárdfy Zoltán a királynőnek és leányainak tulajdonította.⁴⁵ Az egyik ilyen képecske (No. 127) – hasonlóan az egykoron Pannonhalmán őrzött 12 kép egyikéhez – Mariazellhez köthető, amely az ausztriai zarándokhelyek közül a legfontosabb helyen áll. Mária Terézia is többször ellátogatott ide: 1728-ban elsőáldozóként, majd házasságkötése után hitvesével együtt áldást kértek közös életükre. Az uralkodónő férjével és hat gyermekével közösen utazott Mariazellbe az alapítás 600. évfordulóján, és részt vett 1764-ben a bazilika építésének 400. évfordulójának ünnepségein is. Családjának más tagjai is szinte kötelezőnek tartották a zarándoklatot: így József főherceg (majd II. Józsefként) mindkét hitvesével járt itt.⁴⁶ A képecske előoldalán Szent József látható (akihez Mária Terézia több imádságot is intézett), jobb karján a kisdéd Jézussal. Szent József feje fölött Mariazell kegyszobra és kegyképe kettős, rózsákkal díszített keretbe foglalva, lába alatt feliratos szalag, a háttérben – feltehetőleg – Mariazell látképe. A jobb oldali keretben a Nagy Lajos által adományozott „Úti

⁴⁴ Vö. Serfőző Szabolcs közlését (No. III.18.): *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. Kiállítás a Budapesti Történelmi Múzeum Kiscelli Múzeumában, 2004. május 28 – szeptember 12.: Ungarn in Mariazell – Mariazell in Ungarn. Geschichte und Erinnerung. Ausstellung des Historischen Museums der Stadt Budapest im Museum Kiscell, 28. Mai – 12. September 2004*, szerk. FARBAKY Péter, SERFŐZŐ Szabolcs, Budapest, Budapesti Történelmi Múzeum, 2004; SZILÁRDFY Zoltán, *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből, 17–18. század*, Szeged, JATE Néprajzi Tanszék, 1995 (Devotio Hungarorum, 2), 14–17. Nagyon köszönöm Serfőző Szabolcs segítségét, hogy felhívta ezekre a művekre a figyelmemet.

⁴⁵ SZILÁRDFY Zoltán, *A mariazelei magyar kegykép (No. V-3) = Történelem-Kép, Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon: Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17–szeptember 24.*, szerk. MIKÓ Árpád, SINKÓ Katalin, Budapest, 2000 (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3), 310.

⁴⁶ SERFŐZŐ Szabolcs, *A zarándokhelyek szerepe a Habsburg-dinasztia reprezentációjában a 17–18. században*, Századok, 2010, 1183–1223, különösen 1193–1209.

Boldogasszony” típusú kegyképet, az ún. „Schatzkammerbild”-et ábrázolták. A harmadik Mária ábrázolás az ún. napba öltözött Asszony (a csíksomlyói Madonnához hasonlatos szobor), amely Bécsből, csodás megmenekülése után került Mariazellbe.⁴⁷

A Memento mori-kép (No. 124) hátoldalán a Miatyánk olvasható latinul, de minden mondata után egy-egy francia nyelvű mondat következik, ezek kimutathatóan egy 17. századi francia janzenista teológustól, Pasquier Quesnel-től (1634–1719) származnak.⁴⁸ Ugyanezen gondolatok az elmúlásról és a kívánatos keresztényi halálról olvashatók más cédulákon is (No. 34 és 126), mutatva, hogy a királynő sűrűn forgathatta Quesnel kötetét – talán ez is újabb adalék és bizonyíték arra nézve, hogy Mária Terézia janzenista műveket olvasott.

Zárásként: a források hasznosítása és kutatási lehetőségek

Az itt ismertetett és felvillantott forrásokból elsősorban megismerhetjük Mária Terézia személyes vallásosságát, azt, hogy élte meg és hogyan gyakorolta a mindennapokban hitét. Ez az, amit ma már senki nem tud, mert annyira személyes, de annyira magától értetődő is volt a korszakban, hogy narratív források nem (vagy csak alig) szólnak róla. A királynő gondolatai, tanácsai közelebb visznek minket a magánemberhez, az értékekről és a rossz tulajdonságokról alkotott felfogásához, erkölcsi normáihoz, és így talán uralkodói viselkedése is jobban érthetővé válik. Az imák, fohások, gondolatok vizsgálata azt is megvilágíthatja, mennyiben volt a királynő teológiailag képzett és tanult, milyen hatások érthették, és kiknek (akár nőrokonainak, így Vilma Amália hercegnőnek) a példája befolyásolhatta lelkiességét – amely így már nem csupán spekuláción alapulhat.⁴⁹

Nyelvészeti szempontból rendkívül érdekes látószöveget nyit meg előttünk a három szinte egyenrangúan használt és vegyített nyelv kérdése. Ezekből a szövegekből, magánfeljegyzésekből is látszik, mennyire nem vált el a korszakban a latin, a német és a francia használata az uralkodóházban. Egyáltalán nem állíthatjuk tehát, hogy a francia nyelvet csupán a társalgás, a levelezés nyelveként fogták volna fel, a latin lett volna az egyház „hivatalos” nyelve, míg a német leginkább az ügyintézésben és a

⁴⁷ Köszönöm Kovács Zsuzsanna (MNL OL) segítségét és tanácsait.

⁴⁸ Pasquier QUESNEL, *Le Bonheur de la mort chrétienne: Retraite de huit jours*, Paris, H. Josset, 1693, 2. kiadás.

⁴⁹ GARMS-CORNIDES, *Parigi, Modena, Vienna*, 126–128; UÓ, *Zur spirituellen Prägung*, 39.

hivatali életben lett volna használatos. A három nyelv egyidejű megjelenése feltételezi, hogy a királynő elmékedéseit, átszellemült gondolatait bármelyik nyelven megélhette, és ez újabb adalék a személyiségéhez. Az imák, fohászok elterjedése a bécsi udvarban közismert és használt vallásos tárgyú imakönyvekre deríthet fényt. Érdekes szempont lehet, ha a cédulákon olvasható imádságokat összevetjük a Habsburg családi levéltár(ak)ban fennmaradt imakönyvekkel – megállapítható-e ezek átvétele vagy használata?⁵⁰ A források filológiai szempontú vizsgálata újabb adalékokat szolgáltathat a szövegváltozatokról, az átvételekről, a divatos művekről stb.

Ezzel a rövid forrásismertetéssel az ismeretlen hagyatéokra akartam felhívni a figyelmet és részletesebb képet nyújtani Mária Terézia magánvallásosságáról, amely talán bebizonyíthatja, hogy a vallás Mária Terézia számára nem pusztán „nyilvános ügy” volt, és a nyilvánosság előtt tapasztalt és mutatott „kegyessége” valóban belső meggyőződésből fakadt.⁵¹ A jövőbeli feladatok között szerepel az ismertetett cédulák közzélése (akár nyomtatott, akár digitális formában), azonosításuk és darabszintű vizsgálatuk, ezáltal a királynő és a korszak vallásosságának mélyebb megismertetése.

⁵⁰ A magyaróvári levéltár egyik sorozatába imakönyveket osztottak be, az egyiknek a címe: *Tägliche Andachtsübungen zum Gebrauche Ihro kaiserlichen Majestät der Königin zu Hungarn und Böheim*. MNL OL, A Habsburg család magyaróvári levéltára, A család egyetemét érintő iratok (P 1490), IV. tétel, No. 1. Ez alapján feltételezhető lenne, hogy magának Mária Teréziának az egyik imádságoskönyvéről van szó. Figyelembe kell azonban venni azt a 18. században elterjedt gyakorlatot, hogy ismert személyek nevével (ajánlásával) próbáltak meg eladni könyveket vagy egyéb műveket, vö. Lenka HORÁKOVÁ, *Rukopisné lidové modlitební knihy ve 2. polovině 18. století*, zost. Silvia NĚMETHOVÁ, *Mária Terézia a její doba vo svetle pomocných vied historických. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou pri príležitosti 300. výročia narodenia Márie Terézie*, Bratislava, Univerzitná knižnica v Bratislave, 2017, 102–114. Alapos vizsgálat után lehet kideríteni, ebben az esetben miről van szó.

⁵¹ Vö. Barbara Stollberg-Rilinger véleményét: STOLLBERG-RILINGER, *i. m.*, 590, 592.

HUBERT ILDIKÓ

*Mikor segíti a költőt/írókat az alkalmi művek
írásában a toposz?*

Talán nem egészen illendő önként vállalt téma feldolgozását érzelmi kijelentéssel kezdenem, azzal, hogy tőlem Mária Terézia osztrák mivolta, uralkodói magatartása elég távol áll. Természetesen, ez nem valami tárgyilagos mérlegelés eredményeként alakult ki bennem, inkább olyan középiskolai tanári nézetek alakították rebellis viszonyulásomat személyéhez, mint amilyenről Hrabovszky Dávid kéziratos naplójában¹ olvashattam. Ő az alábbi történetet jegyezte le az 1848-as szabadságharc utáni bujdosók egyikének, Esterházy Pálnak² elbeszéléséből:

Azonban mind ezeknél nagyobb s fájdalmasb csudálkozást támaszthat nem csak bennem, de e' soroknak elfogulatlan olvasójában is az, mit többek között ezen Gr. Eszterházytól³ hallottam. Nagy Anyám, mondá, [aki] Mária Theresiánál palota hölgy volt. Jelenlétében nyilatkozék Mária Theresia e'képen, közvetlen azon történetési nevezetességü jelenet után, melly a': 'Moriatur pro rege nostro' szavakat hangoztatá: „Hi, hi, hi, jetz habe ich eine schöne Comödie aufgeführt.” Ha ez igaz, akkor valóban nem volna csoda ha kitudódván, lelkesedésünkre a' meghülésnek rögtön olly jéghártyája ereszkedett volna, mellyhez képest a' földgömbünk gönczöleit terhelő örökös jégtetekem csekélységek. Jaj néktek, kik egy nemzet' hősi tetteket szülő, s olly példás hűséget tanusító lelkesedésének kitérősekor igy mertek szólni, jaj, hogy: 'Komédiátok'-nak illy eredménye a saját javatokra szolgáló, s az egész nemzet' öszveségéből olly nagyszerüleg kitérő lelkesülés után legalább, égő szégyen' lángra el nem borítja arczaitokat; hogy kebleitekben a' rút hálátlanság vádját nem érzitek! Nem fordíthatják-e meg ezt egykor a' nemzetek, s nem kiálthatják-e: Komédia mind az, mi monarchiának neveztetik, el vele! Mi szomorú dolog, e'

¹ HRABOVSZKY Dávid (1804–1863?). 724 lapnyi terjedelmű, 33 x 21 cm nagyságú kézirátát (*Bückerburgi napló, 1848–1852*) – valószínűleg 1860-ban – Jénában letétbe helyezésekor zároltatta. Lelőhelye: Jénai Egyetemi Könyvtár: MsProv. f. 40., 374–375.

² ESTERHÁZY Pál (1806–1877), katonatiszt. A pápai, ugodói, devecseri hitbizományi birtokok alapítója. Esterházy Pál által elmesélt jelenetre utal Ányos Pál *Kalapos király* című verse is.

³ 1850. újjévkor találkozik Hamburgban az emigrációban élők 10–12 fős csoportjával, köztük Esterházy Pállal.

féle alacsony szándékot, oly fényes czélérés által koronáztatva látni, – a hisztoria’ egy oly fényes lapján oly aljas homályu vonást megpillantani. Kivált midőn azt korona’ tulajdonosától látjuk származni. De nagy az Isten, ki komédia által is fel tudja egy nemzetben a’ hősi erőt költeni.”⁴

Esterházy Pál családi története később bővült Baróti Szabó Dávid és mások Mária Teréziához írt alkalmi költeményeivel, mígnem eljutottam előadásom címének kérdéshez: *Mikor segíti a költőt alkalmi versírásban a toposz?* Azzal ugyanis már a reprezentációhoz kapcsolódó versek sokaságának olvasásakor⁵ szembesültem, hogy személyes hangvételt a köszöntő írásokban csak akkor kereshetünk, ha a köszöntő nemcsak formálisan ismerte az ünnepeltet. Magas körökben a kor ismert költőitől elvárt feladat volt, hogy nevezetesebb ünnepi eseményeken műveikkel emeljék az adott ünnep fényét. Természetesen az alacsonyabb néprétegeknél jó versfaragók sokasága ugyanezt cselekedte. Jogos tehát a kíváncsiság: mi segítette a költőket, szónokokat érzelmi kötődés vagy éppen tehetségéből ihlet hiányában, az emelkedett hangnem eléréséhez? Túl tudtak-e lendülni azokon a holtponatokon, és hogyan, amikor mondandójukat nem segítette érzelem, vagy személyesség, sem az aktuálításon túlmutató mélység, vagy emelkedettség. A forrásfeltárások tükrében az bizonyosnak látszik, hogy a tanultabb társadalmi rétegben az alkalmi írásoknak viszonylag egységes, jó színvonalát az iskolai oktatásban elsajátított poétikai, retorikai gyakorlatok adták. Ezen módszerekről, egyre több ismeretünk van.⁶ Azonban a Mária Teréziához írt köszöntések – de más alkalmi költemények, prózák esetében sem haszontalan eltöprengeni a művészetben elfoglalt helyükről. Az uralkodóhoz íródott művek talán egyértelműbben modellálják a különbséget: a „mesterember” alkotása és a költői mű között, jóllehet azonosak az írásra ösztönző indítékok.

Mostani tanulmányomban Mária Teréziához írt versek és prózai szövegek tárházából válogattam, részben tudatosan (a korszak ismertebb költőire is figyelve, például Baróti Szabó Dávidra, Ányos Pálra, Faludi Ferencre) részben véletlenszerűen, a felekezeti különbségeket számon tartva (Gyöngyössi János, (Mossótz) Institoris Mihály, Szatmári Pap Mihály, Verestói György stb. esetében), főleg a jellemzés módzataira odafigyelve.

⁴ 374–375.

⁵ HUBERT Ildikó, *Egyházi és világi fõmeltóságokról/fõmeltóságokhoz írt versek képi világa = Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*, szerk. BATHORY Orsolya, KÓNIA Franciska, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiségtörténeti Kutatócsoport, 2016 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 12), 163–193.

⁶ HAJDÚ Vera, *Makó Pál költői mintái és versalkotási módszere az Ad Amicum című elégiája alapján*, *Egyháztörténeti Szemle*, 2010/2, 33–58.

Az első példákat kutatási területemből, Baróti Szabó Dávid költészetéből hozom. Ő is abban a jezsuita iskolarendszerben nevelődött, amelyikben az írás mesterségbeli alapjait latin nyelven megtanulta, gyakorolta. A 18–19. század ismert költőjeként – alkalmi versei sokaságának címzettjeit számba véve – feltételezhetjük, hogy részben jezsuita neveltetéséből, részben a katolikus vallású Mária Terézia iránti tiszteletből érezte köteletségének a versírást.

Baróti Szabó négy verset írt a királynéhoz: az 1777-es kötetében kettőt, majd az 1786-os kiadásban szintén kettőt. Ez a négy alkalmi vers azonban mindegyik későbbi kötetében variálódott, egészen az utolsó, 1802-es kiadvány megjelenéséig. (Azaz az 1777-es kötet két alapversének változatai felbukkannak az 1786, 1789 és 1802-es kötetekben is. Az 1786-os kötetben Mária Terézia halálára írt verseket ugyanúgy megtartotta változtatásokkal későbbi versköteteteiben.) Vagyis négy alapvers,⁷ és tíz variánsa dicséri, vagy siratja Mária Teréziát. (Az 1777-es kötetben napvilágot látott költemények latin-magyar nyelvűek, s ez alapján feltételezem, hogy a latin nyelvűeket, még iskolai célok inspirálhatták.)

Mária Terézia jellemzésül szolgáló tulajdonságok, tettek

Toposzok, fordulatok, poétikai, retorikai eszközök

Birodalmi teher nyomja vállait, isteni személy

„Nem képes Te reád vetni szemünk” ókori toposz, amely másoknál is, így Berzsenyinnél is megjelenik a *Fobászkodás* c. versében:

„Isten! kit a bölcs lángesze fel nem ér,
Csak titkon érző lelke ohajtva sejt:
Léted világít, mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinhet.”

A lélek szépsége, arcának szépsége – s ezt a szépséget fia arca is hordozza

Fiaának arca az anya „ábrázatját” hordozza

⁷ *Felséges Királyné Asszonyunkhoz, Mária Teréziához, midőn fija Maksimilián főberceg Kassa városát látogatná. Deák, 's magyar nyelven.* – *Felséges Királyné Asszonyunknak Mária Teréziának születése napjára. Deák, és magyar.* – *F. Mária Terézia' haláláról, I.* – *F. Mária Terézia' haláláról II.*

Vallásos buzgósága	„Égő buzgóság: szent dolgok tisztelete: Isten Dítsóságának ritka szerelme, 's heve”
Jóság, egyenesség, bölcs ész, vonzó nyájasság, tudomány párolása	„MAKSIMILÁN belső Díseit írja ki le? Zeuksis, Parrhasius, hozzá se ne fogjon Apelles; Sőt látván e' nagy dolgokat, hűljenek el.”
Békeszerző, templomépítő az országunkban	„Felhők után romlott Hazánkban Nap ki derül, Hadat űz ki Béke.
Nemes származás, „nagy vér”	Hajdon (keserves gyászba borultt üdők!) Istennek Házát széltibe rombolá Tűz mérge: hány Templom, 's minémű Kél ez alatt, valamerre szem lát?”
Szent István követője	„...Szent István! a' mikor élt ő, Élsz vala; mindenben volt Ő követője ke- zednek, Mellyben vissza-hozott:...”
Jó pásztor ⁸ stb.	„...Le-dölt aklunk' istápjá: jaj, el-dölt, A' kinek hálállyák, a' nyáj, a' pásztor, az óltár Meg-sokasúltságotok...”

Baróti Szabó Mária Teréziához írt verseiben, mint előképeket használta a különböző ókori irodalmi példákat. Az uralkodót köszöntő két versében az istenségekre történő utalásaival (s a sokszor ki nem mondott, csak tudott állandó jelzőikkel), pusztán az istenek neveinek említésével magasztossá tudta tenni a szokványos frázisokat.

⁸ GYÖNGYÖSSI János (1741–1818): „Pásztora volt Nyájnak, noha népe nevezte Királynak / Oh tsuda két nevezet mintha benne kezet! / A' kegyelem 's jóság, az Alázatos Elme 's Igazság / Vólt Derekának öve, vólt Koronája köve.” [A 16. sz. jegyzetben idézett műből.]

Ám ha összevetjük Faludi Ferenc,⁹ vagy Ányos Pál¹⁰ Mária Teréziáról szóló verseivel, a Baróti Szabó általi felsoroltakat, ugyanezen erény-lajstrom jelenik meg náluk, mint Baróti Szabónál, vagy a protestáns szerzők prédikációiban.

A jezsuita költők olvasták egymás (közös alapon nyugvó) munkáit, szerencsésebb szófordulattal, vagy gondolattal olykor inspirálták is egymás alkotásait. Talán nem lehet az sem véletlen, hogy például Makó Pál költészetében megjelenő Szent István személye, vagy a Mátyás kori udvar felemlegetése, mint előképe Mária Terézia uralkodásának, felbukkan mások műveiben is. Baróti Szabóéban is. Szörényi László Makó Pálról írta:

Makó úgy foglalta össze egyetlen kulturális eszménnyé az antikvitást, a humanizmust, a barokk és a franciás és olaszos klasszicizmust, mint ahogyan a budai egyetem felavatásán írott latin nyelvű ünnepi beszédében a nagy királynő Mária Terézia tanügyi és kulturális reformjaiban a legnagyobb magyar reneszánsz magyar uralkodó, Mátyás király korát látta feltámadni.¹¹

Baróti Szabónál (aki Makó Pál barátja volt) ez így hangzik:

Meg-sokasúltságok! Szent István! a' mikor élt ő,
Élsz vala; mindenben vólt Ő követője kezednek,
Mellyben vissza-hozott;

vagy

[...]

Melly napra költöd fel scythák onokáit,
Melly fénnel vonod be Mátyás palotáit!
Felveszed Minervát Athénás hamvából,
S a kegyes Musákat Hémus lugossából,
Elhozod Budának újult piacira,
Hogy magyar füstöljön teményt oltárra

⁹ FALUDI Ferenc (1704–1799), *Mária Theresia Királyné Asszonyunkhoz* = F. F., *Fortuna székerén okossan ülj*, Budapest, Szépirodalmi, 1985, 107–108.

¹⁰ ÁNYOS Pál (1756–1784), *A szép tudományoknak áldozott versek*, (1780) = Á. P. *összes költeménye*, mek.oszk.hu/00500/00591/00591.htm (Az utolsó letöltés: 2019. március 30.)

¹¹ SZÖRÉNYI László, *Hagyomány és újítás Makó Pál költészetében*, Classica Mediaevalia Neolatina, V, Debreceni, 2011, 111.

Mária Terézia jó tulajdonságai, uralkodói cselekedetei, amikből az alábbiakban felsorolunk néhányat, Erdélyben, a halottbúcsúztató protestáns beszédekben éppúgy megtalálhatóak, mint a pozsonyi, vagy győri egyházi személyek búcsúztatóiban. Az írók, papok közül valószínű személyesen kevesebben találkoztak vele, mint ahányan megemlékeztek róla, de az Isten után a király következett, így nem csodálkozhatunk, hogy a magyarokat tetteivel is szerető királynő alakját stb. idealizáltan láttatták az írásművek, amikben vissza-visszatérő jelzőjeként szerepelt a „tökéletes” jelző.

A királynőről írták

Mária, a jó anya, a nemzet királynője:

Faludi Ferenc (F. F.)

Koronáknak koronája,
Asszonyunk! felséged nagy,
Nagy császárnak unokája,
Vére, társa, anyja vagy.

[...]

Megmutattad kis nyájadhoz
A te igaz szivedet,
Megmutattad országodhoz
Anyai szeretetedet.

Hermán József ¹² (H. J.)

Magyarországnak nemcsak királyéja, hanem édesanyja is

mivel Méltóságra nézve Feje ugyan az Magyaroknak Mária Theresia, de szerelmére nézve szíve az egész Népé, melly gyakorta az alatta-valóinak könyvéiben úgy elolvad, mind az só az vízben.

¹² HERMÁN József, *Hála-adó beszéd, melyet a' nemes-kéri templomban [...] 1767-dik esztendőben Sopron vármegye Mária Theresia [...] himnlós nyavalyájából szerentsés kegyőgyűléséért [...] bálákat adott az Istennek, Győr, 1767, 14.*

Egy evangélikus lelkész

„Szárnyai alatt, kik jól nyugodtak: özvegyek, árvák Anyátok halálán bánkódjatok”¹³

H. J.

Ugy, de miből veszed észre Szerelmes Magyar Nemzetem, hogy szeret tégedet az te Koronás fejedelem Asszonyod?”¹⁴

1. magyarokkal őrizteti királyi személyét
2. Szent István Vitézi Rendet felállította
3. zománcos arany kereszttel hálálja meg egyházi-, világi híveinek fáradozásait
4. naponta szaporítja országunkban a templomokat, lelkipásztorokat, tanító mestereket
5. árvaházakat alapított (Oroszlányos és Giffes Tallósi kastély)
6. hitben, tudományokban, mesterségekben nevelteti az árvákat
7. néhány ifjút különböző tudományokban ingyen tanítat
8. kővárakat újját meg, pusztákat, parlag földeket, szőlőt műveltet
9. Kereskedésnek, mesterségeknek, kézi munkáknak az országban szabad folyást enged stb.

A tudományok pártfogója:

Ányos Pál¹⁵ (Á. P.)

Szóval: tudományok mindegyik neméből,
Részeseül nemzetünk dicsőség fényéből.

[...]

Rajzold le trónussát Nagy Teresiának,
Nevezd tudományok s kegyesség anyyának

Ő költöztette koronázásának 39. évfordulóján Nagyszombatból a budai királyi palota épületébe a tudományegyetemet.

¹³ *Néhai felséges Mária Theresia tsászárné [...] halotti tisztességére alkalmaztatott énekek*, mellyek [...] a’ posonyi magyar evangyélikus gyülekezetben el-mondattak, Pozsony, Landerer Mihály, 1780.

¹⁴ Lásd a 12. sz. jegyzetet.

¹⁵ Lásd a 10. sz. jegyzetet.

Á. P.

Boldog fejedelem, ki népe szívében
Igy csinál országot, s így jut hívségében.
Ezer kegyessége béfejezésére,
Pállást helyezteti Buda tetejére;

Uralkodásának aranykorában a boldog fejedelem a boldog hazát irányította

Á. P.

Boldog haza, ahol Minerva székéből,
Polgárok nőnek fel Muzsák kebeléből;

[...]

Véle a boldogság országlott székében.

[...]

Melly napra költöd fel scythák onokáit,
Melly fényel vonod be Mátyás palotáit!

Gyöngyössi János¹⁶ (Gy. J.)

Róllad neveztesék-el ez a' Magyar földön leg-először fel-virradott negyven
esztendeig tartó arany-idő, és e'nek neve legyen: Aetas Therisana, Therésiai
idő.

Régi történelmi múltunkat megismerteti:

Á. P.

Hogy fogják tanulni régi százainkat,
Hogy beszéllik Első Lajos történetit,
Dicsőség templomán irt fényes esetit.

¹⁶ GYÖNGYÖSSI JÁNOS, *Halhatatlan emlékezetű Debora, Izraelbéli nagy Anya: felséges és ditsőséges Mária Therésia = A' magyar Sionnak felséges asszonya' ... a' nagy Mária Therésia' e' földről való elköltözése' mélységes tisztelettel meg-sirattatott és gyászoltatott az erdélyi reformata eklésiáknak egy néhány egy-bázi tanítóitól, Kolo'sváratt, ...* KAPRONTZAI Ádám által, 1782.dik esztendőben. [Egybekötött kisnyomtatványok, külön lapszámozással.]

Örömmel szóllanak Hunyadi szivéről,
Ki Budára térvén Erdély védelméről etc.

F. F.

A mit szivünk, lelkünk kívánt,
Nagy óhajtva keresett,
Örökébe hoztad Istvánt,
Ki Lajossal elveszett.

Visszatérve Baróti Szabó verseihez:¹⁷ sokkal érzelmekre hatóbb (teátrálisabb hatású) költőnknek, Mária Terézia halálára írott I., II. verse (példáinkat az elsőből idézzük), melyekben a fájdalom érzetét, a halál okozta váratlanságot, azaz a maga személyes életében is megtapasztalhatott szenvedés élményét sikerült Mária Terézia személyéhez kötnie. Azok a természeti képekhez kapcsolódó hasonlatok, amelyekkel Baróti Szabó amúgy is mindig remekelt tájleírásaiban, s amelyek által a legközönségesebb témafeldolgozást is magaslatokba tudta emelni, ezekben a költeményeiben is megmozdította a statikusságot. Erre a „barótis,” nyers hangvételle – Arany János ezt a bátorságot dicsérte deákos költőnknel – e gyászverseiben is ráismerhetünk:

Mint, mikor a' morgó Mennyről ordítva le-tsattan
A' tűz-nyíl, meg-akasztya szavunk', 's egyszerre le-vervén
Artzáink' színét, az erönk' el-metszi: meg-hólt már,
E' szomorú szótól olyakká lettenek. A' nyelv
Kötve van; a' vér hül; kéz, láb, el-lankad; aliglan
Vesznek lelket. – Aludtt érzékenységek erekbenn
A' mikoron fel-otsódának: mint omlanak égből
Rendített dördület után a' záporok; úgy a'
Bánattól az elébb el-zártt szem nedveket áraszt:
Vére kiért folyt hartzban, foly most könyve Vitéznek.

Megtartja ugyan az ókori istenek neveit, fordulatokat (Mars mezeje, kilenc múzsa, Fébe), de bátran beolvasztja a fenségest a profánba:

Édes Anyánk, Nevelőnk oda van! – Nyájra Juhász ott
Harmatozó szemeit vetvén: oh néha-nap', úgy mond,

¹⁷ 1786, I. szakasz, 3. könyv, 117–119; 1789, I. kötet, 116–118; 1802, I. kötet, 1. könyv, 14–16.

Bóldog, igen bóldog marhák! A' mellyeket Égnek-
Szegződött köves hegy' karaján szemlétem inogni,
A' puha hant-derekánn heverészvén; 's félyteni rabló
Fegyvertől soha nem tudtam még ez napig: a' ki
Drága legellővel tartott, és tiszta folyammal
Titeket; oh, nyomorúlt marhák! Béjétek halálát! –

Baróti Szabó Mária Terézia halálára írt II. verse,¹⁸ amelyben a fentiekhez hasonló erővel sorolja fel az uralkodó erényeit, aki „A' gyászpadra ki van nyújtatva;”s aki a „... Népek' // Anyya, Királyoknak példája, szerelme Világnak!” volt, s akit, mint valami görög sirató kórus búcsúztat jajgatva a világ, – majd végezetül, amikor már az eget-földet megmozgató fokozást nem tudja erősíteni, lezárja az alábbi fordulattal a verset:

Engedgy-meg, fájdalmas Hazám! Több szóra nem érek:
Könyvem el-önt, kezem el-fásúl, 's a' tollat el-ejtí!

Baróti Szabó Dávid az élő Mária Terézia előtt időmértékes pontossággal, ókori párhuzamokkal hódol, ám halálának gyász-leírását emberre ható közelségbe tudta hozni.

Nem kevésbé érdekesek azok a prédikációk sem, amelyeket prózai formában mondtak el a szerzők Mária Terézia halálakor, többször notajelzéssel ellátott, vagy a gyász alkalmára írt verset beillesztve beszédükbe. Általában művelt, vezető pozícióban lévő papok írták a megjelentetett prédikációkat, ezért színvonalas retorikát olvashatunk, például: Hermán József Mézes-kúti apátúr; és győri kanonok, (Mossótzai) Institoris Mihály pozsonyi lelkész, Nagy-Ajtai Cserey Lőrinc stb. tollából. Akárcsak a Kaprontzai Ádám által 1782-ben, Kolozsvárott kiadott Mária Teréziát gyászoló kötetbe került prédikációk.¹⁹

A protestáns szerzők ószövetségi történetekbe, példázatokba, bibliai milióbe helyezték legszívesebben Mária Terézia életének értékeit. Néhol egészen elragadtatott hangnemben, ahogy Szatmári Pap Mihály kolozsvári református professzor „felindult szavaival” írta:

Egy szóval: el-repüle a' Nagy Mária Therésia! Az Asszonyi Nemnek Férfiúi
Virtusokkal ékesedett diszes Koronája; a' Jó Fejedelmeknek világos, de nehe-
zen követhető Példája! Az Egeknek meg-betsülhetetlen drága Ajjándéka! ...

¹⁸ 1786, I. szakasz, 3. könyv, 120–122. – 1789, I. kötet, 119–121. – 1802, I. kötet, 1. könyv, 16–17.

¹⁹ *A' magyar Sionnak felséges asszonya*, (16. sz. jegyzetben i. m.).

El-repüle a' Nagy Theré'sia, Kit egész világi Életében az Igazság kormányozta
stb. Oh ki-mondhatatlan kár! Óh iszonyu eset!²⁰

A királynő vallás és erkölcs dolgában konzervatív volt, és ezzel a régi idők fenn-tartója is. Az alkalmi versekben megszólalók, hálásak voltak érte:

Áldunk, hogy nemzetségünk'
„Meg-tartottad óltalmában;
Hogy reményünk 's Felségünk
Fenn-maradt ditső Házában.
El-dölt fája ágazott
Ága meg virágzott.”²¹

Hermán József a feltett költői kérdésére: „Ugy, de miből veszed észre Szerelmes Magyar Nemzetem, hogy szeret tégedet az te Koronás fejedelem Asszonyod?”²² Válaszában érveket sorakoztat:

1. magyarokkal őriztette királyi személyét;
2. Szent István Vitézi Rendet felállította;
3. zománcos arany kereszttel hálálja meg egyházi-, világi híveinek fáradozásait;
4. naponta szaporította országunkban a templomokat, lelkipásztorokat, tanító mes-terek számát;
5. árvaházakat alapított (Oroszlányos és Giffes Tallósi kastély);
6. hitben, tudományokban, mesterségekben nevelteti az árvákat;
7. néhány ifjút különböző tudományokban ingyen taníttatott;
8. kővárakat újíttat meg, pusztákat, parlag földeket, szőlőt műveltetett
9. kereskedésnek, mesterségeknek, kézi munkáknak az országban szabad folyást en-gedett stb.

A protestáns hivatkozásokban többször Deborah, ószövetségi prófétanőhöz ha-sonlítják Mária Teréziát, aki a magyar Izraelnek valóságos édesanyja volt.²³ Baló Bá-lint fogarasi lelkész prédikációjában Mária Terézia verses formában búcsúzik az őt

²⁰ SZATHMÁRI PAP Mihály, *Halált nem esmérő igaz hívőknék [...] szavai*, = *A' magyar Sionnak felséges asszonya'*, (16. sz. jegyzetben i. m.).

²¹ Lásd a 13. sz. jegyzetet.

²² Lásd a 12. sz. jegyzetet.

²³ GYÖNGYÖSSI János, *Halhatatlan emlékezetű Debora, Izraelbéli nagy Anya: felséges és ditsőséges Má-ria Therésia ...* = *A' magyar Sionnak felséges asszonya'*, (16. jegyzetben i. m.); VERESTÓI György

gyászolóktól. A szerepdalnak célja, hogy II. József hatalomátvételét már a gyászbeszédekben előkészítsék. Baló prédikációjában a kántor orgonakisérettel énekelte a verset:

Mária, Theré'sia, én valék anyátok
Oh kedves Híveim! Míg élek, Dajkátok.

Negyven esztendeig, 's negyven napig vóltam,
Eröss óltalmatok, a' míg meg-nem-hóltam.

Szerelmes Jo'sefünk, lett immár Atyátok,
Utánnam, ő visel, jól gondat reátok.

E' Királyt igazán 's híven tiszteljétek,
Hogy Isten áldását, mindenben vegyétek.²⁴

A bevezetőnkben megidézett Faludi, Ányos, Baróti (s bizonyára sokan mások is) Mária Terézia életében fiát, II. Józsefet, mint anyja örökségének méltó folytatóját gondolták – ahogy a prédikációszerzők gyászbeszédei többször utaltak erre.

Ányos Pálnak az OSZK-ban előkerült egy verstörredéke, melyről Jankovics József adott hírt.²⁵ Keletkezésének idejét Jankovics József Mária Terézia halála utáni időkre tette, és a verset, még így töredék formájában is az Ányos-életműben fontosnak tartotta. A szeretett királynőjétől búcsúzó Ányos nem fejezte be a költeményt, Jankovics József szerint azért, mert nem lehetett fokozni a fájdalom érzéseit, fennkölt és ünnepélyes hangneme, tónusa miatt. Vajon nem lehet, hogy inkább arról van szó, hogy II. József trónra lépésekor, hamar látható jelei voltak, hogy Mária Terézia uralkodásától eltérő kormányzás következik, s a boldog időkre visszaemlékező Ányos abbahagyta a verset. Ahogy írta is: „Nem zokogtál még így! Tsak Teresiáért” Mintha a versindító sorok is erre a visszatekintő nézőpontra engednének következni:

„győzedelmes Deborah”nak nevezi a: KAPRONCZAI Ádám által kiadott beszédében: *Ha-zánk' feje' koronájának el-esése, néhai felséges Mária Therésia'* (uo.).

²⁴ BALÓ Bálint, *Novissima homagialis devotio az az: fejedelmi leg-utolsó hívséges sz. tisztelt...*, (uo.)

²⁵ real.mtak.hu/21908/1/Jankovics2._szerk._u_134123.773275.pdf – JANKOVICS József, SCHILLER Erzsébet, ÁNYOS Pál *kiadatlan prédikációja, Mária Teréziát búcsúztató verstörredéke és 20. századi portréja*, 13. – (Ányos Pál autográf/kéziratban lévő, befejezetlen versfogalmazványa, OSZK, Kézirattár, Analekta, 11.332.)

Miolta erdeink fagyos gallyáiról
Jég tsapok tsüggenek puszta ágairól,
Meg szűnt az öröm szó!

...

Nem hallok éneket,
Nem hallok dobogni a' boldog sziveket.
A' leg mélyebb gyászunk szomoru jelében
Látom Nemzetemet nyögni keservében.

Mária Terézia életében, halálát követően, az öt búcsúztató versekben, prédikációkban, II. Józsefre, mint „édes atyánkra” tekintettek az írók. E folytonosságban a halál, mintha csak a toposzt variálta volna, ha ez történt volna. Rövid idő elteltével azonban mindenkinek szembesülnie kellett a valósággal, amire a költők egy része vagy elhallgatással, vagy mint Ányos Pál tette, a *Kalapos király*-lyal válaszolt. Baróti Szabónál is jelen van ez a bizalom II. József, a leendő uralkodó iránt az 1777-es kötetében azzal, hogy a fiú arcában az anya folytatását véli látni. Ragaszkodását a királynéhoz az jelzi legjobban, hogy a Mária Terézia-költeményeket, s annak variációit későbbi verses kötetekben is megtartotta. II. Józsefhez, a királyhoz már nem íródnak köszöntések, jelezvén azt a törést, amit Ányos Pálhoz hasonlóan Baróti Szabó is érezhetett.

Összefoglalva következtetésünket a címben felvetett kérdésre, hogy *mikor segíti a költőt/írót a toposz?* a fent idézett művekben láthattuk, hogy az uralkodó személyéhez, viszonylag rögzültebb motívumokkal, szimbolikával, cselekményelemmel, költői képekkel stb., azaz közkinccsé vált toposzokkal dolgozhattak a szerzők. Ezeket a toposz-elemeket sem a zseni, sem a jó „mesterember” nem hagyhatta (nem is tudta volna) figyelmen kívül hagyni. Az alkalmi művekben ez a fajta klisé-ismeret, különösen a rangban magasan álló személy esetében, segíthetett vázat adni, tartalommal megtölteni a köszöntéseket, búcsúztatásokat. A tehetség megszólalása azonban mindezeketől a toposzoktól (felhasználás esetében is) független maradt.

SZÁDOCZKI VERA

Mária Terézia és az uralkodói család képe

*latin nyelvű költemények tükrében**

A Jézus Társasága iskoláiban a funkcionális költészet és annak művelése kulcsfontosságú feladatnak számított, melynek egyik célja az volt, hogy a nemes úr, főpap látogatására köszöntőverset tudjanak mondani, esküvő alkalmával jókívánságokat megfogalmazni, halálesetkor az együttérzést, gyászt kifejezni. Ez az életben hasznos és elengedhetetlen dolognak számított. A tanulókat feltétel nélküli uralkodó-tiszteletre és hűségre igyekeztek nevelni a páterek. E két mozzanat találkozásából születtek az uralkodó(ka)t és családtagjai(ka)t megörökítő versek. Ezekre szép számmal találunk példát mind a költészetet tanulóknak, mind a kiforrott költők művei közt. Jelen tanulmány ezeket a költeményeket vizsgálja meg közelebbről: kik azok, akikhez verseket címeztek, milyen alkalmak, események váltak méltóvá a megörökítésre, és milyen retorikai eszközöket használtak a költők, hogy a királyi ház csillogásához méltóvá váljon költeményük.

A Mária Terézia uralkodását felölelő időszak összes latin nyelven született költeményének átvizsgálása és elemzése túllépné jelen tanulmány kereteit, ezért a gyökerekhez nyúltam vissza: az iskolához – hogyan tanulták az uralkodót versben dicsérni. Tehát csak a jezsuita iskolák poéta osztályos növendékeinek elégiáiról és a repetensek költeményeiről lesz szó, illetve érintőlegesen a Jézus Társasága kötelékében élő és verselő páterek egy-egy művéről. Az, hogy a jezsuiták szemén keresztül vizsgálom az uralkodónőt, eleve kizár bizonyos eseményeket, például nem olvashatunk eucharisticont a királynő születésére vagy epithalamiumot esküvője alkalmából, mivel ebből az időszakból nem ismerünk iskolai anyagokat (a győri repetensek versei¹

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa.

¹ Öt kötetnyi kézirat 1750–1773 közti időszakból. Pannonhalmi, Főpapátsági Könyvtár 118. D 12, 118. E 1, 118. E 19, 120b. A 3, 120b. A 9. (A tanulmány további részében a fenti jelzetek + lapszám alapján hivatkozom az egyes kötetek verseire.) A kéziratokról részletesebben: SZABÓ Flóris, *A költészet tanításának elmélete és gyakorlata a jezsuiták győri tanárképzőjében (1742–1773)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1980, 469–485; SZÁDOCZKI Vera, *Neolatin elégiaköltészet a 18. századi magyar jezsuita oktatásban = Verstan, poétika, trópusok a 15–17. századi Európában*, szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes, FAJT Anita, GÖRÖG Dániel, HEVESI Andrea, MARÓTHY Szilvia, Budapest, reciti, 2014, 105–110.

1750-től kezdve maradtak fenn, a kolozsvári nemesi konviktus poétáinak kötete² pedig az 1766-os évvel kezdődik), de gyászverssel sem találkozunk halálára 1780-ban, mivel a rendet már korábban feloszlatták. Tehát az 1750 és 1773 közti időszak eseményeit megörökítő alkotások állnak most a vizsgálódásunk középpontjában.

A jelenleg ismert közel 350 poéta- és repetens-versből mintegy 40 költeményt címeztek Mária Teréziához, férjéhez, Lotharingiai Ferenchez vagy valamelyik gyermekükhöz, illetve további 18 foglalkozik az osztrák örökösödési háborút követő hétéves háború eseményeivel és a csatákban résztvevő személyekkel. Ezeket a tanulmány végén található táblázat foglalja össze.

Mária Terézia családja: férj, gyerekek, unokák

Nézzük először, hogy az uralkodó családról milyen alkalmakkor írtak! A család közös életéből egy eseményt emel ki Casparus Genner³ repetens: az 1765-ös zergevadászatot. A versből nagyjából kiderül, kik vettek részt ezen a vadászaton: elsőként a két fűtestvért Józsefet és Lipótot nevezi meg a szerző, majd apjukat, Ferencet, anyjukat, Mária Teréziát, a lányokról pedig csak annyit ír: *sorores*, amiből sajnos nem derül ki, kik voltak jelen valójában.⁴ Az Ausztriai Ház sértetlenségéért könyörög Franciscus Michl⁵ 1768-ban. A versben katalógusszerűen sorolja a sok fájdalmat, betegséget, sírást és gyászt, melyet az elmúlt években (tehát kb. az 1760-as évek első kétharmadában) el kellett viselnie a családnak. Név szerint szerepelnek benne Mária Terézia eltemetett gyermekei: Johanna (†1762) és Károly (†1761), utal menyének, Izabellának – József első feleségének – halálára (†1763), és unokájának – József kisebbik lányának – temetésére. A verset a „Pro salva, salva Theresa Domo!” felkiáltással, jókívánsággal zárja a szerző.

² Egy kötetnyi kézirat 1766–1773 közti időszakból: Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár Msc. 525. (A továbbiakban a Kv. + lapszám alapján hivatkozom e kötet verseire.)

³ Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis*, I, Roma, 1987, 410. (austriacus). A szerzők neveit az egységesség kedvéért mindig latin formában használom, azok nemzetiségétől függetlenül, ahogy a versek végén és Lukács *Catalogus*ában is megtalálhatóak.

⁴ Casparus GENNER, *Poema de venatione Rupicaprarum in Alpibus Styrio instituta ab Augustissima Aula die 10. Julii Anni 1765*. (120b. A 9. 75–80, a részlet a 77. lapon olvasható): Hinc se Caesarei patriae duo sidera Fratres / Josephus sponsusque simul Leopoldus agebant: / Ambae parte alia (praecelsa propago) sorores. / Gassibus hinc aequis vestigia pone secuti / Franciscusque parens felixque Theresia Mater / Insolito cuncti radiant es ora ristere, / Nobiliumque pius stiptati utrinque catenis.

⁵ LUKÁCS, *Catalogus...*, II, 1008–1009. (styris). Franciscus MICHL, *Elegia ad Parcas pro incolitate reliquae Domus Austriae* (120b. A 3. 85r–87v)

Míg magát Mária Teréziát 10 vers nevezi meg címében, addig férjéről, Ferencről csak egyetlen egyszer emlékeznek meg: halálára született egy hosszú elégia. Az ismeretlen nemzetiségű költő, Antonius Pacher a címben⁶ pontosan megjelöli a gyászos napot, melyen elhunyt a császár: 1765. augusztus 18, majd a gyászt és fájdalmat fejezi ki versében az idő előtti, hirtelen halál miatt.⁷ Ez a vers is megemlíti a közelmúltban eltemetett családtagokat, gyermekeit, Károlyt és Johannát és menyét, Izabellát. A vers egy elképzelt, márványba vésett sírfelirattal zárul, mely nemcsak szövegében, de elrendezésében is ezt a műfajt, formát követi.

Mária Terézia és Lotharingiai Ferenc házasságából 16 gyermek született, közülük azonban csak 10 élte meg a felnőttkort.⁸ A 16 gyermekből 11-et örökítettek meg versben a jezsuita iskolákban. Két lány 1750 előtt hunyt el kisgyermekként, a harmadik 1751-ben, és ebből az évből sem ismerjük a repetensek verseit, tehát elképzeltető, hogy ezeket az eseményeket is megverselték, csak jelenleg nekünk nincs tudomásunk róluk. További két lány, a beteges vénlány, Mária Erzsébet és a fiatalon meghalt Mária Jozefa nem szerepel a vizsgált anyagban. Nézzük azokat, akikről született vers!

Érdekes módon az uralkodónő gyermekeinek születését csupán egyszer ünnepelték verssel, épp a legfiatalabb, Miksa esetében. A többiek vagy 1750 előtt születtek, vagy a repetensek kötetei közül pont azok az évek hiányoznak, melyekben szerepelhetnének. Sokkal jellemzőbb téma az esküvő, unoka születése, egy-egy utazás vagy valamely más neves esemény és a halál. A legtöbb költeményt József főherceg kapta. Először Izabella, pármái hercegnővel kötött házassága szolgáltatta az alkalmat 1760-ban, majd rá három évre Izabella temetése.⁹ Első házasságából született mindkét leányát el kellett temetnie. A kisebbik lány haláláról a már említett összefoglaló jellegű versben emlékeznek meg, míg nagyobbik lányának emlékére egy

⁶ Antonius PACHER, *Elegia in obitum Francisci I. Rom. Inser. qui incidit in diem 18. Aug. An. 1765.* (120b. A 9, 1–7.) Lukács nem adja meg sem a szerző nemzetiségét, sem születési helyét: LUKÁCS, *Catlogus...*, II, 1128.

⁷ *Occidit Imperii Rector Franciscus, eumque / Ante suum rapuit mors inopia diem.* (120b. A 9, 1)

⁸ Mária Terézia férjéről és gyerekeiről összefoglalóan: NIEDERHAUSER Emil, *Mária Terézia – Alexander KAMENSZKIJ, Nagy Katalin*, [Budapest], Pannonica, 2000, 98–117.

⁹ Josephus KRESKAY, *Novum Foedus Familiae Bourbonicae. Sociatum Felici vinculo Himenaei Austriaco-Parmensis, Felix Omen utriusque Domus, Bourbonicae et Austriaco-Lotharingico Caesariae, aeterna amicitia nectendarum; stabiliendae Religionis Christianae; feliciter gerendi belli Gallo-Hispanici; domando Anglia et Horeseos; Dominii Maris Leopardis extorquendi; et pacandi imperii Romano-Germanici* (118. E 19, 199r–203r); Josephus WERNEKINGH, *Epicedion Isabellae Ludovicae defunctae Archi Ducis Austriae* (118. E 19, 253r–255v).

teljes eclogát szenteltek.¹⁰ Második házasságkötése alkalmából teljes verset ugyan nem olvashatunk, de az 1765-ös év utolsó poémája után található egy hét címből-szerzőből álló felsorolás, melyből kiderül, hogy létezett ilyen költemény. Az utolsó cím ezen a listán: „*Epithalamion Josepho Romanorum Regi et Josephae Bavariae dixit Franc. de Paula Schrank.*”¹¹ A címek után magyarázatul csak ennyit olvashatunk: „*Quorum poematum scriptio legitime interrupta*” – tehát ezeknek a poémáknak a beírása jogosan szakadt félbe, de arról nem tájékoztat, mi volt a valós ok.

Emléket állítottak a versekben Józsefnek, az uralkodónak: 1764-ben a római király, 1765-ben a német-római császár, majd az Erdély nagyfejedelemé cím megszerzésekor.¹² Érdekes, hogy míg az első két alkalomból osztrák származású írta a verset, addig ez utóbbira egy erdélyi repetens vállalkozott. Úgy tűnik, a repetens-mesterek nemzetiségi szempontból is odafigyeltek arra, hogy kívül milyen témájú verset írtanak. Ezt a későbbiekben még tapasztalni fogjuk. A kolozsvári poéták nem ennyire jelentős alkalmakra írhattak verset a császárról: háromszor örökítették meg József (király) utazását Rómába.

A többi gyermek esetében leginkább az esküvő szolgáltatott alkalmat a versíráásra: Mária Krisztina Albert szász herceggel; Mária Amália Ferdinánd pármái herceggel; Lipót Mária Lujza pármái hercegnővel; Mária Karolina Ferdinánd, Nápoly-szicíliai királlyal; Ferdinánd Károly Estei Mária, modenai hercegnővel; és végül, de nem utolsó sorban Mária Antónia a későbbi XVI. Lajos, francia királlyal kötött frigyét ünnepelték verssel.

Az 1761-ben, fiatalon meghalt Károly Józsefnek epicediont írtak, róla és a következő évben szintén fiatalon elhunyt Mária Johannáról pedig közös gyászéneken emlékeztek meg. A legidősebb, életben maradt lánynak, Mária Annának (vagy Mariannának) Maurba tett látogatását örökítették meg egy terjedelmes Idyllionban.¹³ Ezen az akkor Bécshez közeli településen a jezsuiták lelkigyakorlatos házat építettek,

¹⁰ Antonius STOELTINGER, *Ecloga, qua Daphnis et Ladon aucupes deplorant immaturam mortem Theresiae, Josephi Imperatoris filiae* (118. D 12, 21r–23r).

¹¹ 118. D 12, 14r.

¹² Josephus WERNEKINGH, *Syncharisticon in Coronationem Josephi II. Regis Roannorum* (118. E 19, 272r–274v), Josephus PUEL, *Syncharisticon Josepho II. Rom Imperatori* (120b. A 9, 81–87), Joannes CSEREI, *Poema de Josepho II. Augusto Caesare qui Magni Transylvaniae Principis Titulum recens assumpsit* (120b. A 9, 123–129).

¹³ Franciscus Xaverius RIEDL, *Idyllion De Domo Exercitiorum in Maur perfecta ab R. P. Franc. Dolfin Annaeae Domus Rectore cum eam Serenissima Archidux Mariana praesentia sua, comitantibus P. P. Molindes Fischer et Lob coonestavit* (118. E 1. 329–338).

ahol a címben megjelölt Franz Dolfin atya tartott először lelkigyakorlatot.¹⁴ Ezt az épületet tisztelte meg látogatásával a főhercegnő, ennek alkalmából született a vers.

Ezekon kívül Lipót első fiának (a későbbi I. Ferenc osztrák császárnak és magyar királynak) születése alkalmából gratulálnak 1768-ban, bár valószínűleg ekkor még senki nem sejtette, hogy majd egyszer ő követi Mária Teréziát a trónon.

Két költemény csak közvetve kapcsolódik a témához, de a teljesség kedvéért álljanak ezek is itt. Alberthez, Mária Krisztina férjéhez 1766-ban a magyar Martinus Vukovics írt syncharisticont (beiktatásra, felszentelésre készült költeményt), abból az alkalomból, hogy egy évvel korábban Magyarország helytartóvá nevezte őt ki a királynő. 1772-ben pedig elégiában emlékeznek meg a francia király ellen megkísérelt merényletről. A vers keletkezésének időpontjában XVI. Lajos, Mária Antónia férje még nem volt a francia király, hanem az ő nagyapja, XV. Lajos uralkodott. Ellene követtek el merényletet 1757-ben, melyet túlélte.¹⁵ Nem éppen aktuális eseményhez nyúl vissza a kolozsvári poéta. Az is elgondolkodtató, hogy ezt a témát miért vették elő újra nem sokkal XVI. Lajos és Mária Antónia esküvője után.

Mária Terézia: anya, uralkodónő, örökségért harcoló nő

Mária Terézia megismerhető ezekből a versekből mint anya, ahogy örül egy gyermek születésének, vagy házasságkötésének, ahogy a bánat emészti temetésükön vagy betegágyuk mellett. Bár ezekben a költeményekben soha nem ő a főszereplő, csak mellékesen van jelen. Például a legkisebb fia, Miksa születésére írt 10 lapnyi terjedelmű versben¹⁶ neve csupán az első sorokban kerül elő, utalnak rá olyan kifejezések, felsorok, mint a *Gaudeo Magna Parens*, és majd csak a vers záró soraiban kap újra szerepet, mikor a szerző jókívánságait fogalmazza meg a gyermek és szülei számára.¹⁷

Mária Terézia versekből kibontakozó másik arca az örökségéért harcoló nő. A hozzá intézett költemények fele ezt a témát járja körül. Az osztrák örökösödési háború különböző szakaszai, különösképpen a hétéves háború eseményei és (győztes)

¹⁴ *Cronologisch-geschichtliche Sammlung aller bestehenden Stiftungen, Institute – öffentlichen Erziehungs- und Unterrichts-Anstalten der k. k. österreichischen Monarchie mit Ausnahme von Italien*, I. Band, von Johann Nepomuck EDLEN VON SABAGERI, Brünn, Rud. Rohrer, 1832, 331–332.

¹⁵ Vö. HAHNER Péter, *A régi rend alkonya*, [h. n.], Panem, 2006, 370.

¹⁶ Franciscus Xaverius RIEDL, *Sacrificium quo Materna Pietas Augustissimae Filium principem Maximilianum offert P. Virgini Cellensi* (118. E 1, 237–246)

¹⁷ Theresam Maria foves, dum vivet, amantem, / Donatus testis Maximilianus erat: / Mariam Theresia colat, dum spiro, Parentem, / Oblatus testis Maximilianus erit.

csatái szolgáltatták a versek témáit, ahol a legfőbb ellenség Poroszország és II. Frigyes király. Ez a versekből tökéletesen kiolvasható. Abból a 10 versből, amelyet neki címeztek öt kapcsolódik ebbe a témába, de további 18-at számolhatunk meg a kötetekben, melyek a hétéves háború egy-egy hőst: Hadik Andrást, Nádasdy Ferencet, Gideon von Laudont, vagy egy-egy eseményét örökítik meg: a hochkircheni csatát, győzelmet Drezdánál, a francia–osztrák szövetséget stb. Ezek közül én csak azokba próbáltam beleásni magam, melyek az uralkodónót szólítják meg. Ezek a hosszú, 200-300 sornyi versek legtöbbször csak utalásszerűen mennek bele a történelmi eseményekbe, amelyek így nehezen kibogozhatóak: ki kivel van, ki az ellenség, kivel kötött szövetséget és miért. Másrészt töményen mitologizáló-allegorizáló költeményekről beszélünk. El lehet képzelni: a háború csatájába, ahol nem is a fővezérek és ismert emberek a jelentősek, hanem a helyi hősök, belép Mars és társai és a nagybetűs Iustitia és Caritas nevében cselekszenek több soron vagy akár több oldalon keresztül. Álljon itt minderre egy-két konkrét példa! 1754-ben írta meg Andreas Igyanovics a *Panegyricum Croatarum Auspiciis Mariae Theresiae militantium* című elégiáját.¹⁸ Panegyricon, tehát ünnepi, magasztaló beszéd, mégpedig a horvát hősöket magasztalja, akik rendkívüli szolgálatokat tettek az uralkodónőjüknek a csatában. A versből nem derül ki, melyik csatáról beszélünk, viszont megismerjük a horvát nemesi családokat (Bandur, Shorlach), akik már a Ferdinándoknak, Rudolfnak, Lipótnak és Károlynak is nagy segítségére voltak – ugyanígy most Mária Teréziának. Továbbá megtudjuk, hogy míg Achillest az anyja, mielőtt a sarkánál fogva belemártotta volna a Styx vizébe, vadkan velővel etette, hogy nagy harcos legyen, addig a horvát harcosok velőevés nélkül is tökéletesen harcra termettek, úgyhogy a királynőnek semmi oka az aggodalomra, jó kezekben van. Itt is visszaköszön az, amiről már feljebb esett szó: Igyanovics horvát származású tagja volt a Társaságnak, tehát nem egy magyar vagy stájer repetens írta a horvát eredetmondát és a horvát harcosok dicséretét. Az is szokatlan, hogy egy ilyen témájú verset (hősök eredete, nagy csata) nem az úgynevezett hősi műfajban, eposzban, tehát hexameterben, hanem elégiában, azaz disztichonos formában írt meg a szerző. (Az sem nagyon jellemző – legalábbis itt a repetenséknél –, hogy a panegyricon műfajt disztichonos formába öntsék, bár elvétve előfordul.) Achilles és a velőevés mítosza közkézen forgó kép, mítosz lehetett a korban, többen, különböző műfajokban éltek vele hősök dicsőítésekor. Így nemcsak Igyanovics elégiájában olvashatjuk, hanem például Csódy Pál szombathelyi plébános *Hadakozó erő*

¹⁸ 118. E 1, 112–117.

és *batalomnak dicsérete* című prédikációjában is, ahol a schweidnitz-i csata magyar hősei múlják felül a görögöt.¹⁹

Még egy verset említenék röviden ebből a témából: Antonius Grasser *Epistola, qua Serenissima Poloniae Regina ab Augustissima nostra opem implorat*.²⁰ A műfaja episztola, tehát költői levél, és mint ilyen a disztichonos formát kívánja meg, itt ezt be is tartja a stájer származású költő. A levelet Lengyelország királynéja nevében címzi Mária Teréziának 1757-ben. A lengyel királyné ekkor Habsburg Mária Jozefa, Mária Terézia unokatestvére volt, II. Frigyes Ágost szász választófejedelem, lengyel király (itt III. Ágost néven uralkodott) felesége, aki Drezdában lakott. Így került a lengyel királyné az örökösödési háborúba. Itt sem a hadi eseményeket vizsgálom, hanem azt, ahogyan a megszólításban jellemzi Mária Teréziát Jozefa/Grasser. Mert levelet ír beteg az egészségesnek, aki gondot visel a népeire, meghallgatja a hozzá fordulókat, viseli a rárakott terheket és háborúban fáradozik jogos örökségéért.²¹ Az ilyen-fajta jellemzések legtöbbször hiányoznak a költeményekből.

A háborús eseményeket és hősokeket érdemes kicsit közelebről is megvizsgálni. A verscímek sokszor több információt tartalmaznak egy-egy eseményről, mint maguk a versek. Például egy Gideon von Laudon győzelmeit dicsérő költemény terjedelmes címéből²² három csata (Schweidnitz, Glatz, Landeshut) körülményeit és időpontját is megtudjuk, de maga a vers csak egy nagy lélegzetvételnyi ujjongás, di-

¹⁹ A prédikációról bővebben írt és a szöveget közzétette: MACZÁK Ibolya, *A schweidnitz-i Gideon: Retorikai eszközök Csódy Pál 1761-ben írt prédikációjában = A Hadtörténeti Múzeum értesítője* 9, szerk. HAUSNER Gábor, Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2007, 155–175 (Achillesről: 168).

²⁰ 118. E 1, 246–256.

²¹ *Aegra salus nobis; et quam modo mitto saluetm. / Haec etiam furta est missa Theresa tibi. / Perlegis? An visi palles ad nomina furti? / Excutiturque tua squallida charta manu? [...] / Grande quidem, et maius mortali robore pondus, / Quod tibi nunc gentes imposuere, geris. / A sibi civiles poscunt sua tempora curae / Consilioque vices, et grave Martis opus. [...]*

²² *Gladius Domini et Gedeonis. Epinicium Panegyricum. Fortunatissimo et fortissimo Duci Gedeoni Laudon on Schweidnicium, validissimum Silesiae propugnaculum inaudita felicitate, sine praevia obsidione, trium horarum spacio, exiguo cum milite Kalendis Octobrius expugnatum. Gladius Domini et Gedeonis sive arcis et praesidii Glatzensis improvisa et fortunata intra quinque horas expugnatio, authore et Duce Gedeone Laudon. Gladius Domini et Gedeonis sive munitissimorum ad Landishutum Silesiae urbem Regis Porussiae castrorum, inter caeli tonitrua et fulmina, horribilemque tempestatem expugnatio; hostiumque ingenti clade affectorum, cum ipso Duce Fouquetio captivitas die 23 Junii 1760. per Ducem Gedeonem Laudon. Spectaculum. Az nem teljesen világos, hogy ez három vers címe akart-e lenni, amiből csak az utolsót másolták be, vagy egy terjedelmes cím. A vers szövege konkrét eseményekre nem utal, abból nem derül ki.*

cséret, a hős magasztalása. Tudjuk, hogy magyarok nemcsak a császári-királyi hadseregben harcoltak, a „másik oldalon”, a porosz táborban is találhatunk magyar huszárrezredeket, akik ugyanolyan hősiesen küzdöttek.²³ Róluk mégsem tesznek említést a versek. Ugyanígy nem nagyon emelnék ki (akár jelentősnek számító) csatákat sem, melyekben a francia vagy az orosz szövetségesek álltak szemben Poroszországgal, tehát ha – jezsuita mércével mérve – nem az Osztrák-magyar Rendtartomány területéről származtak a hősök. Általában csak győztes ütközetekről és vitéz hadvezérekről olvashatunk, a vereségek nem ihlették meg a költőket. Érdeemes lenne mélyebben is megvizsgálni, hogy ezekből a versekből kapunk-e bármilyen konkrét képet egy-egy hadi eseményről, és ha igen, akkor az mennyire felel meg a valóságnak. Tesznek-e hozzá bármit a jelenlegi történelmi tudásunkhoz? Össze lehetne vetni a csatákról szóló különböző műfajú beszámolókat: Schweidnitzről, Frankfurtól, Berlinről, stb.²⁴ De mindez túlságosan messze vinne Mária Terézia alakjától, és jelen tanulmány célkitűzéseitől, így erre egy másik alkalommal kerül majd sor.

A háborúzáson kívül a politikai és egyházi élet számos más területén meg kellett állnia a helyét az uralkodónőnek. Ezek közül csak felsorolásszerűen álljon itt néhány: megújítja a békét és szövetséget a török szultánnal, Halicsot és Lodomériát harc nélkül visszaszerezte Magyarországnak, békét jósolnak az egyház zűrzavaros időszakában Mária Teréziának.

Két verset emelnék még ki. Először Georgius Szerdahely (ő az esztétikakönyvíró Szerdahely György még tanulóként) költeményét abból az alkalomból, hogy Mária Terézia megkapta XIII. Kelemen pápától a Magyarország apostoli királynője címet 1758-ban.²⁵ Örömrre és ünneplésre hív a költő mindenkit, taps és hálaének hallatszik a Boszporusz partjáiig és vissza. De nem a dicséret és pompa leírása miatt foglalkoznék most e verssel. Míg tetteit, belső tulajdonságait és érzelmeit több versben is megénekeltek, addig külsejéről, megjelenéséről, öltözködéséről nem nagyon

²³ ZACHAR József, *Huszárbadak helytállása a Dunai Monarchia szülőföldjén: Kolín, 1757. június 18.*, Aetas 2001/2, 29–49; UŐ., *Huszárok a nagyvilágban = A magyar huszárság története: A lovasműveltség sajátosságai*, szerk. CSIHÁK György, Budapest–Zürich, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület–Heraldika, 2004, 43–52.

²⁴ Például levéltári iratokkal, jelentésekkel, levelekkel, melyeket Zachar József műveiben alaposan feldolgozott. A fentebb hivatkozott műveim kívül ld. még: ZACHAR József, *Magyarok a Habsburg haderőben*, Hadtörténelmi Közlemények, 1997/1, 3–48 (ide: 35–38); UŐ., *Habsburg uralom, állandó hadsereg és magyarság*, Budapest, Zrínyi, 2004. Vagy össze lehetne vetni a háborút megverselő magyar nyelvű krónikáséval: SZEMPCI MOLNÁR Ferenc, *Magyar krónikásának a XVIII. századból*, ZICHY Mihály, SZILÁGYI Márton és ZACHAR József tanulmányával, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1999.

²⁵ Georgius SZERDAHELYI, *Panegyricus Mariae Theresiae Reginae Hungariae Apostolicae Titulo a P. M. Clemente XIII. ornatu* (118. E 19, 6v–11r).

ejtettek szót. Álljon most itt erre egy rövid példa, mely valószínűleg elképzelt, sematikus, és szintén nem mentes az allegorizálástól, de máshol még ilyennel sem találkoztam. Megjelenik a királynő ez ünnepi alkalmon, hosszú uszályos ruhát viselve, kezében a jogar, fején csillog a korona, Iustitia és Clementia kísérik.²⁶

1769-ben a krajnai Michael Castelliz hálaadó költeményével egy politikailag igen ingoványos, és jezsuita szempontból gyászos talajra merészkedik az *Eukharisztikon Augustissimae Romanorum Imperatrici Mariae Theresiae ob receptos in Provincias suas Societatis Nostrae missionarios Exules* című versével.²⁷ A 18. század közepétől a dél-amerikai jezsuita misszionáriusok nagyon nemkívánatos elemek lettek a tengerentúlon, olyannyira, hogy az ötvenes évek végétől/hatvanas évek elejétől hajóra rakták őket, és mint bűnözőket visszatoloncolták Európába. Partraszállás után egy részükre börtön várt, a szerencsésebbeket szabadon engedték.²⁸ Közülük több páter tartozott az Osztrák-magyar Rendtartományhoz. Őket Mária Terézia visszaengedte országaiba, és nyilvánosan működhettek. Erre jó példa az egyik leghíresebb magyar misszionárius, Orosz László, aki 1727–1768 közt volt a paraguayi misszió tagja. Ő, ha a dátumokat megnézzük, azzal a „szállítmánnyal” érkezhett haza, amely alkalomból a költemény született. Hazatérése után, mintha mi sem történt volna, a nagyszombati kollégiumban lett praefectus spiritualis.²⁹ A költemény nyitánya a szomorúságot, fájdalmat fejezi ki, majd Mária Teréziát dicséri, aki a páterek egyedüli reménysége, üdve

²⁶ Ipsa deinde trahens regali symmate pallam / ingreditur sceptro insignis, nitidaeque coronae / stellis lucem diadema gerens; comitatur euntem / Iustitia, et placido vultu Clementia, qua nunc / Austriaca venere Domo [...] (118. E 19, 7r.)

²⁷ 120b. A 3, 122v–125r.

²⁸ A jezsuiták dél-amerikai missziójáról, hazatérésükről, bebörtönzésükről több vers is született: Josephus HEYRENBACH, *Metamorphosis Nemesis Paraquaricæ ...*, (118 E 19, 58r–64r); Josephus SETH, *Propempticon Sexaginta Missionariis e Societate Jesu Jussu Hispaniae regis in Paraguariam proficiscetibus*, (118. E 19, 152r–156r); Michael PATZIER, *Soteria pro recuperanda valetudine R. P. Josephi Kössler sed n. diva ob mortem illius, quae interea conreputa est*, (118. D 12, 35r–37r); Ladislaus ARVAY, *Epistola P. Josephi Kajling ex carcere S. Juliani ad P. Joannem Kossler* (120b. A 3, 134r–136v); Andreas FELSZEGI, *Epistola qua P. Joannes Kossler respondet P. Josepho Kayling ad Epistolam Anno superiore datam*, (120b. A 3, 180r–180v). A témának bőséges a szakirodalma is: pl. BARTUSZ-DOBOSI László, *Jezsuiták és conquistadorok harca az indiánokért a XVII–XVIII. században*, Budapest, Szent Gellért, [2002]; BARTUSZ-DOBOSI László, *Magyar jezsuita missziósok az „Indiákon” a XVII–XVIII században = Magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*, szerk. SZILÁGYI Csaba, Piliscsaba, PPKÉ BTK, 2006, 200–216; BABARCZI Dóra, *Magyar jezsuiták Brazíliában a 18. század közepén*, PhD-értekezés, Szeged, 2011, stb.

²⁹ LUKÁCS, *Catalogus...*, II, 1119.

és fényes csillaga, aki nem sajnált semmiféle fáradozást érdekükben. Ebből a leírásból is kirajzolódik az alattvalóiért aggódó, értük mindent megtevő anya képe.³⁰ Majd hosszasan fejtegeti, mennyi jót tettek a jezsuiták Dél-Amerikában: Istenhez vezették az embereket, megtanították őket földet művelni, házat építeni, stb.³¹ Beszámol róla, hogy nem a bennszülött (paraguayi, brazil, kanadai, chilei) „katonáktól” kellett tartaniuk, hanem az európaiaktól, ők hozták meg a bilincseket és a börtönt.³² A költemény végén ismét az uralkodónőhöz fordul, és fiához, kifejezi háláját és jókívánásokat fogalmaz meg.

Összegzés

Összegzésként sok minden elmondható ezekről a versekről. Általában szép kézírással, jól olvashatóan írt, hosszú költeményekről van szó. A műfaj változatos, az alkalomnak megfelelően: panegyricus, syncharisticon, epinicion, epicedium, epistola, eucharisticon; egy részükhöz a disztichonos formát, másik felükhöz hexametert választottak szerzőik.

Lényegi különbséget lehet felfedezni a poéták és a repetensek témaválasztási szokásai közt. A repetensek kötetét akár friss aktuálpolitikai értesítőnek is tekinthetnénk. Ha történt valami a birodalomban, akkor arról nyomban írtak. Ami az év első felében történt, arról még az adott évben beszámoltak (mivel a versek általában a tavaszi-nyári eleji hónapokban születtek), ami az év második felében, arról a következő tavasszal. Ezzel szemben a poéták többször nyúlnak vissza korábbi eseményekhez. Például van poéta tollából származó elégia a hétéves háborúról 1766–1767-ből, mikor már rég véget ért a háború. Ezt magyarázhatjuk azzal, hogy 1766-tól ismertek csak poéta-versek, biztos írtak korábban is. Lehet, de a repetensek akkor sem nyúltak így vissza a múltba. Vagy Szent Istvánig és Hunyadiig mentek vissza, vagy a jelenben maradtak.

³⁰ Tu sola, o summum rebus solamen is arctis! / O vita! O populi spesque salusque tui! / Tu sola immensos ultra miserata labores, / Quassatam retines anchora firma rati[?]: / Per te securos mihi fas contingere portus, / Per te forte licet iam meliore frui. / O Domina! Austriadum o felix, et amabile sidus! / Princeps! Haud illo, quem regis orbe minor! / Quam sol occiduus, solis veneratur et ortus, / Et Dominam, ac Matrem praedicent esse suam: / In meritas per Te licet mihi surgere laudes, / Et Dominam ac Matrem te celebrant meam [...]

³¹ [...] Hi sylvae absuetos per vitrea dona trahebant, / Ut facerent homines, quos timuere feras. / Illi neglectam proscindere vomere terram, / Et fabricare leves edocuere casas. (120b. A 3, 123v)

³² Hei mihi! Miles adest, non quem Paraguaia, nec quem / Aut Canada, aut Brasilis cruda, Chilisque tulit: / Sed quem magnorum genitrix Europa virorum / Edidit...

Egy másik meglepő dolog volt, hogy nem találkozhatunk e kötetekben egyetlen olyan költeménnyel sem, mely a királynőt születésnapján köszönti, vagy betegségből való felgyógyulást kíván. Pont azokat a témákat nem érintették, melyeket az elején felsoroltam, hogy a funkcionális költészet legnyilvánvalóbb alkalmai. Ha a kisebb, szokásos betegségeket nem is vették figyelembe, a körül igazán nagyobb felhajtást csaphattak volna, hogy az uralkodónő kiheverte a fekete himlőt, amit elkapott menyétől, Jozefától 1767-ben,³³ aki, mint ismert, bele is halt betegségébe. Természetesen, aki erről a témáról szeretne olvasni, bőven talál aprónyomtatványok és nyomtatott verseskötetek lapjain ide kapcsolódó költeményeket, hogy csak egyet említsek: a szintén jezsuita Makó Pál a *De reddita valetudine Mariae Theresiae Augustae* című elégiája aprónyomtatványként jelent meg Bécsben már 1767-ben, majd a későbbi verseskötetébe beépítette. A vers először az aggodalom hangján szólal meg a halál árnyéka miatt, majd kéréseket, jókívánásokat fogalmaz meg és érződik rajta a megkönnyebbülés is, amiért az uralkodónő életben maradt. Ugyanezen a címen és valószínűleg ugyanebben az évben jelentetett meg Majláth Antal *Oratiót* Nagyszombatban szintén az uralkodónő gyógyulására.³⁴

Neves személyek, a kor kiváló (nem csak jezsuita) alakjai foglaltak versbe vagy szónoki beszédbe jelen tanulmány időhatárain kívül rekedt eseményeket: ódát írtak esküvőjére,³⁵ üdvözölték az egyetem Budára majd Pestre költöztetésekor,³⁶ és megemlékeztek haláláról.³⁷ Rengeteg verset és témát lehetne még találni, melyek az uralkodónő életéből, tetteiből, családjá sorsának alakulásából merítettek ihletet, számos más szempontból lehetne vizsálni e költeményeket, de ezt majd egy másik tanulmány fogja megtenni.

³³ NIEDERHAUSER, *i. m.*, 84.

³⁴ Antonius MAJLÁTH, *Oratio qua redditam valetudinem Mariae Theresiae Augustae...*, Tyrnaviae, Acad., [1767].

³⁵ Pl. *Odae epithalamiae in auspiciatissimum connubium [...] Francisci III. [...] et Mariae Theresiae [...]*, Altorfii, 1736.

³⁶ Pl. Paulus MAKÓ, *Oratio quam anno 1777, cum Regia Scientiarum Universitas Budae collocaretur, Vindobonae, 1779, Adamus PATACHICH, Eucharisticon Magnae Mariae Theresiae [...] dum [...] rem Hungariae literariam, Universitatem Budensem, Regiam Nobilium Academiam Theresianam [...] constabiliret, Budae, Univ., 1780; UÓ., De laudibus Mariae Theresiae [...] quod Budae Scientiarum Academiam instituerit...*, Budae, Univ., 1780.

³⁷ Pl. Johannes Chrisostomus MOLNÁR, *Oratio funebris ad solennes exequias Mariae Theresiae, Romanorum imperatricis, Budae, Univ., 1781; [Stephanus SPATIS], In obitum Mariae Theresiae [...] quom ei regia universitas Budensis ritu solenniiori parentaret: Ode, Budae, Univ., 1781. stb.*

Személyek	Események	Versek (keletkezés éve, szerző nemzetisége ³⁸ , versforma ³⁹)
Szülők		
Mária Terézia (1717–1780)	háborúk	118. E 1. 112–117 (1754, cr, h) Andreas IGYANOVICS, <i>Panegyricon Croatarum Auspiciis Mariae Theresiae militantium</i> 118. E 1. 246–256. (1757, st, d) Antonius GRASER, <i>Epistola, qua Serenissima Poloniae Regina ab Augustissima nostra opem implorat</i> 118. E 1. 277–286 (1757, st, d) Joannes NEKREPP, <i>Elegia Epistolica, qua Silesia contra Borussiae auxilium petit ab Augustissima nostra</i> 118. E 1. 353–360 (1758, st, d) Josephus SCHLEMICHER, <i>Elegia, Spes Augustae nostrae ex calamitatibus confirmata</i> 118. E 19. 102v–107v (1760, hu, h) Josephus GAAL, <i>Panegyricus Daunio Duci et Cienti Mariano. Bellum Marianum gerenti (id est pro Maria Theresia, et pro Regnis ac populis Marianae Clientele devotis nempe Austria, Hungaria, Bohemia, et contra hostes infensissimos tum Mariae Theresiae Reginae Marianae, tum Mariae Reginae Mundi) sabbathis, et festis Marianis Pugnanti, ac Vincenti et actenus auspiciis Marianis semperinvicto</i>
	Mária Terézia és a magyarok	Kv. 55–64 (1766, sic, d) Emericus CSEREI, <i>Elegia qua Hadikius pro onomastico die Reginae offert Berolinum</i> 118. E 19. 6v–11r (1759, hu, h) Georgius SZERDAHELYI, <i>Panegyricus Mariae Theresiae Reginae Hungariae Apostolicae Titulo a P. M. Clemente XIII. ornatum</i> 118. D 12. 124r–126v (1773, hu, h) BONYHADY, Ignatius, <i>Panegyris Augustissimae Imperatricis Mariae</i>

³⁸ Az évszám után a vers szerzőjének nemzetisége áll rövidítve. A betűkapcsolatok a Lukács *Catalogus*ában feltüntetett latin megnevezések rövidítései az alábbiak szerint: au – austriacus (osztrák), bo – bohemus (cseh), ca – carinthus (karintiai), car – carniolus (karantán), cr – croata (horvát), ger – germanus (német), hu – hungarus (magyar), ill – illyrus (illír, horvát), mo – moravus (morva), sic – sículus (székely), st – styrys (stájer), tr – transylvanus (erdélyi), x – a katalógus nem jelöli meg a nemzetiséget.

³⁹ A versforma rövidítve az alábbiak szerint: d – disztichon, h – hexameter, v – vegyes.

*Theresiae ob geminas Provincias Halitiam et Lodomeriam
Hungaria sine bello restitutas*

	Mária Terézia és az egyház	120b A 3. 122v–125r (1769, car, d) Michael CASTELLIZ, <i>Eukharisztikon Augustissimae Rom. Imperatrici Mariae Theresiae ob receptos in Provincias suas Societatis Nostrae missionarios Exules</i> 120b A 3. 160r–161r (1769, hu, h) Franciscus Xaverius SOMOGYI, <i>Poema, sive augurium pacis in Augustissima Domina Nostra in his turbidis Ecclesiae temporibus</i>
Lotharingiai Ferenc (1708–1765)	halála	120b A 9. 1–7 (1766, x, d) Antonius PACHER, <i>Elegia in obitum Francisci I. Rom. Inser. qui incidit in diem 18. Aug. An. 1765.</i>
Gyerekek – házastársak		
Mária Erzsébet Amália (1737–1740)	–	–
Mária Anna Jozefa (1738–1789)	beteges, vénlány maradt	118. E 1. 329–338 (1757, au, d) Franciscus Xaverius RIEDL, <i>Idyllon De Domo Exercitiorum in Maur perfecta ab R. P. Franc. Dolfin Annae Domus Rectore cum eam Serenissima Archidux Mariana praesentia sua, comitantibus P. P. Molindes Fischer et Lob cobonestavit</i>
Mária Karolina Ernesztina (1740–1741)	–	–
József Benedek Ágost→ II. József (1741–1790)	1. esküvő: 1760	118. E 19. 199r–203r (1762, hu, h) Josephus KRESKAY, <i>Novum Foedus Familiae Bourbonicae. Sociatum Felici vinculo Himenaei Austriaco-Parmensis, Felix: Omen utriusque Domus, Bourbonicae et Austriaco-Lotharingico Caesarae, aeterna amicitia nectendarum; stabilendae Religionis Christianae; feliciter gerendi belli Gallo-Hispanici; domando Anglia et Horeseos; Domini Maris Leopardis extorquendi; et pacandi imperii Romano-Germanici</i>

1. Bourbon Izabella, pármái hercegő	Izabella halála: 1763	118. E 19. 253r–255v (1763, au, d) Josephus WERNEKINGH, <i>Epicedion Isabellae Ludovicae defunctae Archi Ducis Austriae</i>
	lánya: Mária Terézia (1762–1770)	118. D 12. 21r–23r (1770, au, h) Antonius STOELTINGER, <i>Ecloga, qua Daphnis et Ladon aucupes deplorant immaturum mortem Theresiae, Josephi Imperatoris filiae</i>
2. Mária Jozefa, bajor hercegő	2. esküvő: 1765	(vö. 118. D 12. 14r, ger: Franciscus de Paula SCHRANK, <i>Epithalamion Josepho Romanorum Regi et Josephae Bavariae</i>)
	római király: 1764	118. E 19. 272r–274v (1764, au, h) Josephus WERNEKINGH, <i>Syncharisticon in Coronationem Josephi II. Regis Romanorum</i>
	német–római császár: 1765	120b A 9. 81–87 (1766, au, h) Josephus PUEL, <i>Syncharisticon Josepho II. Rom Imperatori</i> 120b A 9. 123–129 (1766, tr, h) Joannes CSEREI, <i>Poema de Josepho II. Augusto Caesare qui Magni Transylvaniae Principis Titulum recens assumpsit</i>
	római látogatás	Kv. 257–260 (1769, sic, d) Thaddeus WERESS, <i>Propempticon Josepho secundo Romanorum imperatori Roma et aliis redeunt</i> Kv. 261–265 (1769, x, d) Josephus FUX, <i>Elegia qua Poeta Ligniscat gratulationem urbis Romanae quod Imperatorem suum post tot evolutos jam anno denuo videre et gremio suo fovere datum sit</i> Kv. 270–271 (1770, hu, d) Martinus TÖVESSI, <i>Elegia qua gratulatur Poeta Josepho Imperatori quod feliciter Romae pervenerit</i>
Mária Krisztina (1742–1798) Albert, szász herceg	esküvő: 1766	Kv. 267–270 (1769, hu, d) Antonius NEMES, <i>Epithalamium Carmen de alterum Principe locum tenente Hungariae et Christina filia serenissimae Reginae dono?? sero matrimonii vivento pangerentur</i>

	Albert Magyarorszá- g helytartója: 1765	120b A 9. 87–90 (1766, hu, h) Martinus VUKOVICS, <i>Syncharisticon Alberto regio Principi, Saxonia Duci, de Obtenta nuper Locumtenentis Ungariae dignitate</i>
Mária Erzsébet (1743–1808)	–	–
Károly József Emánuel (1745–1761)	fiatalon meghalt	118. E 19. 156v–164v (1761, hu, h) Josephus HEMER, <i>Epicedion Serenissimo Principi Regio Archi-Duci Carolo Die 18 Januarii Viennae defuncto</i> 118. E 19. 212v–215r (1763, au, d) Antonius PERLER, <i>Epicedium quo duplex Austriae funus deploratur</i>
Mária Amália (1746–1804) Ferdinánd, pá- rmai herceg	esküvő: 1769	120b A 3. 161v–164v (1769, ca, h) Josephus LERCHINGER, <i>Epithalamium Amaliae Archiducis cum Serenissimo Parmensi Duce Ferdinando</i> Kv. 217–220 (1770, x, d) Thomas POTSA, <i>Epithalamium Mariae Amaliae Parmensium Duci desponsae</i>
Péter Lipót Józ- sef → II. Li- pót (1747– 1792) Bourbon Mária Lujza, pármai hercegnő	esküvő: 1765 1. fiúgyermeke: Ferenc (1768– 1835)→II. Ferenc	120b A 9. 49–56 (1766, au, d) Josephus PUEL, <i>Elegia de itinere Ludovicae Hispaniae Infantis in Tyrolim</i> 120b A 9. 71–75 (1766, x, h) PACHER, Antonius, <i>Iter Augustissimae Domus Austriae per Stiriam et Carinthiam in Tyrolim ad Hymenaeum Archiducis Leopoldi cum Luisa Hispaniae Infante Mense Julio 1765.</i> 120b. A 3. 103r–105v (1768, bo, h) Antonius HINTERBERGER, <i>Genethliacon Serenissimo Hetruriae Duci 12. Februarii orbi nato</i>
Mária Karolina (1748)	születéskor meg- halt	–
Mária Johanna Gabriella (1750–1762)	fiatalon meghalt	118. E 19. 212v–215r (1763, au, d) Antonius PERLER, <i>Epicedium quo duplex Austriae funus deploratur</i>
Mária Jozefa (1751–1767)	–	–

Mária Karolina Lujza (1752–1814) Ferdinánd, Nápoly-szicíliai király	esküvő: 1768	120b A 3. 94r–96v (1768, ger, h) Columbanus PFEIFFER, <i>Propempticon Seren. Archiduc. Carolinae Sponsae Regis Neaplitani in Italiam euntis</i> 120b A 3. 96v–100v (1768, ill, h) Antonius MAM- MINI, <i>Epithalamium Serenissima Archiduci Carolinae Ferdinando III. et utriusque Siciliae Regi</i>
Ferdinánd Károly Antal (1754–1806) Estei Mária, modenai her- cegnő	esküvő: 1771	118. D 12. 62r–64v (1772, au, d) Ignatius BÖHM, <i>Epithalamium Serenissimi Archiducis Ferdinandi et Aes- tina Beatricis</i>
Mária Antónia (1755–1793) XVI. Lajos, francia király	esküvő: 1770	118. D 12. 18r–20v (1770, hu, h) Georgius MAJLÁTH, <i>Epithalamium Serenissimae Archi-Duci Antoniae, et Delphino Galliarum</i>
	(francia király el- leni merénylet)	(Kv. 395–398 (1772, sic, d) Ladislaus SÁNDOR, <i>Elegia qua Poeta describit meditatatum scelus contra Regem Galliae Iansenistas Hereticos persequentis</i>)
Miksa Ferenc (1756–1801)	érsek	118. E 1. 237–246 (1757, au, d) RIEDL, Francis- cus Xaverius, <i>Sacrificium quo Materna Pietas Augus- tissimae Filium principem Maximilianum offert P. Virgini Cellensi</i>
	a család általában	Egyéb 120b. A 9. 75–80 (1766, au, h) Casparus GEN- NER, <i>Poema De venatione Rupicaprarum in Alpibus Styrio instituta ab Augustissima Aula die 10. Julii Anni 1765.</i> 120b. A 3. 85r–87v (1768, st, d) Franciscus MICHL, <i>Elegia ad Parvas pro incolumitate reliquae Do- mus Austriae</i>
	a hétéves háború	118. E 1. 347–353 (1758, mo, d) Franciscus FOURNIER, <i>Elegia qua Sclavonia milites suos a Borusso occisos deplorat</i>

118. E 1. 410–417 (1758, x, d) Ignatius FILDBERGER, *Epistola ad Regem Borussiae qua princeps Beveranus a nostris captus perfidio crimen a se amoliri studet*
118. E 19. 11v–18r (1759, st, v) Guilielmus BRINCK, *Convivium Theresianum exhibitum 14ta Octobris in pugna ad Hochkirchen qua Victor Exercitus Austriacus Regem Boruss. Castris exiit Enthusiasmo expressum*
118. E 19. 18r–20v (1759, au, h) Ferdinandus AD-
LMANZEDER, *Epiniçion Daunio ob relatam victoriam de Rege Prussiae decima quarta Octobris, et hostes castris exutos*
118. E 19. 28r–34v (1759, bo, h) Josephus HAMPEL, *Propempticon Mareschallo Daunio in Bohemiam ad exercitum rursus in hostes ducendum proficiscenti*
118. E 19. 35r–43r (1759, au, h) Michael BALDERMANN, *Propempticon Satyricum Moscovitis cum comminatione methamorphosis Poeticae in testudines hiperboreas. Ne rursus anno fere integro e Prussia in Pomerianam et Brandeburgiam proficiscantur, cum jactura temporis, sumptuum, et occasionis rei bene gerendae cumque damno foedatorum, et sua clade*
118. E 19. 70r–77r (1760, x, h) Franciscus JEGER, *Dresdo sine sanguine a jugo Prussico liberato Gratulatio conclusa propemptico ad Saxonio Principes, inde in Poloniam Regis castris isthic exulantis revisendi causa proficiscentes*
118. E 19. 98r–102r (1760, hu, h) Ladislaus Stephanus OKOLICSÁNYI, *Epiniçion Daunio ob Victoriam ad Dresdam 20 Novembris, et in Captivitatem redactam partem exercitus Prussici 21 ejusdem*
118. E 19. 108r–113r (1760, ca, h) Joannes RINGAUFF, *Panegyricon Heroibus Ordinis Theresiani Dresda 23 Januarii solenni pompa inauguratis*
118. E 19. 113v–117v (1760, cr, h) Josephus RADOCSEI, *Moscovitis ad Francofurtum, adjuvante milite Austriaco Magno praelio de Borussiae Rege Victoribus Trophaeum. Constructum in loco pugnae ex tormentis currulibus 200, vexillis hosti ereptis 125, Tympanis 300, sclopis 20000, caesis hostibus 15000, captis 3000 etc.*

118. E 19. 136r–141v (1760, au, h) Josephus THEYER, *Commercium Lipsiense. Satyra super calamitoso lucro, etcivium Lipsiensium pro angusta dominatione, et suavi imperio, sceptroque aureo optimi et Catholici Principis Friderici Augusti Poloniae regis, Borussiae jugum, et sceptrum ferreum Friderici Wilhelmi stulta negatione mercantium*

118. E 19. 142r–147v (1761, x, h) Antonius VIANNINI, *Corvus, Vulpes, et Gallinae. Fabula, sive lusus Allegoricus et Carmen Didacticum ex apologo Morali Sancti Cyrilli quo Foedus Prusso-Anglicum adversus Gallo-Austriacos adumbratur*

118. E 19. 179r–183v (1762, au, v) Ignatius PLANCK, *Gladus Domini et Gedeonis, sive Inexpectatissima juxta, felicissima Schweidnitz Expugnatio Kalendis Octobribus An. 1761. per Ducem Gedeonem Laudon. Enthusiasmus*

118. E 19. 184r–188r (1762, au, h) Bernardus JASNYTZ, *Gladus Domini et Gedeonis. Epicedion Panegyricum, Fortunatissimo et Fortissimo Duci Gedeoni Laudon ob Schweidnicium, Validissimum Silesiae propugnaculum inaudita felicitate, sine provia obsidione, trium horarum spacio, exiguo cum milite Kalendis Octobribus expugnatum...*

118. E 19. 188v–193v (1762, hu, h) Emericus, BATHA, *Gladus Domini et Gedeonis[...] Spectaculum[...] Panegyrycon Novo Gedeoni[...]*

Kv. 55–64 (1766, sic, d) Emericus CSEREI, *Elegia qua Hadikius pro onomastico die Reginae offert Berolinum*

Kv. 70–75 (1766, hu, d) Josephus GENCSI, *Elegia qua Nadasdius repelito septies praelio Prussum victum nunciat et ad agendas Deo gratias Pragenses hortatur*

Kv. 112–115 (1767, sic, d) Georgius JANKO, *Elegia qua laudat Austria fidelitatem Hungarorum quod in bello periculosissimo eam non deseruerint(?)*

|| Személynévmutató

- Ábrahám 81
Ádám 16
Adlmanzeder, Ferdinandus 159
Ágoston, Szent 11–13
Al Kalak, Matteo 122
Albert Ferenc József főherceg 111
Albert Kázmér szász-tescheni herceg 26, 36, 57, 110–112, 114, 146, 147, 156, 157
Albert, I. magyar király 72, 73
Albrecht Frigyes főherceg 111
Althann, Michael Karl von 32
Álvarez, Baltasar 122
Ambrus, Szent 11
Anna Sarolta, hercegnő 34
Ányos Pál 129, 130, 133, 135, 140, 141
Apellész 132
Arneth, Alfred Ritter von 110, 113, 114, 122, 125
Arouet, François-Marie 40, 85
Arvay, Ladislaus 151
Assmann, Jan 9
Auersperg, Heinrich Joseph von 35
Babarczy Dóra 151
Bacsinszky András 100
Bagi Zoltán 67, 74
Bagossi Edit 26
Bahlcke, Joachim 17
Bajtai Antal 48
Baldermann, Michael 159
Baló Bálint 45, 51, 139, 140
Bán Imre 10
Bánhegyi Béla Miksa 71
Bánrévy György 58
Baranya Péter 44
Bárzi Ildikó 10
Barcsa János 68
Barcsay Ákos 78
Barkóczy Ferenc 36, 96
Báróczy Sándor 33
Baróti Szabó Dávid 130–133, 137, 138, 140, 141
Bartók István 50
Bartók Zsófia Ágnes 10, 143
Bartusz-Dobosi László 151
Báthory Orsolya 130
Battha, Emericus 160
Batthyány József 36, 99
Batthyány Károly 34, 36, 41, 48
Batthyány Lajos 34, 36
Baumert, Susan 20
Beales, Derek 41, 86
Beck, Marina 21, 27, 28
Bedy Vince 38, 100
Beke Margit 101
Béládi István 67
Bellarmino, Roberto 10
Benedek, XIII. 126
Benedek, XIV. 118, 126
Benkő, Nicolaus 105
Berecz Sándor 73
Berents Keresztély 44, 47–49, 51, 52, 55
Berger, Adolf 104
Berzsenyi Dániel 131
Binder János Fülöp 55, 63
Bíró József 103
Bíró Márton→Padányi Bíró Márton
Bonfini, Antonio 105
Bonyhady, Ignatius 155
Bordoni, Faustina 26
Bossuet, Jacques-Bénigne Bénigne 116, 123
Böhm, Ignatius 158
Breunlich-Pawlik, Maria 22
Brinck, Guilielmus 159

Brockhoff, Evelyn 92
 Bucsay Mihály 67, 70
 Bunyitay Vince 101
 Burchard, Giovanni 80
 Burgess, Glenn 50
 Buseck, Amand von 92
 Buzási Enikő 92, 97
 Carestini, Giovanni 26
 Castelliz, Michael 151
 Cennerné Wilhelmb Gizella 57
 Chotek, Rudolph von 35
 Ciprián, Szent 122
 Cleeve, Joos van 103
 Colloredo, Rudolph Joseph von 34, 35
 Coreth, Anna 23, 117, 125
 Cuttica, Cesare 50
 Csáky Miklós 31, 36, 105
 Cserei, Emericus 154, 160
 Cserei, Joannes 146, 156
 Csernyánszky Mária 91
 Csete István 13
 Csihák György 150
 Csödy Pál 44, 148, 149
 Csörsz Rumen István 63
 Dausend, Hugo 80
 Dávid király 49 81
 Debóra 44–46, 72, 136, 139, 140
 Dekker, Rudolf 69
 Diderot, Denis 50
 Dikowitsch, Hermann 23
 Dolfin, Franciscus 146
 Dominkovits Péter 92
 Drágossy Mózes 100
 Duindam, Jeroen 21
 Durand, Guillaume 80
 Ecsedy Judit, V. 66
 Edlen von Sabageri, Johann Nepomuck 147
 Eleonóra, magyar királyné 89
 Engl, Anton von 32
 Erdélyi Sámuel 73–76
 Erdmann Gyula 69
 Erdődy Gábor Antal 90–93, 96, 97–99, 104
 Erdődy György 36
 Erdődy László Ádám 96
 Erzsébet Krisztina, császárné 19, 27, 99
 Esterházy Ferenc 35, 36, 41
 Esterházy Imre 32, 47, 83, 90, 91, 106
 Esterházy Károly 36
 Esterházy Miklós 34
 Esterházy Pál Antal 36
 Esterházy Pál, katonatiszt 129, 130
 Esterházy Pál, nádor 104
 Evans, R. J. 17
 Fabiankowitsch, Anna 64
 Fajt Anita 143
 Falconet, Étienne 49
 Faludi Ferenc 130, 133, 134, 140
 Farbaký Péter 126
 Fazekas István 35
 Fekete Csaba 71, 72
 Fekete György 36
 Felszegi, Andreas 151
 Ferdinánd Károly Antal, főherceg 118, 146, 158
 Ferdinánd, III. 89, 92, 104
 Ferdinánd, Nápoly–Szicíliai király 146, 158
 Ferdinánd, pármái herceg 146, 157
 Ferenc, Assisi Szent 16
 Ferenc, Lotaringiai 16, 24, 27, 28, 30, 32, 33, 36, 46, 77, 78, 85, 86, 90, 98, 99, 105, 113, 117, 120, 124, 125, 144, 145
 Ferenc, Szalézi Szent 122
 Fildberger, Ignatius 159
 Filep Antal 67
 Filtsch, Daniel 55
 Fodor Nóra 91
 Forgách Pál 103
 Forgó András 9, 122
 Fournier, Franciscus 158
 Francklin, Thomas 85
 Frigyes Ágost, II., szász választófejedelem 149
 Frigyes, II. porosz király 17, 41, 42, 44
 Friml Aladár 37
 Fux, Josephus 156
 Fügedi Erik 80, 85
 Gaál István 68
 Gaal, Josephus 154
 Gáborjáni Szabó Botond 71, 72
 Gál István 67
 Galántai Erzsébet 86

Galyuff József 99
 Garms-Cornides, Elisabeth 122, 123, 127
 Gedeon 44, 149, 160
 Geleji Katona István 50
 Gencsi, Josephus 160
 Genner, Casparus 144
 Geréby György 13
 Ghelen, Johann Peter von 20
 Gilhofer, antikvárius 113
 Goldie, Mark 41
 Görbe László 63
 Görög Dániel 143
 Grassalkovich Antal 36
 Grasser, Antonius 149
 Guglia, Eugen 114
 Gyöngyösi István 50
 Gyöngyösi János 45, 46, 130, 132, 136, 139
 Hacker József 63
 Hadik András 148, 154, 160
 Hahner Péter 147
 Hajdú Vera → Szádoczki Vera
 Hallweil, Cyriakus Ferdinand von 31
 Hampel, Josephus 159
 Hargittay Emil 43
 Haslinger, Ingrid 26
 Hasse, Johann Adolph 26
 Hausner Gábor 149
 Havassy Péter 68
 Hegedüs András 91
 Hegyi Ádám 65, 72
 Heinz, Dora 96
 Heldwein Antal 62
 Hende Fanni 77, 90,
 Hentschl Ferenc 62
 Hermann István 9
 Herre, Franz 67
 Hersche, Peter 109, 110, 122, 124
 Hertel, Sandra 78
 Hevesi Andrea 143
 Heyrenbach, Josephus 151
 Hilár, Poitiers-i Szent 122
 Hinterberger, Antonius 157
 Hochedlinger, Michael 113
 Hochstrasser, Timothy 50
 Hofmann, Konrad 80
 Holl Béla 69, 70
 Holofernész 44
 Hóman Bálint 11
 Horáková, Lenka 128
 Horányi Elek 62
 Hornig Károly 31
 Hrabovszky Dávid 129
 Huber, Wolfgang Christian 89, 90
 Hubert Ildikó 129, 130
 Hunter, David G. 11
 Hunyadi János 72, 137, 153
 Hutter János 97
 Iby, Elfriede 78, 93, 110
 Igyanovics, Andreas 148, 154
 Imre Mihály 67, 68
 Imre, Szent 14, 47, 48, 101, 106
 Institoris Mihály 130, 138
 István, Szent 9, 13, 14, 17, 47, 77, 83, 101, 104–108, 132, 133, 135, 139, 153
 Izabella, pármái hercegnő 106, 144, 145, 156
 Jablonowski, lengyel herceg 26
 Jákob 49
 Janko, Georgius 160
 Jankovics József 43, 140
 János, Keresztelő Szent 103
 János, Szent evangélista 11
 Jaszvitz, Bernardus 160
 Jeger, Franciscus 159
 Jenő, herceg 111
 Jeromos, Szent 11
 Jézus 10, 15, 16, 91, 103, 117, 118, 126
 Johanna főhercegnő 115, 144, 145, 146, 157
 József, I. 22, 49, 99, 122
 József, II. 20, 28, 32, 34, 36, 47–50, 70, 77, 98, 99, 105, 106, 118, 126, 140, 141, 144–146
 József, Kalazanci Szent 63
 József, pátriárka 49
 József, Szent 48, 103, 117, 126
 Judit 44, 45
 Kádár Zsófia 39, 46
 Kaiser, Michael 42
 Kajling, Josephus 151
 Káldi György 51
 Kállay István 111
 Kamenszkij, Alexander 145

Kaprontzai Ádám 136, 138, 140
 Karajan, Theodor G. von 123
 Karl Theodor, bajor herceg, 72
 Károly Ferdinánd, főherceg 111
 Károly István, főherceg 111
 Károly József, főherceg 146, 157
 Károly, főherceg 52
 Károly, III. 97, 104, 109
 Károly, Lotaringiai 99
 Károly, VI. 19, 21, 24–29, 32, 33, 36, 41, 91
 Károlyi Zsuzsanna 50
 Karstens, Simon 37
 Katalin, Alexandriai Szent 103
 Katalin, II. orosz cárnő 42, 50, 110, 145
 Katona Csaba 92
 Katona István 90
 Kaunitz, Wenzel Anton von 34, 36
 Kelemen Mihály 58
 Kelemen Vencel, szász-tescheni herceg 26
 Kelemen, VIII. 80
 Kelemen, XI., pápa 19
 Kelényi B. Ottó 57
 Kelényi György 37
 Kereszturi József Alajos 107
 Kerny Terézia 101, 107, 108
 Keyserlingk, Hermann Carl von 34
 Keyßler, Johann Georg 24
 Khevenhüller, Sigmund Friedrich von 19, 20
 Khevenhüller-Metsch, Johann Joseph von 21, 35, 109
 Khevenhüller-Metsch, Rudolf 21, 25, 29, 30, 35, 36, 109
 Kis Bálint 66, 67, 73
 Kiss Erika 101
 Kissné Bognár Krisztina 39
 Klein, Magnus 101
 Kluefing, Harm 40
 Knapp Éva 9, 11, 13, 17
 Kolinovics, Gabriel 78
 Koller Ferenc 84
 Kollonich Zsigmond 19, 29
 Kollonics László 99
 Koltai András 44, 59, 63
 Koltay-Kastner Jenő 10
 Komáromi H. Mihály 72–76
 Komáromi Krisztina 74
 Koncz József 99
 Kónya Franciska 130
 Kossler, Joannes 151
 Kovács Zsuzsanna 127
 Kovács, Elisabeth 124
 Köhler, Dorit 89, 93, 96, 99, 100
 Kökényesi Zsolt 19, 23, 29, 32–34, 39, 46, 97, 98
 Köleséri Sára 74
 Köpeczi János 45
 Kössler, Josephus 151
 Krász Lilla 114
 Kreskay, Josephus 145, 155
 Kristó Gyula 86
 Kroupová, Anna-Marie 90
 Krudy Ferenc 33
 Kulcsár Krisztina 26, 109, 114
 Künstlerné Virág Éva 113
 Labádi Lajos 73
 Lajos, I., magyar király 80, 105, 126, 136
 Lajos, XV., francia király 85
 Lajos, XVI., francia király 146, 147, 158
 Lakatos Adél 99
 Lakatos Attila 103
 Lampe, Friedrich Adolph 73
 László József, K. 33
 László Zsófia, H. 45
 Laudon, Gideon von 148, 149, 160
 Le Tourneux, Nicolas 122
 Lepold Antal 91
 Lerchinger, Josephus 157
 Lipót Vilmos, főherceg 104
 Lipót, I. 104, 148
 Lipót, II., 19, 27, 105, 111, 115, 144, 146, 147, 157
 Lipót, Szent 96
 Lipp Mónika 97
 Lorenz, Ambros 101
 Löffler Erzsébet 95
 Luh, Jürgen 42
 Lukács lászló 144, 145, 151, 154
 Lukács, Szent evangélista 16
 Lünig, Johann Christian 19
 Macartney, Carlile Aylmer 86
 Maczák Ibolya 31, 43, 44, 75, 149
 Maior, Grigore 100

Majláth Antal 37–40, 42, 153
 Majláth, Georgius 158
 Makó Pál 130, 133, 153
 Mammini, Antonius 158
 Mándics Antal 107
 Marczali Henrik 109
 Mária Amália, császárné 92
 Mária Amália, főhercegnő 22, 24
 Mária Amália, főhercegnő 146, 157
 Mária Anna Jozefa, főhercegnő 111, 155
 Mária Anna, főhercegnő 24
 Mária Antónia, főhercegnő 118, 146, 147, 158
 Mária Erzsébet Amália, főhercegnő, 111, 112, 115, 145, 155
 Mária Erzsébet, főhercegnő, 157
 Mária Johanna Gabriella, főhercegnő, 115, 144–146, 157
 Mária Jozefa, bajor hercegnő, 156
 Mária Jozefa, főhercegnő 115, 144–146
 Mária Jozefa, főhercegnő 157
 Mária Jozefa, főhercegnő, 22
 Mária Karolina Ernesztina, főhercegnő, 155
 Mária Karolina Lujza, főhercegnő, 122, 146, 158
 Mária Karolina, főhercegnő 157
 Mária Krisztina főhercegnő 23, 27, 28, 30, 36, 111–115, 119, 120, 146, 147, 156
 Mária Lujza, pármái hercegnő 146, 157
 Mária Terézia, főhercegnő, 156
 Mária, I. 14
 Mária, modenai hercegnő 146, 158
 Mária, Szent Szűz 9, 13–15, 17, 46–48, 103, 105, 106, 125
 Márkus Dezső 86
 Maróthy Szilvia 143
 Márton, Szent 101, 108
 Máté, Szent evangélista 118
 Matern di Cilano, Johann Jakob 97
 Mátyás, I. magyar király 105
 Maurer, Michael 20
 Mazenkopf, Peter 52
 Mésenguy, François-Philippe 122
 Messmer, Franz 90
 Mészáros István 66
 Metastasio, Pietro 26
 Michl, Franciscus 144, 158
 Mígazzi Kristóf 99
 Míkó Árpád 126
 Miksa Ferenc, főherceg, 28, 118, 119, 131, 145, 147, 158
 Milleker, Felix 66
 Miseroni, Ottavio 101
 Mitropulos Anna 39, 46
 Molnár Ambrus 66, 67, 69
 Molnár János 55, 153
 Monok István 43
 Mórnicz Péter 34
 Morton, Adam 78
 Mózes 81, 103, 121
 Mraz, Gerda 57, 71, 107, 111
 Munk, Zdenka 99
 Muratori, Lodovico Antonio 122
 Mutschlechner, Martin 78, 93, 110
 Nádasdy Ferenc 148, 160
 Nagy László 68
 Nagy-Ajtai Cserey Lőrinc 138
 Nekrepp, Joannes 154
 Nemes, Antonius 156
 Németh Ambrus 99
 Némethová, Silvia 128
 Némethy Lajos 105
 Nicole, Pierre 122
 Niczky Kristóf 38
 Niederhauser Emil 110, 145, 153
 Niederkorn, Jan Paul 23
 Nyerges Judit 43
 Oborni Teréz 114
 Oetzel, Lena 77
 Okolicsányi, Ladislaus Stephanus 159
 Oláh Róbert 72
 Orbán, VIII., pápa 80
 Oross András 113
 Orosz László 151
 Pacher, Antonius 145, 155, 157
 Padányi Biró Márton 9–17, 31, 46–48, 51
 Pálffy Géza 85, 92
 Pálffy János, nádor 90
 Pálffy János, vezérőrnagy 36
 Parrhasiosz 132
 Patachich Ádám 40, 103, 153
 Patachich Gábor 82, 90, 91
 Patzier, Michael 151

Pauser, Josef 38
 Penz, Helga 123
 Perler, Antonius 157
 Péter László 78
 Péter Márta 93
 Péter, I. orosz cár 49, 50
 Peterson, Erik 13
 Pfeiffer, Columbanus 158
 Piccolomini, Agostino Patrizi 80
 Pils, Susanne 23
 Pinamonti, Giovanni Pietro 122
 Planck, Ignatius 160
 Platón 40, 51
 Pleyer András 63
 Plutarkhosz 122
 Pogány Péter 75
 Pohl, Wenzel 90
 Polgári Mihály 71
 Polleroß, Friedrich 24
 Potsa, Thomas 157
 Presser, Jacques 69
 Prónai Antal 63
 Puel, Josephus 146, 156, 157
 Pugnani, Gaetano 26
 Puskás Bernadett 100
 Puskin, Alekszandr Szergejevics 49
 Quesnel, Pasquier 127
 Radocsi, Josephus 159
 Radvánszky Anikó 31
 Radvánszky György 30
 Radvánszky László 31
 Ranschburg, antikvárius 113
 Rausch von Traubenberg, Franz 38
 Reinalter, Helmut 40
 Reisner, Sonja 38
 Rennerné Várhidi Klára 58
 Repanić-Braun, Mirjana 105
 Réthly Antal 64
 Riedl, Franciscus Xaverius 146, 147, 155, 158
 Ringauff, Joannes 159
 Ritter Meduna von Riedburg, Victor 113
 Rollin, Charles 122
 Rosa, Mario 122
 Rózsa György 64
 Sahin-Tóth Péter 114
 Salamon, király 49, 81, 121
 Salmour, Helene Isabella 118
 Sándor, Ladislaus 158
 Scaliger, Julius Caesar 50
 Schaffrath Lipót 56, 57, 59, 63, 64
 Scheutz, Martin 23, 38
 Schiller Erzsébet 140
 Schlemicher, Josephus 154
 Schlick, Franz Heinrich von 30
 Schlitter, Hans 21, 25, 29, 30, 35, 36, 109
 Schmal, Kerstin 109
 Schmitt, Carl 13
 Schmitz-Ledebur, Katja 89, 91, 98, 100
 Schmutzer, Jakob Matthias 107
 Schönwetter, Johann Baptist 19, 20
 Schöffft József 63
 Schrank, Franciscus de Paula 146, 156
 Schultz György 66
 Serbelloni, Fabrizio 34
 Serfőző Szabolcs 37, 55, 78, 89, 90, 93, 96, 105, 106, 125, 126
 Seth, Josephus 151
 Silva-Tarouca, Emanuel da 35
 Sima László 75
 Sinai Miklós 74
 Sinkó Katalin 126
 Sinzendorf, Rudolph von 84
 Sirák fia 48
 Smohay András 101, 107, 108
 Smollett, Tobias George 85
 Soltész Ferenc Gábor, L. 85
 Somogyi Dániel 99, 107
 Somogyi, Franciscus Xaverius 155
 Sonnenfels, Joseph von 37–40, 42
 Spinola, Cristóbal de Gentil de Rojas y 122
 Spinola, Giorgio 19
 Sporbeck, Gudrun 92
 Steeb, Christian 23
 Stoeltinger, Antonius 146, 156
 Stollberg-Rilinger, Barbara 19, 21, 27, 109, 110, 114, 125, 128
 Stolzer, Johann 23
 Stöckelle, Angela 19
 Strunck, Christina 78
 Sylva-Tarouca, Emmanuel 123
 Szabó András 67
 Szabó Ferenc 66, 68
 Szabó Flóris 143

Szabó István, Cs. 68
 Szádóczki Vera 130, 143
 Szalay Pál 74
 Szathmári Paksi István 70
 Szatmári Pap Mihály 51, 130, 138
 Széchényi Zsigmond 31
 Székely György 80
 Székely Zoltán 52
 Szekfű Gyula 10, 11
 Szelestei N. László 31
 Szempci Molnár Ferenc 150
 Szentmiklósi Sebők Sámuel 68
 Szerdahelyi György 150
 Szeremlei Sámuel 67
 Szigeti Jenő 66
 Szikszai György 66
 Szilágyi András 104
 Szilágyi Csaba 151
 Szilágyi Márton 150
 Szilágyi Sándor 109
 Szilárdfy Zoltán 90, 102, 126
 Szily János 101, 108
 Szmrecsányi Miklós 96
 Szolón 39, 46
 Szőnyi Benjámín 65–68, 70, 72, 76
 Szörényi László 133
 Sztáray Mária Anna 126
 Takács Edit 67, 68, 71, 72–74
 Takács Imre 101
 Tapié, Victor Lucien 110
 Telesko, Werner 77, 78, 93, 105, 110
 Tempel Antal 63
 Terdik Szilveszter 102
 Teréz, Avilai Szent 35, 104, 105
 Theyer, Josephus 160
 Thuroczy János 86
 Tóth Csaba 85
 Tóth Endre 69
 Tóth István György 66
 Tóth Krisztina 69
 Tóth Márta 95
 Török Csaba 16
 Tövessi, Martinus 156
 Trautson, Johann Joseph von 34
 Tüskés Gábor 9, 11, 13, 17
 Uhlfeld, Corfiz von 35, 36
 Varga Benedek, M. 9, 15, 16, 45, 79, 86
 Varga Endre 58
 Vasquez, Maria Anna 118, 119
 Verestói György 50, 130, 139
 Vianini, Antonius 160
 Vilma Amália, császárné 22, 30, 122, 123, 127
 Vizeki Tallián Antal 63
 Vocelka, Karl 78, 93, 110
 Volkov, Szolomon 49, 50
 Voltaire→ Arouet, François-Marie
 Vukovics, Martinus 147, 157
 Wagner, Franz 89
 Wagner, Hans 22
 Wallbaum, Matthias 102
 Walter, Friedrich 123
 Wandruszka, Adam 109, 117, 120, 125
 Warren, Jason Scott 75
 Watanabe-O'Kelly, Helen 78
 Weiland, Kerstin 77
 Weress, Thaddeus 156
 Wernekingh, Josephus 145, 146, 156
 Winkelbauer, Thomas 38
 Winkler, Hubert Chrysolitus 26
 Withman, Sidney 78
 Wolf, Adam 111, 113–115, 121, 125
 Wolker, Robert 41
 Yonan, Michael Elia 77–79
 Zachar József 150
 Zay László 29
 Zeuxisz 132
 Zichy Ferenc 31, 32, 99
 Zichy Mihály 150
 Zimányi Lajos István 56, 61
 Zimmerman, Heinrich 101, 102
 Zsámbéky Monika 101, 108
 Zsigmond, magyar király 105
 Zsigmond, Szent 105

Pázmány Irodalmi Műhely

Lelkiségtörténeti tanulmányok

Lelkiségtörténeti sorozatunk köteteiben a Kárpát-medence 1800 előtti vallásos áhítatot tápláló irányzataival, az áhítat megnyilvánulásának irodalmi és művészeti emlékeivel foglalkozunk. Szeretnénk a témájuk miatt kitagadott egyházi irodalmi műfajokat értékük és rangjuk szerint elhelyezni az irodalomtörténeti folyamatokban. A Kárpát-medencében egymás mellett keletkezett és élt, különböző nyelvű lelkiségi művek közös örökségünket jelentik, ezen örökség együttes vizsgálatára törekszünk.

